

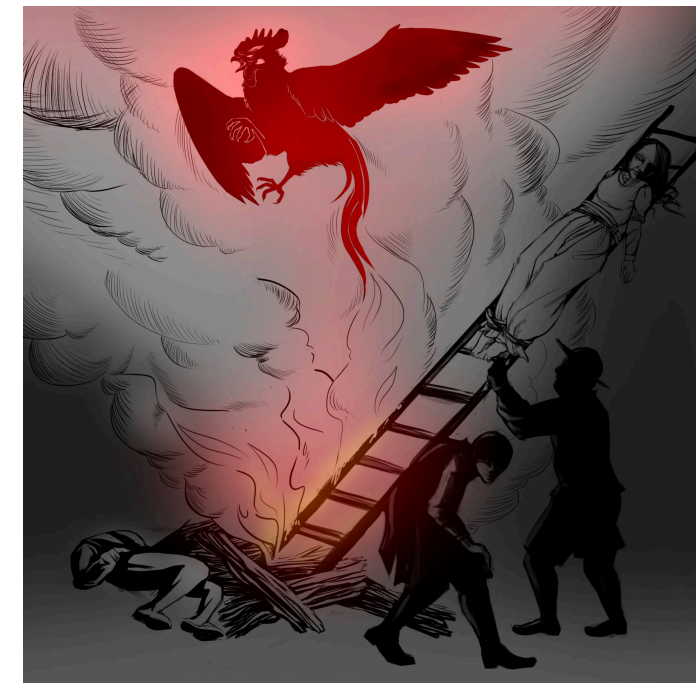
Masteroppgave

Linda Fjølstad

«Ondt har du udlovet, og Ondt er fremkommen; men bliver jeg og min Kone ikke god igjen, da skal den røde Hane gale over dig»

En narratologisk og komparativ undersøkelse av trolldomsprosessen til ekteparet Nypan 1670

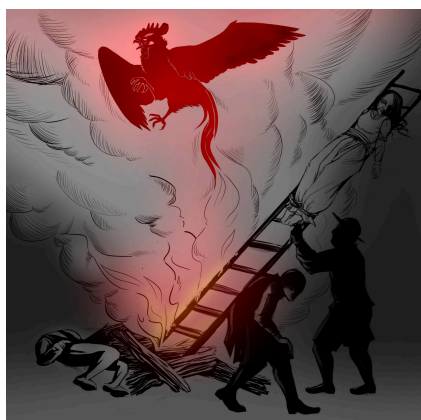
Masteroppgave i Historie
Veileder: Magne Njåstad
Trondheim, mai 2016

Linda Fjølstad

«Ondt har du udlovet, og Ondt er fremkommen; men bliver jeg og min Kone ikke god igjen, da skal den røde Hane gale over dig»

En narratologisk og komparativ undersøkelse av trolldomsprosessen til ekteparet Nypan 1670

Masteroppgave i Historie
Veileder: Magne Njåstad
Trondheim, mai 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord

Jeg ble oppvokst med å vite at jeg var en etterkommer av Lisbeth Nypan, Norges mest kjente heks. Jeg har i barneskolealder vært på heksejakt i Lisbeth Nypans veg på Kattem og prøvd i all hemmelighet å velte et vannglass ved hjelp av blikket. Etter å ha oppdaget at jeg ikke hadde arvet evnene til å utøve trolldomskunst ble den mørke slektshistorien glemt og livet fortsatte videre, - inntil jeg startet på historiestudiene ved UiT og senere NTNU. Interessen for Lisbeth Nypan og trolldomsprosessene skulle bli vekket til live igjen, og valget av masteroppgave falt naturlig når jeg oppdaget at det fantes forskningsrom. Å få lov til å forske på dette teamet har vært en berikelse på både akademisk og personlig nivå.

Jeg ønsker å gi en stor takk til veilederen min ved NTNU, Magne Njåstad. Hans interesse og støtte har gitt meg stor pågangsmot. Han har gitt gode råd, alltid vært tilgjengelig og gitt meg en faglig frihet som har gjort at masterskrivingen har vært mer til glede enn til besvær. Jeg er heldig som har hatt Magne Njåstad som veileder.

Jeg ønsker også å takke Liv Helene Willumsen, Rune Blix Hagen og Ellen Alm. Dere har åpnet opp kontorene deres og møtt meg med åpne armer i oppstartsfasen av masteroppgaven. Dere har tatt dere tid til samtaler, gitt meg bøker og litteraturtips. Jeg har satt stor pris på hva dere har gjort for meg og forskningsfeltet.

På den private siden ønsker jeg å takke samboeren min Lasse Strand Bøen som har holdt ut med meg. Jeg har alltid gledet meg til å komme hjem til han. Jeg ønsker også å takke familie, venner og kollegaer som også har vist interesse og vært der for meg gjennom hele løpet. Dere betyr mye for meg.

Takk til min kollega og venn Melody Chua som har tegnet forsidebildet til masteroppgaven og til Isabella Solem som har hjulpet med meg korrektur.

NTNU Trondheim 12.05.2016

Linda Fjølstad

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1 Innledende kapittel

1.1 Innledning.....	1
1.2 Problemstilling	3
1.3 Trolldom.....	3
1.3.1 Demonologi	3
1.3.2 Signeri	4
1.3.3 Maleficium	5
1.3.4 Diabolisme.....	5
1.3.5 Demonologiens utvikling	6
1.3.6 Demonologiens avvikling.....	7
1.4 Kildegrunnlag.....	8
1.4.1 Kildekritiske problemer.....	9
1.5 Historiografi	9
1.5.1 Norsk trolldomsforskning.....	12
1.6 Metode.....	16
1.6.1 Narratologisk analyse	16
1.6.2 Komparativ metode	17
1.6.3 Hvordan metodene anvendes i rettsaken mot ekteparet Nypan.....	17

Kapittel 2 Bygdeting

2.1 Ekteparet Nypan.....	19
2.1.2 Embetemen.....	19
2.2 Stevningen.....	20
2.2.1 Innledende rettsmøte 30. mai 1670	20
2.2.2 Erik Kvenild vitner	21
2.2.3 Øl-forsamlingen på Lilleleer	23
2.2.4 Vitnebevis rettet mot Lisbeth Nypan.....	24
2.2.5 Kari Okstads trolldomsanklager mot Ole Nypan	27
2.2.6 Lisbeth Nypans signevers.....	29
2.4 Oppsummering av aktørenes stemmer	30

Kapittel 3 Lagting

3.1 Rettsmøte 16. august 1670	33
3.1.1 Lisbeths avhør angående signeri-bønner	33
3.1.2 Ane Olsdatter Søbstdads vitnesbyrd.....	34
3.1.3 Da Ole Nypan gjorde datteren på Stav sinnssyk	35
3.1.4 Tidligere vitner kommer med nye bekjennelser	36
3.2 Rettsmøte 20. august 1670	37
3.2.1 Demonologiske elementer i avhør.....	37
3.2.2 Ingeborg Olsdatter vitner.....	38
3.2.3 Sogneprest Ole Mentsen skussmål	38
3.2.4 Allmuens redsel og nye vitnesbyrd	39
3.3. Tægtedagen	42
3.3.1 Skyldig eller uskyldig.....	42
3.3.2 Vitnesbyrd	43
3.4 Tægtedagens sensur til Hans Mortensen Wesling av Hans Edvardsen	44
3.5 Ole til halshugging og Lisbeth levende til bål og brann 5. september 1670	46
3.6 Oppsummering	48

Kapittel 4 Komparasjon fra bygdeting til lagting

4.1. Vitneforklaringene fra første til andre del av rettsaken.....	51
4.2 Sogneprestens skussmål og påvirkning av rettssaken	53
4.3 Rettens embetsaktørers vektlegging av vitnebevisene	57
4.4 Lisbeth og Ole Nypans forhold til rettsaken.....	59
4.5 Oppsummering av komparasjon.....	61

Kapittel 5 Redegjørelse rundt trolldomsprosessen

5.1 Nabokonflikter.....	63
5.2 Fengsel, tortur og kostnader	64
5.3 Trolldomsprosess uten kjedeprosess	68
5.2.1 Dømt for signeri og trolldom.....	69
5.3 Konklusjon.....	71

Kilder og litteratur

Kilder.....	I
Kilder på nett.....	I
Litteratur	I
Litteratur på nett	IV
Nettressurser	V

1. Innledende kapittel

Innledning

Den 30. april 1670 ble det utlevert en stevning i lokalsamfunnet Leinstrand, som ligger omtrent en mil sør for Trondheim. Storbonde Erik Kvenild har blitt stevnet for ærekrenkelse, av Norges rikskansler Ove Bjelke, på vegne av Ole Nypan. Erik Kvenild skal ha beskyldt Ole Nypan for å være trollmann i en øl-forsamling i forbindelse med en barnedåp hos Andgrim Lilleleer. For å få stoppet trolldomsryktene gikk Ole Nypan til sak mot Kvenild. I stevningen ble flere personer, både storfolk og tjenestefolk fra hele Leinstrand innkalt til rettsmøte for å vitne den 30. mai 1670. I løpet av rettsprosessen ble Ole Nypans kone, Lisbeth Nypan, innblandet og saken ble snudd på hodet. Den 5. september 1670 ble Ole Nypan dømt til halshugging og begravet fordi han ble beregnet som mindre trolldomskyndig enn sin kone. Lisbeth Nypan ble dømt til ild og bål. Det som opprinnelig var en nabokrangel og en ærekrenkelsessak, resulterte til å bli en av Trondheims mest beryktede trolldomsprosesser.

Etter at ekteparet Nypan endte på bålet som trollfolk har saken blitt omtalt og skrevet om i snart 350 år. Det har eksistert fortellingstradisjoner rundt Lisbeth Nypan, både på folkemunne og i publikasjoner som omhandler trolldomsprosessen. Trondheim var en etablert handelsby på slutten av 1600-tallet, hvor både lokale og handelsreisende ble berørt av saken. Den gjorde visstnok et så sterkt inntrykk, at trolldomsprosessen ble husket og pratet om i flere år. I 1784 kom den første publikasjonen og transkripsjonen som tok for seg rettsaken i et retthistorisk tidsskrift.¹ I 1881 ble rettsreferatet utgitt på nytt, og det er denne publikasjonen av Lorents Evensen jeg skal arbeide med i denne oppgaven.² Etter den andre publikasjonen til Lorents i 1881 skrev historikeren Ole Andreas Øverland en historisk fortelling om Lisbeth Nypan i 1896.³ I forbindelse med bygdebok-prosjektet til Leinstrand i 1957 dukker ekteparet Nypan opp i bind 1 og bind 2. I bind 1 ble ekteparet nevnt kort i forhold til bygden og gårdsnavnet.⁴ I bind 2 har Erling Lauglo gjort en verbatim transkripsjon av rettsreferatet til Lorents Evensen.⁵ Lisbeth Nypan har ikke bare gjort seg bemerket innenfor norske landegrenser. I 1959 ble

¹ O. Schmidt, «Det Kongelig videnskabs selskab Matrikel 1760-1960»

<http://www.dknvsjubileum2010.no/images/dknv/matrikel_1760-1960.pdf>1960: 50 (05.05.2016)

² L. Evensen, *Akt og Dom mot Ole Olsøn Nypen og hans Kone Lisbeth Pedersdatter angaaende Hexeri og Trolldom i 1670*, Throndhjem 1881

³ O. A. Øverland, *En Hekseproces fra Guldalen*, Kristiania 1896

⁴ E. Lauglo, *Leinstrand bygdebok, bind 1*, Trondheim 1957

⁵ E. Lauglo, *Leinstrand bygdebok, bind 2*, Trondheim 1958

Nypan oppført i Rossell Hope Robbins *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology* I USA.⁶

Læreren Torbjørn Prestvik ga ut i 1962 en bok om Lisbeth Nypan. Prestvik presenterer utgivelsen sin som faghistorie, selv om den formelt er skrevet i romanform. Han skriver at han har brukt rettsdokumentene som skildring i boken sin, og andre kilder som beskriver den historiske perioden, blant annet Leinstrands bygdebøker.⁷ Boken inneholder flere fortellingstradisjoner rundt Lisbeth Nypan, som for eksempel at hennes eldste datter egentlig er Ove Bjelkes datter. Nypan ble også nevnt i en britisk undersøkelse av skandinaviske trolldomsprosesser fra 2003 av Nigel Cawthorne. Journalisten Marte Mona har skrevet om Lisbeth Nypan i boken sin om *Berømte og gløynde Trondheimskvinner* i 2004. Mona har tatt for seg flere av fortellingstradisjonene rundt Nypan. En av disse er at Lisbeth skal ha forvandlet en nabo til en hest og ridd til Oppdalkirka for å delta i en heksesabbat. Andre røverviser sier at hun skal ha rodd på en kvernstein over Trondheimsfjorden til Statsbygda og sendt Petter Dass opp gjennom skorsteinspipa på sopelime til København.⁸

Historiker og førsteamanuensis Rune Blix Hagen har omtalt saken til Nypan flest ganger, både på sine egne nettsider, det biografiske leksikon, og flere av sine egne bokutgivelser, *Hekser: Forfølgelse til fortryllelse*, og *Dei Europeiske Trolldomsprosessene*.⁹ Rune Blix Hagen har midlertidig ikke forsket videre på hekseprosessen til ekteparet Nypan.

Selv om saken til ekteparet Nypan er blitt gjenskrevet, omtalt og bearbeidet i ulike sjangre så finnes det ingen **forskningsstatus** rundt trolldomsprosessen til ekteparet Nypan fra 1670. Det finnes forskningsrom rundt trolldomssaken ettersom den er ubehandlet med tanke på systematisk metodisk undersøkelse. Teori om norsk trolldomslovgivning og statens rolle i de norske trolldomsprosessene henvises til Ellen Alms hovedoppgave ved Universitetet i Tromsø.¹⁰ Teori om lovgivning blir ikke videre presentert i oppgaven.

⁶ R. Hope Robbins, *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*, New York 1959:362

⁷ T. Prestvik, *Lisbet Nypan, Den siste Hekseprosess i Trøndelag som førte til bål og brann*, Trondheim 1962

⁸ M. Mona, *Berømte og gløynde Trondheimskvinner*, Oslo 2004: 162

⁹ R. Blix Hagen, Lisbet Pedersdatter Nypan, <<http://ansatte.uit.no/rune.hagen/nypan.htm>> 2014 (08.04.2016)

R. Blix Hagen, Lisbet Nypan, <https://nbl.snl.no/Lisbet_Nypan> (08.04.2016)

R. Blix Hagen, *Hekser: Fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo 2003: 235

R. Blix Hagen, *Dei Europeiske Trolldomsprosessene*, Oslo 2007: 12

¹⁰ E. Alm, *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500-1600-tallet*, hovedoppgave Tromsø 2000

1.2 Problemstilling

I denne oppgaven skal jeg kronologisk gjøre rede for trolldomssaken til ekteparet Nypan, ved hjelp av narratologisk analyse og komparasjon. Ved å gå gjennom akt for akt ved hjelp av nærlesing vil flere spørsmål dukke opp. **Hovedproblemstilling: Kan en narratologisk tilnærming avsløre demonologiske elementer i rettsaken til ekteparet Nypan fra 1670?**

Med denne hovedproblemstillingen følger andre spørsmål jeg ønsker å finne svar på. Hvordan gikk saken fra å være en ærekrenkelsessak til trolldomsprosess? Hvilket forhold hadde lokalbefolkningen til demonologi og demonologiske tankegods? Hvilket forhold hadde de lærde, embetsmenn, til demonologi? Jeg skal anvende komparasjon, ved å dele opp rettsaken i to deler og sammenligne aktørens vitneutsagn. Jeg skal også sammenligne enkeltsaker fra andre trolldomsprosesser for å finne svar på spørsmålene som dukker opp gjennom den narratologiske analysen. Dette gjør jeg for å kunne se om Nypans trolldomsprosess si noe generelt om hekseprosessene i Norge på slutten av 1600-tallet.

1.3 Trolldom

Oppgaven vil inneholde ulike trolldomsbegreper, disse ønsker jeg å definere tidligst mulig fordi de blir brukt som analyseverktøy. Jeg skal gå nærmere inn på demonologi, signeri, maleficium og diabolisme. Kunnskapen om trolldom og magi har eksistert og vært praktisert lenge før middelalderen, og har vært del av den folkelige kulturen på tvers av landegrenser og religioner. Vitenskapen om trolldom og magi finner man først i høymiddelalderen, hvor reformasjon både innenfor kristendommen og det juridiske rettssystemet tok et oppgjør med kjetteri.

1.3.1 Demonologi

Demonologi er læren om demoner og var vitenskapelige studier av djevelen og hans forbindelser med mennesker. Læren ble tatt opp i den lutherske teologien etter reformasjonen, og var et emne ved Europas universiteter, hvor prester, jurister, leger og filosofer deltok aktivt i intellektuelle debatter som angikk den demonologiske doktrine. Den demonologiske doktrinen innebar spesifikke ideer om hvordan trolldom ble utøvd, hvordan man avslørte

trollfolk og videre hvordan man skulle behandle trollfolk videre i rettsføring.¹¹ Allmuens forståelse av magi på 1600- og 1700-tallet var forskjellig fra den lærde elites forståelse. Bente Gullveig Alver fremhever at den lærde eliten betraktet allmuens magiske praksis som ond og ugudelig så betraktet allmuen verden som magisk, slik de gjorde i den tidligere perioden. For allmuen så skilte de ikke mellom god eller ond magi. Ifølge Alver så ble de med magiske evner og kunnskap betraktet som et medium mellom overnaturlige makter og mennesker.¹² Demonologi var kunnskap de lærde embetsmenn besatte, og som senere skulle bli spredt blant allmuen under de europeiske trolldomsprosessene.

De latinske trolldomsbegrepene i den demonologiske doktrine som ble brukt i kildekrift fra hekseprosessene vil bli presentert nærmere, for å forstå demonologiens strukturer innenfor den lærde elites bruk og fra allmuens forståelse av trolldom.

1.3.2 Signeri

Signeri ble omtalt som hvit magi, hvor formålet med signeri var å hjelpe eller å helbrede. Hensikten med signeri var å bringe noe fordelaktig til utøveren eller til menneskene rundt seg. Det var forbundet med helbredelse, spådomskunster, kjærlighetsdrikker, gjenfinning av tapte eiendeler, gode avlinger, økt fangst ved fiske eller bringe lykke til buskapen. Hvit magi kunne brukes for å motvirke svart magi, eller forhindre uvær og andre ulykker. Utfallet av hvit magi var forbundet med positive resultater.¹³ Kunnskapen var bygget på en blanding av folkelige legemidler, kristne symboler og elementer fra den katolske kristendommen. Ellen Alm skriver at den katolske kirken helgenkult, Maria-dyrkelse, tro på hellige kilder, røkelse og mystikk lot seg smelte sammen med de eksisterende folkelige magi-forestillingene. Signekunsten var utberedt, og holdningen til allmuen tilsa at de ikke så på signeri som trolldom, men heller noe som var til «nytte og gavn». Teologene så på denne blasfemiske folkereligiøsiteten som en konkurrent til den lutherske teologien, noe som hindret evangeliets klare lys i å nå inn i folkesjelen.¹⁴ Fra den folkelige kulturen ble de som utøvet signeri omtalt som kloke koner og helbredere. Med demonologiens inntog ble omtalen av disse menneskene hurtig transformert til farlige djeveltilbedende trollfolk.¹⁵

¹¹ E. Alm, *Trondheims siste heksebrenning*, Trondheim 2014: 16

¹² B. G Alver, *Heksetro og trolldom*, Oslo 1971: 19

¹³ L. H Willumsen, *Dømt til ild og bål*, Oslo 2013: 15

¹⁴ Alm 2014: 22

¹⁵ Hagen 2015: 42

1.3.3 Maleficium

Maleficium er det latinske ordet for sort magi, eller skadevoldende magi. Denne formen for trolldomsutøvelser var forbundet, både hos befolkningen og i lovverket, med ondsinnet skadeverk som utøverne hadde utført.¹⁶ Det var det motsatte av signeri, hvor det ønskede utfallet var negative resultater. Ved hjelp av synlige objekter, ritualer og indre handlinger kunne trollfolk utøve trolldom som resulterte i død, sykdom, dårlige avlinger, storm, impotens, fattigdom og andre uhell.¹⁷ Heksetroen fremsto som fellesanliggende både hos befolkningen og øvrigheten. Begge parter hadde interesser av å bruke lovverket mot uønskede og brysomme mennesker. Likevel kan man se en grunnleggende forskjell i heksetroen mellom partene. Lokalbefolkningen anså hekser som utøvere av skadetrolldom, ikke signeri. Myndighetene definerte hekser noe annerledes enn vanlige folk. Prester, jurister og statsmenn var primært opptatt av trolldommens herkomst og ikke trolldommens virkninger, slik som befolkningen fokuserte på. Hekser og trollfolk hadde ifølge øvrigheten skaffet seg trolldomskraft gjennom en pakt med Satan.¹⁸

1.3.4 Diabolisme

Diabolisme betegner trolldom som var knyttet til djevelen, Willumsen fremhever at denne type trolldomsutøving skilte seg fra maleficium. Mens maleficium var knyttet til nedarvet folklore og utgjorde skade ved hjelp av overnaturlige midler innebar diabolisme djvelpakt. Ved å gå inn i en pakt med djevelen fikk personen krefter til å utføre onde gjerninger, vedkommende gikk med på å tjene djevelen og tilhørte hans hemmelige hær av allierte. Å inngå en pakt med Satan innebar ritualer. Det kunne være alt fra å drikke øl, spise eller å inngå dåpspakten ved at den Onde satte sitt merke en plass på kroppen. I tillegg til djvelpakt kom det ideer om samlinger av trollfolk på kjente periferere heksesteder. De omskapte seg til dyr, drev med kannibalisme, drakk alkohol, danset og hadde seksuelle orgier med Satan selv som midtpunktet.¹⁹ Det nye begrepet «diabolisme» gikk bort fra den tradisjonelle skadevoldende trolldommen, hvor forbrytelsens karakter endret seg fra å handle om den konkrete skaden trollfolk hadde påført til å handle om forbrytelsens «åndelige» dimensjon,

¹⁶ Alm 2014: 23

¹⁷ Willumsen 2013: 16

¹⁸ Hagen 2015: 45

¹⁹ Willumsen 2013: 16

som var frafallet fra Gud og overgivelsen til djevelen.²⁰ På denne måten skilte ikke den lærde elite mellom signeri og maleficium slik som allmuen gjorde, for myndighetene så spilte det ingen rolle om heksene brukte pakten med Satan til hvit eller sort magi. Kloke folk som brukte signekunster kunne dermed risikere å bli forfulgt selv om de ikke så på sin kunst som forbrytelse.²¹ Dette trolldomskonseptet ble knyttet opp til den demonologiske doktrinen, og fra 1400-1600 tallet dukket det opp flere verk, slik som «*Malleus Maleficarum*», som omtalte læren rundt djevelens virke. På begynnelsen av 1600-tallet var demonologiske idéer kommet inn i lovverket og religiøse skrifter ble overført til allmuen.²²

1.3.5 Demonologiens utvikling

Demonologi ble utviklet på 1300-tallet og 1400-tallet. Johannes XXIIIs bulle *Super illius specula*, som dateres til 1326, omtaler kristne mennesker som forente seg med døden og gikk i forbund med helvete. De skapte magiske bånd til demoner ved å gjennomføre ulike ritualer, for å tilfredsstille sine lyster. Disse fenomenene og idéene ble med videre inn i de demonologiske studier som senere ble kjent som satanisme.²³

Heinrich Kramer, en tysk dominikanerprest ga ut boken *Malleus Maleficarum* mellom 1486 og 1520, - diskuterbart, sammen med Jacob Sprenger. Denne boken som var delt inn i tre bind, gikk hovedsakelig ut på å avdekke demonologiske aktiviteter i renessansens samfunn. Boken innledes med et missiv fra pave Innocentius VIII, det innledende brevet er i ettertid kjent under navnet heksebullen. *Malleus Maleficarum* og heksebullen oppfordret til hekseforfølgelse, det resulterte i frykt blant embetsmenn og vanlige folk. Denne frykten fikk fatale konsekvenser for de utsatte menneskene som passet inn i disse gruppene.²⁴ *Malleus Maleficarum* var tilgjengelig ved Universitetet i København tidlig på 1600, hvor nordiske embetsaktører og presteskap utdannet seg.²⁵

Den franske juristen Jean Bodin, en av 1500-tallets fremste humanister og tenkere, ga ut boken *De la Demonomanie des Sorciers* i 1580. Ifølge Bodins studier var utøvelsen av trolldomskunster av de verste tenkelige forbrytelser, fordi trollfolks djevelarbeid rammet Gud,

²⁰ Alm 2014: 23

²¹ Hagen 2015: 45

²² Willumsen 2013: 18

²³ B. Ankarloo og G. Henningsen, *Häxornas Europa 1400-1700*, Lund 1987

²⁴ H. P Broedel, *The Malleus Maleficarum and the construction of witchcraft*, i D Oldfridge (Red.), *The witchcraft*

reader, second edition, London 2010: 43

²⁵ R. Blix Hagen, «Onde kvinner som gjør menn glatte i skrittet: *Malleus Maleficarum* - verdens mest ekstreme Bokutgivelse», *FORTID*, Historiestudentenes tidsskrift, UiO, 7. årgang, nr.3-2010: 18-24.

naturen og den sosiale ordenen. Derfor fant Bodin det maktpåliggende å advare kongemakten mot denne indre korrupsjonsfaren. Behovet for å lære opp jurister i å bekjempe trolldomskriminalitet på en effektiv måte var hovedformålet med verket. Før Bodin kunne bestemme hekseri som en unntaksforbrytelse og dermed utvikle en ny prosessrett i heksesaker, måtte han aller først gi et vitenskapelig bevis for at hekser og demoner virkelig eksisterte.²⁶ Den franske juristen kunne også opplyse sine lesere om at det florerte av trollfolk i nord, og at ingen andre europeiske land hadde i nærheten av så mange hekser enn nettopp Norge.²⁷

Disse verkene, både *Pavebullen*, *Malleus Maleficarum* og *De la demonomanie des sorciers*, var en ny form for heksetro som blomstret opp på 1400 og 1500-tallet. Folkemagi og hekser eksisterte lenge før middelalderen, men ble sett på som ufarlige individer. Det var realitetssynet som fikk innpass på denne tiden, hvor oppfatningen om den virkelige eksistens av demoner og trollfolk fikk fotfeste, og trollfolkene overtok rollen som Guds jordiske fiender som måtte bekjempes. Heksene ble sett på som mer truende enn jøder og kjettere, da de hadde inngått en frivillig allianse med Satan, i motsetning til kjettere og jøder, som var basert på ignoranse og misforståelser av den hellige skrift.²⁸ Hekseforfølgelsen varte i nærmere 300 år før djevelfrykten avtok på 1700-tallet i takt med opplysningstidens nye ideer.

1.3.6 Demonologiens avvikling

Trolldomssakene som rammet Europa på 1600-tallet ble borte fra rettsapparatet på 1700-tallet. Juristene krevde bevis og fakta, fremfor løse anklagelser og vitneutsagn som ikke kunne dokumenteres.²⁹ På den andre siden tok teologer et oppgjør med overtro, og forkynte at ingen måtte legge skylden på andre mennesker når de opplevde sykdom og motgang, og at de heller måtte gå i seg selv og arbeide med sitt eget forhold til synd, skyld og Guds plan for deres eget liv. Dette gjaldt kanskje spesielt pietistene, som mente at kampen mellom det gode og onde pågikk i hvert enkelt menneske. Praktiseringen av trolldomskunnskap ble på denne måten bare en del av et stort synderegister som menneskene møtte på denne tiden.³⁰

²⁶ R. Blix Hagen, *Vitenskap eller fyllevrøl? Paradokset Jean Bodin*, 2012 UiT Norges arktiske Universitet, <<http://ansatte.uit.no/rune.hagen/bodin2.htm>>, (11.12.2014)

²⁷ Hagen 2015: 30

²⁸ Hagen 2010:22

²⁹ M. Løyland, «Tankar om trolldom i pietismens tid», *Heimen* 2010: 5-14

³⁰ Løyland 2010: 5

Opplysningstiden på 1700-tallet var preget av opplæring, opprensning og opprydning. Flere av de trolldomsdømte, og spesielt Lisbet Nypan, var kjent for å bruke folkemedisin som trolldom. Som et eksempel ble vitenskapelige embetsmenn i 1740-årene interessert i plante- og urteblandingene som noen av de trolldomsdømte på 1600-tallet brukte. Demonologien mistet grepet sitt på begynnelsen av 1700-tallet, og det var en teologisk, juridisk og vitenskapelig tilnærming som var med på å avdemonisere folkemedisin og trollfolk.³¹ Lorents Evensens publikasjon var ikke annerledes. I 1784 transkriberte han og utga den første utgaven av rettsreferatet mot Lisbeth Nypan og Ole Nypan. Han skrev at han var i tvil om han skulle utgi denne boken, 124 år etter at ekteparet endte på bålet. Men etter nøye overveielse trodde han ikke at publikasjonen kunne oppvekke ufordelaktige dommer i den norske nasjonen og at tenkemåten hos folket var annerledes nå enn i forrige århundre. Denne akt og dom i trolldomssaken mot Lisbet og Ole Nypan var et bevis på hva overtro, vankundighet og fordommer kunne utrette, ikke alene hos allmuen, men også hos geistligheten og øvrigheten selv.³² Evensen påpekte flere ganger hvor latterlig overtro om hekser og spøkelser var, og kom med flere eksempler både innenlands og utenlands hvor uskyldige mennesker ble dømt til ild og bål for trolldomskriminalitet. Han mente at det var synd at denne slags overtro kunne vinne så stort herredømme over menneskets fornuft, og refererte til den tyske juristen, filosofen og professoren Christian Thomasius som først var en ivrig hekseforfølger, men følte seg lurert da han kun fant sine egne fordommer. Han arbeidet deretter med å avskaffe hekseprosesser og tortur i Tyskland.³³ Evensen takket også den greske filosofen Sokrates hvor han satt pris på at han den dag levde i opplyste tider hvor man ikke anerkjente hekserier, trolldom og spøkelser.

1.4 Kildegrunnlag

Oppgaven baserer seg på publikasjonen til Lorents Evensen fra 1881 (2. utgave) som er en transkribert versjon av rettsprotokollen fra Lisbeth og Ole Nypans rettsak fra 1670. Det er dette kildegrunnlaget jeg baserer min oppgave på. Jeg bruker ikke den originale rettsprotokollen fra 1670, da den er 345 år gammel og materialet er i ferd med å smuldre bort. Den kilden jeg anvender er et direkte transkribert produkt av rettsprotokollen, som inneholder 31 sider. I tillegg er det 14 sider med forfatterens kommentarer til publikasjonen.

³¹ Løylad 2010: 13

³² Evensen 1881: 33

³³ Evensen 1811: 37

1.4.1 Kildekritiske problemer

En av de største problemstillingene ved å bruke en transkribert kilde, er spørsmålet om hvor nøyaktig tilnærmingen av den originale kilden var. Har forfatteren tatt seg friheter? Lorents Evensen har lagt til 14 sider med kommentarer til publikasjonen, hvor han presiserer at *Akt og Dom i Sagen mod Lisbeth Nypen og hendes Mand Ole Olsøn* er avskrevet etter originalen, som ble forvart i Det Kongelige Norske Videnskabersselskabs boksamling. Han legger til at originalen er mangelheftig. Det siste bladet manglet, derfor hadde han supplert det mangelheftige bladet med gamle kopier.³⁴ Hvilke kopier han talte om her, vet jeg ikke. Dette kan være et problem, når man ikke vet hva som er ufullstendig i forhold til den originale rettsprotokollen fra 1670. Dette problemet kunne blitt løst ved å ta *stikkprøver* av original kilden. Det vil si at man kan sammenligne og se etter ord og setninger i den originale kilden, om de stemmer overens med Lorens Evensens publikasjon. Dessverre er den originale rettsprotokollens tilstand dårlig og uleselig. En digitalisert versjon av det jeg mener er Evensens første utgave fra 1784 er tilgjengelig på marcus.uib.no, hvor det ikke finnes noen store avvik mellom første og andre utgaven ut i fra innholdet.³⁵ Dette manuskriptet er ifølge universitetsbiblioteket i Bergen en avskrivning fra slutten av 1700-tallet som ble funnet i tidligere stortingspresident W.F.K Christie samlinger. Sammenligningen av Christies personlige brev og analyse av håndskriften avkrefter at det er Christies egen håndskrift, noe som universitetsbiblioteket i Bergen bekreftet over mail. Det finnes ingen informasjon om dette er Evensens eget skrift eller om det er en avskrift av publikasjonen som ble utgitt i 1784. Jeg har forsøkt å sammenligne håndskriften på avskriften med Lorents Evensens *Anmærkninger over Norske=Lovs Vte Bogs 5te Capitels 1 Articul om Odels Gods* fra 1764, for å se om det kan være håndskriften til Evensen.³⁶ Dersom manuskriptet i Christies samling er Lorents Evensens håndskrift, ville håndskriften ha blitt betydelig preget på 20 år. Enkelte bokstaver har beholdt sin karakteristiske form, men andre bokstaver og håndskriften i seg selv har endret seg. Det er også et signatursymbol, lik en tornado, som går igjen i begge kildene. Evensen døde i 1790 kun 62 år gammel noe som kan ha tydet på sykdom.³⁷ Manuskriptet ved universitetsbiblioteket i Bergen kan absolutt ha blitt skrevet av Evensen om man tar høyde for

³⁴ Evensen 1881: 45

³⁵ Act og Dom over Ole og Lisbet Nypen <<http://marcus.uib.no/instance/manuscript/ubb-ms-0189-d.html>> (20.02.2016)

³⁶ L. Evensen, *Anmærkninger over Norske=Lovs Vte Bogs 5te Capitels 1 Articul om Odels Gods*, Trondhiem 1764

³⁷ T. Falkanger, «Lorentz Ewensen» <https://nbl.snl.no/Lorentz_Ewensen> (13.05.2016)

alder og eventuell sykdom. Men ved første øyekast ved håndskriftene så ser jeg ingen likheter. Christies avskrift av rettsreferatet kan være utført av noen som har hatt det originale manuskriptet til Evensen foran seg. Det er godt mulig at Evensen hadde folk til å kopiere publikasjonen for seg. Dette kan drøftes videre utenfor oppgaven.

1.5 Historiografi

Ifølge Hans Eivind Næss kan forskningslitteraturen som behandler trolldom og trolldomsprosesser deles inn i to hovedgrupper. Den ene litteraturgruppen daterer seg fra omtrent år 1200 og frem til 1800-tallet. De skrifter som behandler emnet i denne perioden er hovedsakelig av teologisk eller juridisk art. Det vil si at disse skriftene var ment som eller oppfattet som partsinnlegg i debatten om trolldommens realitet og trolldomsprosessenes berettigelse. Det var denne litteraturen som ble hovedkilden for forskere for emnet etter trolldomsprosessenes tid.³⁸ Den andre hovedgruppen om emnet er litteratur fra 1800- og 1900-tallet, hvor vitenskapelige arbeider om trolldomsprosessene ble publisert i større og mindre mengder. Opplysninger om prosessene er tatt inn i de fleste leksikalske verker, og emnet ble som regel nevnt i allmenhistoriske fremstillinger.³⁹

Rune Blix Hagen mener at selv om det har vært en stor økning i forskningsinnsatsen de siste 40 årene, var det vært stor forvirring og uenigheter blant forskere når det gjaldt forklaringsmodeller for trolldomsprosessene.⁴⁰ Forskningsfeltet er et av de historiske feltene hvor forklaringer og analyser spriker mest da feltet er rimelig nytt innenfor historievitenskapen. Da den engelske historikeren Lawrence Stone gjorde status for forskningen på 70-tallet kom han frem til at inntil nylig hadde heksestudier vært nesten utelukket blitt behandlet av «uskolerte amatører og indignerte rasjonalister».⁴¹ Den italienske mikrohistorikeren, Carlo Ginzburg ga ut boken *I Benandanti* (De som gjør godt) i 1966, hvor han gjorde en kobling mellom hekseforfølgelser og folkelige religiøse forestillinger. Her ble to menn avhørt av dommere i 1575 for å ha drevet med hekseri, magi, ritualer og flytokter om natten som passet inn i forestillingene om hekseabbaten. Mennene benektet å være hekser, og at de heller førte nattlige kamper for å sikre avlingene fra onde hekser. Ginzburg fikk et nytt synspunkt på trolldomsprosessene, hvor hans tese var at de underlige forklaringene til de «gode heksene som gjør godt» var et glimt av en folkelig fruktbarhetskult som eksisterte før, og parallelt med, den kristne religionen. Dette var en kult som han fant igjen i forvridd form i

³⁸ H. E Næss, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500- 1600-tallet*, Oslo 1982: 7

³⁹ Næss 1982: 8

⁴⁰ Hagen 2007: 45

⁴¹ Hagen 2007: 45

den kirkelige forestillingen om heksesabbaten.⁴² Boken ble oppfattet som perifer, og fikk først oppmerksomhet i fagmiljøet på 80-tallet, noe som kom med nye orienteringer i historiefaget hvor kultur-, mentalitet-, sosial- og kvinnehistorie fikk innpass i historievitenskapen.⁴³ I 1989 ga han ut en ny bok, som han regnet med å være sitt hovedverk. Denne boken ble utgitt på norsk under navnet *Nattens ekstase, en dechiffering av heksesabbaten* i 2002.⁴⁴ Denne boken inneholder flere tema angående fruktbarhetskulter innenfor hekseprosessene.

Det hadde vært stor tilfang av forskjellige teorier og forklaringsmodeller hvor «alle» har ment noe om hekseprosessene, og nye synspunkter ble hentet frem for å endre et eldre synspunkt. Gunnar W. Knutsen skriver at av alle de forskjellige forklaringene og teoriene var 1920-tallet og frem til 1970-tallet ett synspunkt som fortrenget de andre.⁴⁵ Margaret Murrays teori om at heksene var utøvere av en førkristen fruktbarhetskult ble med videre i forklaringsmodellene.⁴⁶ Inkvisisjonen kom på sporet av kulten under sin jakt på kjettere, og ble senere demonisert. Dermed fikk forfølgelsen en ny retning.⁴⁷ Murrays teori skjøv andre teorier til side i nærmest 50 år, før Norman Cohn ga ut boken *Europe's Inner Demons* fra 1972.⁴⁸ Han mente at Murray hadde sitert kildene selektivt og fordreid innholdet. Cohn mente å finne opphav til hekseprosessene i utviklingen av demonologien, som var en sammensmelting av folkelige og lærde tradisjoner. Sammensmeltingen var fullført ved en rettsak i Valais i 1428, da en person for første gang ble beskyldt for å ha fått makt til maleficium fra djevelen. Denne personen skal også ha fløyet til nattlige sammenkomster, parodierte kristelige ritualer, tilbedt djevelen og spist spedbarn.⁴⁹

I 1970 skrev Alan D.J Macfarlane boken *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study*, som var basert på en doktoravhandling.⁵⁰ Selv om boken er skrevet innenfor historiefaget så var boken basert på en antropologisk innfallsvinkel. Året etter kom boken *Religion and the decline of magic studies on popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England* av Keith Thomas, som ikke fikk like mye oppmerksomhet som Macfarlane i starten.⁵¹ Sammen skapte disse to det som ble omtalt som Macfarlane-Thomas-

⁴² T. Riise Gundersen, «I Samtale med Carlo Ginzburg, På historiens nattsiden», *Samtiden*, 2-2003: 121-132

⁴³ Hagen 2007: 45

⁴⁴ C. Ginzburg, Ginzburg, *Nattens ekstase, en dechiffering av heksesabbaten*, Oslo 2002

⁴⁵ G. W Knutsen, *Trolldomsprosessene på Østlandet*, hovedoppgave Oslo 1998: 8

⁴⁶ M. A Murray, «The god of Witches»,

<<https://docs.google.com/file/d/0B8mO5roJ5mw0RXVYUTFIcEhHeDA/view?pref=2&pli=1>>, 2001 (09.05.2016)

⁴⁷ Knutsen: 8

⁴⁸ N. Cohn, *Europas indre demoner: Demoniseringen av kristne i middelalderen*, Oslo 1993

⁴⁹ Knutsen 1998: 9

⁵⁰ A. D.J Macfarlane, *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study*, London 1970

⁵¹ K. Thomas, *Religion and the decline of magic studies on popular beliefs in sixteenth and seventeenth century*

modellen i europeisk trolldomsforskning. De førte en empirisk undersøkelse som var basert på en strukturfunksjonalistisk innfallsvinkel med inspirasjon fra sosiologi og sosialantropologi. På den måten kunne de si noe om kjønnsfordelingen, sosiale og sivile statuser, migrasjoner og alderssammensetning blant de hekseforfulgte. Dette var den første gangen noen hadde gjennomført arbeid om hekseprosessene på et lokalthistorisk nivå.⁵² I Norden tok de to største undersøkelsene rundt trolldomsprosesser opp tradisjonen fra Macfarlane og Thomas, nemlig Hans Eivind Næss fra Norge og Jens Chr.V Johansen sin undersøkelse av de danske hekseprosessene. Jeg skal se nærmere på Hans Eivind Næss sitt arbeid under delkapittelet om norsk trolldomsforskning.

1.5.1 Norsk trolldomsforskning

I de siste tiårene er det kommet ut en del forskning og bøker angående trolldomsprosessene i Norge. Jeg opplever det slik at det er hovedsakelig i Finnmark, Østlandet og Vestlandet som har fått størst oppmerksomhet i forskningen. Det første som kom ut angående trolldomsprosessene i Norge var folkløristen Bente Gullveig Alvers *Heksetro og trolldom* fra 1971 som tok for seg noe prosessmaterialet og tradisjonsstoff fra forrige århundre.⁵³ Men ettersom Alvers bok var svært lite historisk vinklet, ble den vanskelig å bruke som forskningslitteratur for historikere.⁵⁴

Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600 tallet er av sin første art i forskningslitteraturen i Norge. Dette var doktoravhandlingen til Hans Eivind Næss ved universitetet i Oslo i 1982.⁵⁵ For første gang i norsk trolldomshistorie fikk man et samlet verk av de historiske prosessene på 1500-1600 tallet. Forfatteren har brukt et omfattende kildemateriale, som drøfter norske trolldomsprosesser i forhold til internasjonale forskninger på samme område. Med en bred drøfting av årsakene, utbredelsene og opphøret av trolldomskriminalitet så representerer denne boken det første store bidraget til historisk kriminologi som fag-disiplin i Norge. Siktemålet med avhandlingen var to-delt. Det første siktemålet var at trolldomsprosessene i Norge skulle bli gjort til gjenstand for beskrivelse. Det andre siktemålet og hovedoppgaven, var å komme frem til tolkninger av det fremlagte materialet som gjør det mulig å forklare oppkomsten, utbredelsen og opphøret av prosessene. Samtidig skriver forfatteren i

England, Oxford 1971

⁵² Hagen 2007: 49

⁵³ B. G Alver, *Heksetro og trolldom*, Oslo 1971

⁵⁴ Knutsen 1998

⁵⁵ H. E Næss, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500- og 1600-tallet*, Oslo 1982

innledningen at formålet var å lage en kombinert retts- og sosialhistorisk fremstilling basert på en analyse av alle foreliggende kjente norske trolldomsprosesser fra 1500-1600 tallet.

Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600 tallet er et pionerarbeid innenfor trolldomsforskning, og har åpnet opp det norske forskningsfeltet innenfor de historiske trolldomsprosessene. Det har i ettertid blitt oppfattet større interesse for emnet, og boken gir en fruktbar diskusjon videre både på det lokale og nasjonale planet.

Gunnar W. Knutsens hovedoppgave *Trolldomsprosessene på Østlandet fra 1998* tok for seg prosessenes omfang og utbredelse på Østlandet. Undersøkelsen har hatt to avgrensinger, som er geografisk satt til Østlandet, definert som fylkene Akershus, Oslo, Østfold, Oppland, Hedmark, Vestfold, Buskerud og Telemark. Oppgaven avgrenset seg tidsmessig mellom år 1567-1730.⁵⁶ Selv om demonologien og trolldomstroen eksisterte i over 800 år utfoldet det seg trolldomsprosesser på Østlandet i en periode på kun 200 år. Et av de viktigste funnene til Knutsen var at trolldomsprosessene på Østlandet ikke var en naturlig og nødvendig del av samfunnet i tidlig moderne tid, men at ideene kom utenfra. Dette funnet gjorde han ved å se på demonologiens påvirkning, fremfor å se på demonologien i seg selv.⁵⁷

Lars Petter Marthinsen skrev masteroppgave om *Anklagede menn i trolldomsprosessene i Norge* i 2008 ved Universitetet i Oslo, hvor han mente at trolldomsprosessene var et felleseuropeisk fenomen og ikke flere nasjonale fenomen. Han har valgt å fokusere på menn i trolldomsprosessene for å vise at kjønn ikke var avgjørende for å bli anklaget for trolldom. Problemstillingen hans omhandlet hva slags trolldomsanklager menn ble utsatt for og om det var forskjellsbehandling på kjønn under trolldomsprosessene. Han fant ingen ulikheter på kjønn når det om til anklager, trolldomsbrudd, prosessløp eller straff. Han mener at hovedgrunnen til at kvinner oftere ble dømt for trolldom var fordi anklagede menn var flinkere til å tale for seg og bli hørt før anklagene i samfunnet endte som en trolldomsprosess.⁵⁸

Liv Helene Willumsen har Ph.D. i historie fra 2008 ved University of Edinburgh, og er professor ved Universitetet i Tromsø. Willumsens forskningsområder er knyttet til den lærde demonologiske doktrine. Hun arbeider med demonologiske ideer i Europa i perioden 1400-1700, hvor hennes fokus er på Tyskland, Skottland og Øst-Finnmark. Hun peker på at tankegodset i den demonologiske doktrinen og dets nedslagsfelt i kildematerialet står sentralt og at mentalitetshistoriske momenter og drivkrefter knyttes til utvikling av

⁵⁶ Knutsen 1998: 3

⁵⁷ Knutsen 1998: 195

⁵⁸ L. P Marthinsen, *Anklagede menn i trolldomsprosessene i Norge*, hovedoppgave Oslo 2008

trolldomsprosessene på 1500- og 1600-tallet.⁵⁹ I artikkelen Barn anklaget for trolldom i Finnmark – en narratologisk tilnærming i *Heimen* fra 2011, gikk Willumsen inn på primærkilder angående barn som har blitt anklaget for trolldom i Finnmark.⁶⁰ Kildematerialet til kjedeprosessen i Finnmark i 1662-1663 er unikt på den måten at man i kildene kan følge hvordan de nye demonologiske idéene ble introdusert til en begrenset gruppe mennesker i første instans, nemlig den gruppen av trolldomsmistenkte som satt fengslet på Vardøhus festning, for så å spre seg blant allmuen i området. Kildene underbygger at tankegodset spredte seg fort, og illustrerer hvordan spesifikke idéer som ble overført fra ett geografisk område til et annet.⁶¹ Artikkelens uttalte siktemål var først og fremst en innholdsmessig analyse av bekjennelser fra barn i Finnmark. Analysen av primærkildene vider at man kan finne de samme demonologiske elementene hos barn som hos voksne, og at den personlige faktor har hatt stor betydning for overbringelse for dette tankegodset. Personlige faktorer skal jeg gå nærmere inn på i de kommende kapitlene. Materialet fra Finnmark understøtter det man vet om barnesaker i trolldomsprosesser ellers i Europa, både med henblikk på de demonologiske idéene i barnas bekjennelser og de nære familierelasjonene mellom barna og de anklagede kvinneslektninger.⁶² Det andre siktemålet artikkelen dreide seg om var nærlesingen av historiske kilder ut fra narratologisk metode. Analysen viser at denne anvendelsen er gjennomførbar på historiske dokumenter av fortellende karakter og er også blitt anvendt i boken *Dømt til ild og bål*.⁶³ I denne boken sammenligner hun også trolldomsprosessene i Skottland, Orknøyene, Shetland og Finnmark. I 2010 ga også Willumsen ut et kildeskrift, *Trolldomsprosessene i Finnmark*, hvor hun har avfotografert faksimiler av alle originaldokumenter fra 1620 til 1692, og gjort en verbatim transkripsjon av kildene.⁶⁴

Rune Blix Hagen er førsteamanuensis ved Universitetet i Tromsø, hvor han begynte med trolldomsforskning i 1994. Hagen er spesialist på hekse- og trolldomsprosessene i tidlig nytid og har vært engasjert i formidlingen av de europeiske trolldomsprosessene. Hans forskningsfelt er mangfoldig fra middelalder til nåtidens trolldomsprosesser i Afrika. Med utallige publikasjoner både på nett, artikler og bøker så kan man trekke frem *Hekser: Fra forfølgelse til fortryllelse*, som er en bred kulturhistorisk oversikt over hekser, *Dei Europeiske*

⁵⁹ L. H Willumsen www.livhelenewillumsen.no

⁶⁰ L. H Willumsen, «Barn anklaget for trolldom i Finnmark – en narratologisk tilnærming», *Heimen* nr.3 2011

⁶¹ Willumsen 2011: 260

⁶² Willumsen 2011: 275

⁶³ L. H Willumsen, *Dømt til ild og bål*, Stamsund 2013

⁶⁴ L. H Willumsen, *Trolldomsprosessene i Finnmark. Et kildeskrift*, Tromsø 2010

Trolldomsprosessane, som er en introduksjonsbok for hekseemnet, og *Ved Porten til Helvete* som er samlede studier fra hekseprosessene i Finnmark.⁶⁵

Når det gjelder undersøkelser angående trolldomsprosessene fra Trøndelag så ønsker jeg å trekke frem et par arbeid gjort i nyere tid. I *Trøndelags historie bind 2, fra pest til poteter 1350-1850* gikk Professor ved NTNU Audun Dybdal innom hekseprosesser innenfor kapitelet om *styring, forvaltning og konflikter*. Her tar han for seg trolldomslovgivning i korte løp, og omfanget i Trondheim.⁶⁶ Han nevner Landsloven fra 1270 som innførte dødsstraff for de som utøvde maleficium, og går inn på at nesten alle saker av denne type kriminalitet forgikk innenfor tidsrommet 1570-1700. Ferske tall fra forskning av trolldomsprosesser i Sør-Trøndelag viste at 48 personer ble dømt for trolldom, hvor 12 av disse ble henrettet.⁶⁷

Professor Ida Bull ved NTNU tok opp tråden med hekseprosesser samme bind, i kapitelet *Et noget Civilisert folk* hvor hun går nærmere inn på de to siste heksebrenningene i Trondheim. Lisbeth Nypan og Kirsten Iversdatter, bedre kjent som Finn-Kirsten var den siste heksen som ble brent i Trondheim. Hun ble dømt og brent på bål 12. oktober 1674 ved Galgeberget på Ila.⁶⁸ Denne saken tar Ellen Alm oss nærmere inn på i boken, *Trondheims siste heksebrenning*, fra 2014. Ida Bull nevner også at på samme sted, Galgeberget på Ila, ble Lisbeth Nypan henrettet 4 år tidligere, i 1670. Bull påpeker også at Finn-Kirsti tilsto djvelpakt, mens Lisbeth på sin side hevdet sin uskyld i omgang med Satan.⁶⁹

Ellen Alm er forfatteren av den nyeste utgivelsen (2014) angående trolldomsprosesser i Trøndelag. Hun tok for seg den saken til Finn-Kirsti i boken *Trondheims siste heksebrenning*.⁷⁰ Hun er historiker og konservator ved Gunnerusbiblioteket i Trondheim, hvor hun gjenoppdaget det som kanskje var Trøndelags mest omfattende hekseprosess, rundt en kvinne med samisk herkomst. Før Finn-Kirsten ble dømt til ild og bål, anga hun over tretti mennesker fra Midt-Norge, som resulterte i kjedeprosesser uten videre bålbrenning. Ellen Alm leverte hovedoppgave ved Universitetet i Tromsø om statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500-1600-tallet.⁷¹

⁶⁵ R. Blix Hagen, *Hekser: Fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo 2003

R. Blix Hagen, *Dei Europeiske Trolldomsprosessane*, Oslo 2007

R. Blix Hagen, *Ved porten til helvete, trolldomsprosessene i Finnmark*, Tromsø 2015

⁶⁶ A. Dybdahl, *Trøndelags historie bind 2, fra pest til poteter 1350-1850*, Trondheim 2005: 194

⁶⁷ Dybdahl 2005: 196

⁶⁸ I. Bull, *Trøndelags historie bind 2, fra pest til poteter 1350-1850*, Trondheim 2005: 366

⁶⁹ Bull 2005: 366

⁷⁰ E. Alm, *Trondheims siste heksebrenning*, Trondheim 2014

⁷¹ E. Alm, *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500-1600-tallet*, hovedoppgave Tromsø 2000

1.6 Metode

Jeg anvender kvalitativ metode, hvor narratologisk analyse og komparativ metode er de metodologiske tilnærmingene som blir brukt for å belyse problemstillingene. Dette skiller min oppgave fra til andre arbeider om trolldomsprosessen mot Lisbeth og Ole Nypan. I dette underkapittelet går jeg inn på hvilke metoder jeg skal bruke i min oppgave.

1.6.1 Narratologisk analyse

I hoveddelen vil jeg gå gjennom empirien, hvor jeg anvender narratologisk analyse.

Narratologi er studiet av strukturer i fortellende tekster. Denne metoden har Liv Helene Willumsen anvendt på flere trolldomsprosesser fra Finnmark, Tyskland og Skottland, noe som har vist seg å være fruktbart for denne type bruk av kilder. Randi R. Balsvik har skrevet om Willumsen arbeid, og mener at narratologien fungerer som en vellykket veiviser i analysen av referatene fra trolldomsprosessene, hvor den fungerer som en fruktbar og nyskapende utvidelse av det historiefaglige håndverket.⁷²

Willumsen har valgt å bruke Gérard Genettes arbeider, særlig *Siscours du récit* fra 1972, oppfølgeren *Narrative Discourse Revisited* og *Fiction and Diction* som metodologisk grunnlag for sitt eget arbeid. Willumsen påpeker at han har slått fast at en rekke sakprosattekster med fortellende strukturer har egnet seg for narratologisk analyse, slik som historie, biografi, personlige dagbøker, avisreportasjer, politirapporter og *rettsdokumenter*. Og det er rettsdokumenter Willumsen anvender som kilder i sitt arbeid angående trolldomssaker. Ifølge Willumsen så er Genette spesielt kjent for sin håndtering av hvordan stemme til ulike personer fremtrer i en tekst. For Willumsen er nærlesingen av kilder viktig for å undersøke hvordan de ulike aktørers *stemmer* kommer frem under rettsaken, og hvordan samspillet mellom disse aktørene fungerer.⁷³ Med stemmer menes den personlige faktoren aktørene i rettsaken har. Et vitne fra lokalsamfunnet har sin personlige faktor og en annen måte å fortelle ting på enn hva en embetsmann har. Men den viktigste stemmen er sorenskriver, som har påvirkningsevnen til å forandre stemmen til de andre aktørene. Det er han som skriver ned det som ble sagt i rettsakene.⁷⁴

Willumsen understreker at ved alle analyser av historiske dokumenter er det nødvendig at

⁷² R. Rønning Balsvik, «Trollkvinner i nord. Om Liv Helene Willumsens faglitterære forfatterskap», <<http://prosa.no/minibiografien/trollkvinner-i-nord-om-liv-helene-willumsens-faglitteraere-forfatterskap/>>, (09.11.2015)

⁷³ Willumsen 2013: 42

⁷⁴ Willumsen 2013: 43

konteksten blir ivaretatt for å tilføre viktig informasjon, det er ikke tilstrekkelig å konsentrere seg om dokumentet alene. I en slik studie er konteksten en rettsak, og fortolkninger av enkeltsaker må settes inn i en slik sammenheng hvor aktørenes stemmer kommer frem i teksten. Nærlesingen av kilden gir tilgang til meningsnyanser som ellers kunne ha blitt oversett, og det åpner seg opp muligheter for videre fortolkning av rettsaken.⁷⁵

1.6.2 Komparativ metode

Komparasjon er sammenligning, historiker Knut Kjeldstadli mener at det å sammenligne er kjernen i vitenskapelige forklaringer. Når man forklarer noe historisk, sammenligninger man tilstander på ulike tidspunkter, for å se på likheter eller ulikheter.⁷⁶ Willumsen anvender også komparasjon i sine trolldomsstudier, og hun ble inspirert av Marc Blochs definisjon av sammenligning innen historiefaget. Han definerer det som at historikere velger to eller flere fenomener som ved første blick ser ut til å være analoge og som forekommer i ett eller flere sosiale miljø. Han finner ut hvordan disse fenomener ligner på eller skiller seg fra hverandre, sporer deres utvikling og forklarer likheter og forskjeller. Både fenomenet i fokus og miljøet omkring er vektlagt.⁷⁷ Komparativ metode egner seg som forskningsverktøy i de historiske trolldomsprosessene, på grunn av likhetstrekkene mellom enkeltsaker. Gunnar W. Knutsen mener også at likhetstrekkene i trolldomsprosessene er slående fordi de har felles innhold. Han har forsøkt å sammenligne norske og spanske trolldomsprosesser. Dette er fordi innholdet i anklagene er like, uavhengig om det er lokalt, regionalt eller globalt. Knutsen påpeker også likhetstrekkene med hensyn til tidsrammene, til lovene, litteraturen, og selvforståelsen da kristne så seg selv kjempe imot Satans angrep.⁷⁸

1.6.3 Hvordan metodene anvendes i rettsaken mot ekteparet Nypan

I hoveddelen kommer jeg til å gå gjennom den transkriberte publikasjonen til Lorents Evensen fra 1881 ved å anvende narratologisk analyse av empirien. Ved hjelp av denne metoden vil demonologiske forestillinger komme til syne under trolldomsprosessen gjennom spørsmål fra forhørene, vitneutsagn og bekjennelser fra de anklagede. Studiet av strukturer i

⁷⁵ Willumsen 2013: 42

⁷⁶ K. Kjeldstadli, *Fortiden er ikke hva den en gang var*, Oslo 1999: 269

⁷⁷ Willumsen 2013: 35

⁷⁸ G. W Knutsen, *Servants of Satan and masters of demons. The Spanish Inquisition's Trials for Superstition, Valencia and Barcelona, 1478-1700*, Oslo 2009 : 5

rettsaken avslører hvilke aktørers stemmer som kommer frem under rettsaken, og hvordan samspillet mellom disse aktørene utspiller seg. Rettsakene utspiller seg fra 30. mai til 5. september, og kan deles opp i to da det er et opphold i rettsakene fra mai til august. Vil aktørenes stemmer forandre seg fra bygdeting til lagting? Grunnen til at aktørenes stemmer kan forandre seg etter oppholdet i rettsprosessen er fordi det gir rom for lokalsamfunnet, og ikke minst kirken, til å reflektere og håndtere saken.

For videre tolkning av det som kommer frem ved analysen bruker jeg komparasjon for å belyse enkelte faktorer. Disse faktorene vil hovedsakelig være demonologiske elementer, nabokonflikter, ærekrenkelse, folketro og personlige faktorer. I rettsreferatet er jeg på jakt etter det demonologiske elementet, som ikke har blitt undersøkt tidligere i ekteparet Nypans trolldomsprosess. Ettersom de fleste trolldomsprosessene har like utviklingstrekk og likhetstrekk vil det være fruktbart å sammenligne andre enkeltsaker med ekteparet Nypans trolldomssak

Rettsaken til Nypan har et naturlig vendepunkt mellom bygdeting og lagting, hvor jeg deler opp rettsreferatet i to. Jeg velger derfor å sammenligne disse to rettsomgangene med hverandre, i tillegg til å finne tankegods i andre enkeltsaker, som kan sammenlignes med Nypans demonologiske rettsgang.

2. Bygdetinget

I de neste to kapitlene gjør jeg kronologisk rede for rettsreferatet fra Evensen. Jeg har delt opp rettsprosessen i to deler, hvor bygdetinget starter i kapittel 2 og i kapittel 3 går jeg gjennom lagtinget. En nærlesing av disse to kapitlene gjør at jeg enklere kan ta en analyse av vitneutsagnene og deretter sammenligne tolkningsrommene fra bygdeting til lagtinget. Komparasjonen fra bygdeting til lagting vil komme i kapittel 4. I de to første kapitlene vil jeg først og fremst konsentrere meg om analysen, hvor jeg går inn og ser nærmere på de ulike aktørenes personlige stemmer. Jeg har gjort rede for rettsreferatet kronologisk med analyse mellom avsnittene, jeg også tatt med sammenligner fra andre enkeltsaker i analysene. På denne måten vil aktørenes ytringer tydeliggjøres og jeg kan avdekke demonologiske ideer og holdninger fortløpende i redegjørelsen av rettsreferatet. I slutten av hvert kapittel vil jeg ta en kort oppsummering av analysene.

2.1 Ekteparet Nypan

Ole Olsen Nypan og Lisbeth Pedersdatter Nypan var et ektepar fra Leinstrand, som var bosatt på Nypan. Ole Olsen ble født i 1602, han overtok gården på Nypan midt på 1600-tallet, som leilending og jobbet som skysskaffer før trolldomsprosessen fant sted. Lisbeth Pedersdatter ble født rundt 1610 og var mest sannsynlig opprinnelig fra Hølonda, før hun ble gift med Ole Olsen. Sammen skal de ha fire barn, Ingeborg, Ane, Marit og Peder Olsen Nypan.⁷⁹

2.1.2 Embetmenn

Sorenskriver Willem Knutsen og Strindafogden Hans Edvardsen var de to embetsmenn som fulgte rettsakene fra start til slutt. Sorenskriver var den øverste administrative leder for rettsprosessen, og hadde i oppgave å dokumentere rettsforløpet. Strindafogden hadde politimyndighet og påtalemyndighet og i dette tilfellet førte han trolldomsprosessen mot ekteparet Nypan. I andre del av rettsaken møter vi lagmann Hans Mortensen Wesling som var med på å sette dommen over ekteparet Nypan. I tillegg hadde de flere lekdommere, som besto av edsvorne lagrettemenn av Leinstrand tinglag. Disse lagrettemennene hadde ikke embete, men var betrodde menn i lokalsamfunnet.

⁷⁹ Lauglo 1957: 405

2.2 Stevningen

Den 30. april 1670 ble det utsendt en stevning til Erik Kvenild. Det var Ove Bjelke, amtmann over Trondheim og kansler i Norge, som stevnet Kvenild på vegne av Ole Nypan. Erik ble stevnet for ærekrenkelse fordi han hadde kalt Ole Nypan for trollmann i et bars-øl hos Angrim Lilleleer. Kvenild beskyldte Ole for å være skyld i den sykdommen som hadde rammet ham, og mente at det måtte være trolldom. Kvenild skulle ha sagt at dersom han ikke fjernet den sykdommen han hadde påført ham skulle den røde hane gale over han. Erik Kvenild ble pålagt til å møte i retten på Egge tingsted på Leinstrand 30. mai, hvor Ole Nypan aktet å overbevise ham med prov og vitner om at han ikke var en trollmann.

Den samme stevningen tilstevnet også andre vitner som var til stede i øl-forsamlingen: Angrim Lilleleer, hans hustru Marit, Søren Klokke og Lussie Estensdatter. Anders Storleer, Ole Rød, Torsten Olson Lilleleer og Margerte ble også innkalt, disse ble oppført som Anders Lilleleers folk. Anders Okstad, Anders Senep, Jon Willemsen på Lundsbakken og Nils Jonsen Brurok ble også oppfordret til å møte i retten for å avlegge ed og vitne.

Ole og Lisbeth Nypan ble også innkalt til samme rettsmøte, for å påhøre vitnesbyrdene og vite hva utfallet av møtet ble til. Ove Bjelke anser det for å være av deres ære og velferd, som angår unnskyldning og bli lovlig fralagt for trolldomsanklagelsene. Denne stevningen ble lest opp og forskyndt for de innmeldte og andre menns påhør for deres bopel den 4. mai 1670.⁸⁰

2.2.1 Innledende rettsmøte 30. mai 1670

Det første rettsmøtet presenterer lagrettemennene som deltok i rettsprosessen den 30. mai 1670. Hans Edvardsen, fogd over Strinda. Sorenskriver i Strinda fogderi Willem Knutsen, Lensmann Iver Tiller, Peder Hegstad, Hans Moe, Ole Solberg, Aren Kattem, Henrik Gellein, Siver Hegstad, Svein Ustad, Lars Skjefstad, Håkon Ekren, Anders Kolstad og Lars Hjellen. Alle disse var edsvorne lagrettemenn i Leinstrand Tinglag. Tinget ble satt på Stav, hvor Erik Kvenild ble innstevnet for å ha kalt Ole Nypan for en trollmann, i en øl-forsamling, hos

⁸⁰ Evensen 1881: 5

Andgrim Lilleleer for en tid tilbake.⁸¹

2.2.2 Erik Kvenild vitner

Erik Kvenild ble stilt for retten, og lagmennene spurte hvordan han stilte seg til stevningen, hvor han ble beskyldt for å ha kalt Ole Nypan for en trollmann. Kvenild kunne ikke minnes å ha kalt ham det, men han kunne huske å ha spurt Ole om hvorfor han var så sint på ham. Dersom Ole ville slå ham, var ikke han god nok til å slå tilbake. Men ville Ole slå han på en annen måte skulle Ole bli *heed*.⁸²

Her ser jeg at Erik Kvenild stilte seg i en offerrolle, hvor han forklarer at det var Nypan som var sint og som var i stand til å skade andre. Kvenild fremstår som for god til å slå tilbake, men truer at dersom Nypan slår han på en *annen* måte skulle Ole bli het. Med en annen måte, mener jeg Kvenild sikter til trolldom. Dersom Ole bruker trolldom mot han skal Nypan få det hett og varmt, noe som kan være en indirekte trussel om bålet trollfolk endte på. Kvenild plasserte rollene klart ved første vitnesbyrd. Han selv er uskyldig i anklagen og et offer for Ole Nypan, som var en sint nabo som var i stand til å bruke overnaturlige virkemidler for sin vrede.

Erik Kvenild fortalte om en hendelse på våren, hvor Ole skulle ha lovet ham ondt. Like etter ble albuene så vonde at han ikke klarte å løfte armene sine opp til brystet, og brystene hans hadde blitt like store som kvinnebryst. Dette skjedde med han den ene dagen, og den andre dagen ble hustruen rammet av ukjente fenomener. Kvenild fortalte at øyenbrynene til hans kone hadde vokst så lange, at hun måtte bruke fingrene for å løfte opp øyenbrynhåret for å kunne se. Ørene hennes hadde også vokst så mye at de lå på skuldrene hennes, - slik som på en hund. I tillegg hadde hun blitt skallet på håret, og hun klarte verken å sitte eller ligge.⁸³

I dette vitnesbyrde fortalte Kvenild om en uheldig hendelse som hadde rammet han og hans kone. Dette skal ha skjedd etter at Ole Nypan hadde utlovet at noe ondt skulle skje med ekteparet Kvenild. Erik Kvenild bruker ikke ordet trolldom eller magi, men fortalte om mystiske fysiske hendelser som skjedde med over natten. Kvenild beskriver skadevoldende magi, maleficium, uten at han setter de ordene på det. Dette er noe rettens embetsaktører ikke kan overse.

⁸¹ Evensen 1881: 3

⁸² Heed som i het.

⁸³ Evensen 1881: 6

Etter fire dager med uforklarlige hendelser tenkte Kvenild at han skulle gå ned til Ole Nypan og prate med ham. Han gikk ned til Ole på kveldingen og møtte ham på åkeren. Kvenild spurte hvorfor ham var så sint på han, og forklarte at etter hans tale om at noe ondt skulle skje så hadde både han og konen blitt fordervet. Ole spurte om han ville skylde på ham på grunn av det, og sa at dersom en jernstang sto glødende i ham så ville hadde ham fortsatt ikke ha gjort det. Ole Nypan tilsto og bekreftet dette ovenfor retten da Kvenild fortalte om denne hendelsen. Erik Kvenild fortalte at konen ble bedre dagen etter møtet på åkeren til Nypan, men at helsen hennes aldri hadde blitt den samme igjen.⁸⁴

I dette vitneutsagnet får man innsikt på overtroen som fantes på Leinstrand. Kvenild prøvde å oppsøke det han mente var opphavet til det onde som hadde rammet han og hustruen. Ved å konfrontere Ole Nypan, håpet han å oppnå motmagi for å bli kvitt fordervelsen som hadde rammet dem. Den folkelige trolldomstroen besto både av svart og hvit magi, og at enkelte personer har indre, iboende krefter som balanserte magi og motmagi.⁸⁵ Motmagien fungerer på den måten at man kan rette opp skadevoldende magi. Senere i rettergangen skal jeg peke på et annet eksempel på motmagi, hvor Ole Nypan skal ha forårsaket ondt, og detteretter prøve å rette det opp igjen, se side 44. Dette er hva sorenskriver og lagmann i denne saken vil omtale som Satans gjøgleri.⁸⁶

Fem til seks dager etter denne hendelsen, tok Ole Nypan med seg to menn, Anders Okstad og Anders Senep, opp til Erik Kvenild. Ole spurte om han vedsto seg de ordene han hadde sagt i åkeren, hvor Kvenild svarte at han ikke hadde snakket noe ondt på ham, og at han ikke hadde sagt noe videre. Da beskyldte Ole han for at han også hadde hisset opp presten i Klæbu opp mot ham, men dette fornektet Erik Kvenild.

Kvenild fortalte i retten at Ole videre skulle ha sagt at Erik var skyldig i å hisse opp presten og snakke ondt om han, og at det var derfor han fikk fordervelsen. Anders Senep ble spurt om å vitne om dette, men Senep kunne ikke huske at dette ble sagt, fordi det var tre år siden dette skjedde. Heller ikke Anders Okstad kunne huske at Ole hadde sagt dette, men han kunne legge til at Ole Nypan ofte var dyktig drukken.

Retten kalte inn flere vitner som kunne bevise hendelsen. Espen Halvorsen jobbet i tjeneste hos Andgrim Lilleleer da hendelsen fant sted. Han kunne vitne om at Ole hadde sagt til Kvenild at han var skyldig i det, og derfor hadde fått det. Det samme kunne Kvenilds

⁸⁴ Evensen 1881: 7

⁸⁵ Hagen 2015: 15

⁸⁶ Evensen 1881: 28

tjenestepike Berit Sivertsdatter vitne om.⁸⁷

Vitneutsagnene i dette rettsmøtet viser hvor omfattende denne nabokrangelen var. Flere naboer og tjenestefolk ble blandet inn, for å bevitne kranglingen. Det er som er interessant å se her, er hvordan Okstad og Senep ikke tok side med de motstridende partene. Senep unnskylder sin dårlige hukommelse ved å si at det skjedde for tre år siden. Tjenestefolket til Kvenild er lojale, i forhold til naboene. Det kan være flere grunner til at naboene ikke tok side med Kvenild. En av grunnene er at vitnesbyrdene skjedde i en tidlig fase av rettsakene, hvor Ole Nypan ikke var blitt tiltalt for trolldomsryktene. Kanskje var det frykt for at de selv skulle bli berammet av svart magi. Det andre grunnlaget kan være at Ole Nypan var en kranglevoren og fordrukken våsekopp, og at naboene tok avstand fra fyllesnakk.

Det var ikke uvanlig at trolldomsprosesser startet som en ærekrenkelsessak, faktisk så var ærekrenkelsessaker svært vanlig i Norge på 1500- og 1600-tallet. Alle slags nedslående kommentarer eller ytringer som angikk æren løs kunne bli gjenstand for søksmål og ende i retten. Et annet eksempel på lignende trolldomsprosess finner vi hos et ektepar på Klepp i 1650. Johannes Rosland stevnet en mann ved navn Omund for å ha kalt ham for trollmann på grunn at hans kone, Helga, hadde et trolldomsrykte på seg.⁸⁸

2.2.3 Øl-forsamlingen på Lilleleer

Saken startet som en ærekrenkelsessak hvor den stevnedte Erik Kvenild kalte Ole Nypan for en trollmann i en øl-forsamling i forbindelse med dåp på Lilleleer. Vitner ble dermed kalt inn for å avlegge sin ed og vitne angående øl-forsamlingen.

Anders Stokke var til stede på øl-forsamlingen, og fortalte at han ikke hadde hørt noe annet enn at Erik hadde sagt til Ole at han hadde utlovet ondt, og ondt var fremkommet, og ble ikke han og hans kone god igjen så skulle den røde hane gale over ham.⁸⁹

Søren Klokker og hans kone Lussie Estensdatter var også nærværende under seansen på Lilleleer, hvor de begge to ikke kunne fortelle noe annet enn at det var det Erik hadde sagt til Ole, at ondt hadde han utlovet, og ondt hadde fremkommet. De legger også til at Ole Nypan skulle ha svart at Gud kunne gi ham den lysestaken, som sto foran ham på bordet, og la den

⁸⁷ Evensen 1881: 8

⁸⁸ Jæren og Dalane tingbok nr.18 1650-1654, fol.22b,39a-b. SASSt
<http://www.edd.uio.no/perl/search/media_fil.cgi?id=9744444>, (12.05.2016)

⁸⁹ Evensen 1881: 8

stå midt i ham om han var skyldig. Da skulle Erik Kvenild ha svart at dersom ikke han og hans kone ble bra igjen skulle den røde hane gale over Ole. Etter dette ble sagt sprang Søren Klokke ut døren og hørte ikke mer.⁹⁰

Andgrim Lilleleer og hans kone Marit Hågensdatter kunne vitne om akkurat det samme, men at Erik hadde svart at Ole visste at den lysestaken ikke kom til å stå i ham, og at den røde hane ville gale over ham, dersom han og hans kone ikke ble god igjen. Tjenestefolket på Lilleleer, Torsten Olson og Berit Jonsdatter, kunne vitne om det samme.⁹¹

Alle vitnene kunne berette om de samme ordene som ble utvekslet på øl-forsamlingen på Lilleleer. Det var på dette grunnlaget at Ole Nypan stevnet Kvenild for ærekrenkelse, for å ha kalt han for en trollmann. Vitneutsagnene viser ikke til at Erik direkte kalte han for en trollmann, men ordet er underliggende i vitnesbyrdene. Påstandene til Kvenild bygges på at det skal ha foregått trolldom og forbannelse som Ole Nypan skal ha kastet over ekteparet Kvenild. Kvenild skal også ha truet med at den røde hane skulle gale over Nypan, som er et gammelt litterært symbol på brann.⁹² Sent på 1600-tallet måtte det trolig være allmennkunnskap at trollfolk ble brent på bål, og ordvalget til Kvenild kan ha vært bevisst. Det kunne også ha vært trusler om å sette brann på gården til Nypan også. Da denne kranglingen startet vitnet Søren Klokke i retten at han sprang ut døren. Dette var tydeligvis en ubehagelig situasjon for klokkeren, som kanskje la på sprang av djevelfrykt.

2.2.4 Vitnebevis rettet mot Lisbeth Nypan

Etter vitnesbyrd av ærekrenkelsessaken mellom Erik og Ole ankom det to nye vitner til saken. Ole Arntsen Asgaard og Berit Jensdatter fortalte at for seks eller syv år siden var Asgaard plaget med røddel på venstre lår. Han oppsøkte Ole Nypans kone, Lisbeth, for råd. Han fortalte at Lisbeth ikke brukte noen midler for å få ham frisk, men at hun leste opp noen ord. Han kunne ikke høre hva som ble sagt, men hun hadde sagt at dersom han ble god igjen skulle han betale henne. Asgaard ble ikke kvitt røddelet etter besøket hos Lisbeth Nypan. Berit Jensdatter, hans kone, var fortvilet og oppsøkte Lisbeth på nytt for å be om hjelp. Lisbeth hadde sagt at hun ikke kunne bruke noe annet enn de ord hun allerede hadde blitt sagt, og dermed måtte Berit dra hjelpeløst tilbake til sin mann. Etter at hun mang en gang hadde klaget

⁹⁰ Evensen 1881: 8

⁹¹ Evensen 1881: 9

⁹² Den røde hane, <https://snl.no/den_r%C3%B8de_hane>, (18.11.15)

sin nød, og ingen andre råd ble brukt ble foten til Ole Asgaard bra igjen.⁹³

Dette kan være vendepunktet for ærekrenkelsessaken mot Kvenild. Lagtinget kalte frem to vitner, som ikke hadde noe med nabokranglingen på dåpsdagen å gjøre. Dette var punktet hvor Lisbeth Nypan ble dratt inn i rettsprosessen, hvor saken ble vendt mot hennes praksis som klok kone. Asgaard forklarer at han var plaget med røddel, som mest sannsynlig er røde eller blødende sår, i venstre lår.⁹⁴ De forklarer at de søkte råd hos Lisbeth, som leste opp noen mystiske ord som Asgaard selv ikke kunne høre. Etter den første behandlingen ble ikke låret bra igjen. Vitnesbyrdene til ekteparet Asgaard viser en nød og desperasjon, som gjør at konen Berit oppsøker Lisbeth på nytt, men måtte dra rådløs tilbake, fordi Lisbeth ikke kunne gjøre noe annet enn hva hun allerede hadde gjort. Lisbeth krevde ingen betaling for behandlingen, men dersom Asgaard ble frisk kunne de gjøre opp for seg.

Da Ole Nypan fikk nyss i at Asgaard hadde blitt frisk, banket ham på døren og krevde betaling. Men Asgaard ønsket ikke å betale, fordi han allerede hadde fødd en sau for Nypan, og ønsket ikke å betale mer enn det. Da skulle Ole ha truet med at han måtte akte seg for og ikke bli verre, da disse ordene ble lest opp for røddelet. Lisbeth Nypan kunne i retten bekrefte at dette var sant, og at en sau skulle være fødd på høsten, nærmere jul. Derfor tok de ikke betaling i penger, og legger til at hun var glad for at mannen ble god igjen.

I dette vitnesbyrde fremstilles Ole Nypan for andre gang som en sint og farlig mann, og vitner om betalingskravet ekteparet hadde for sine tjenester. I dette tilfellet fikk ekteparet en sau som betaling. Lisbeth forklarte at sauene skulle brukes til kyndelsmesse, som ble holdt 2. februar. Kyndelsmesse, eller Marias renseselsfest var opprinnelig en katolsk festdag. Denne dagen var også en merkedag, hvor halve vinteren var gått, og korn og fôr skal ha vært halvspist. Det var også på denne datoen at bjørnen snudde seg i hiet, og dersom det var mildvær på denne dagen så lovet det dårlig for resten av året.⁹⁵ Med andre ord så var dette en merkedag for både overtro og katolsk fest, som ikke var i tråd med den lutherske kirkelæren.

Et annet vitnesbyrd angående Lisbeths kyndighet som helbreder.⁹⁶ Berit Jensdatter fortalte at to år tidligere så hadde en tjenestepike fra Buvika kommet til henne. Hun het Sigrid Bårdsdatter, og tjente hos Peter Leira i Buvika. Hun klagde over at hun var blitt så doven i kroppen, og overnattet hos Berit Jensdatter natt til søndag. Tjenestepiken ba Berit om å følge henne til Nypan, for å be Lisbeth om råd, noe som hun gjorde. Men hvordan hun ble siden,

⁹³ Evensen 1881: 9

⁹⁴ H.F Feilberg, «Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål», 1886<<https://archive.org/details/bidragtilenordb01samfgoog>>, (17.11.15)

⁹⁵ Kyndelsmesse,< <https://snl.no/kyndelsmesse>>, (19.11.15)

⁹⁶ Evensen 1881: 10

visste hun ikke. Hun gikk straks til kirken etter å ha fulgt tjenestepiken Sigrid til Nypan. Lisbeth bekjente at hun ikke brukte noen andre midler enn ord for Sigrid også, slik som hun gjorde for røddel. Rettens embetsaktører spurte Lisbeth hva hun fikk betalt for tjenesten hun gjorde for Sigird. Lisbeth oppførte at hun fikk en skit som betaling og at hun ikke visste om Sigrid hadde blitt frisk igjen etter behandlingen.⁹⁷

Lisbeth bekreftet at Berit hadde fulgt en tjenestepike ved navn Sigrid, og at hun hadde gitt henne samme behandling som Berits ektemann hadde fått. Røddel var trolig en vanlig plage blant de som oppsøkte råd hos Lisbeth. Embetsmennene spurte Lisbeth hva hun fikk for behandlingen, og da svarte Lisbeth at hun fikk det som en *skit*. I rettsreferatet står det at hun fikk betaling i skit. «*skit; Hun gav henne et par skilling; dog om hun var bleven god, viste hun ikke.*»⁹⁸ Med skit mente ikke Lisbeth skit som i avføring, men som i skillinger. Sigrid var en fattig tjenestepike fra Buvika, som oppsøkte hjelp hos henne. Det kan være at skit var et slengord på skillinger på 1600-tallet, mer eller mindre Lisbeth Nypan mente betalingen var lav for sine tjenester, og kalte dermed betalingen for en skit. Det var Sorenskriver Willem Knutsen som presiserte i rettsdokumentet at skit betydde et par skilling.⁹⁹

Andgrim Lilleleer kunne vitne om en hendelse for 22 år siden, hvor han som hadde ligget syk i 16 ukers tid. Andgrims kone hadde kontaktet Ole Nypans søster Ingeborg Olsdatter, som levde på denne tiden. Hun spurte om Ingeborg ville be Lisbeth om råd på vegne av Andgrim. Ingeborg gjorde slik Andgrims kone ba om, og fikk en knute med salt fra Lisbeth. Da Andgrim fikk denne knuten med salt falt han sammen i utmattelse, dette skulle ha skjedd etter at Lisbeth hadde sagt sine ord. Hun hadde sagt at de ikke skulle frykte, for han ville ikke dø, men i begynnelsen ville han bli veldig syk. Andgrims kone fortalte også for retten at Ingeborg Olsdatter skulle ha sagt til henne at Andgrim ikke skulle *føsse* med Ole, da ryktet til Lisbeth kunne bli ødelagt. Lisbeth bekjente for retten at det har seg slik med salt, at en part av saltet er meget ondt, mens en annen part er god. Hun la også til at dersom røddelet gikk for langt inn i kroppen ville sykdommen til Andgrim være så skarp at håret ville løpe av hodet hans.¹⁰⁰

I dette vitnesbyrdet ble flere magiske elementer avdekket. Det første er at Lisbeth Nypan har bedrevet en praksis på sine naboer i over 20 år. Det andre er at Lisbeth brukte andre elementer enn kun ord. Det ble beskrevet bruk av salt, som plasseres inn i et tøyestykke som de

⁹⁷ Evensen 1881: 10

⁹⁸ Evensen 1881: 10

⁹⁹ Act og dom over Ole og Lisbet Nypen <<http://marcus.uib.no/instance/manuscript/ubb-ms-0189-d.html>> 1784: 9(16.03.2015)

¹⁰⁰ Evensen 1881: 11

knyter om til en knute. Denne saltknuten ble lagt der pasienten trengte det, og i dette tilfellet var kraften fra denne saltknuten sterk nok til at pasienten falt sammen av utmattelse. Det hun beskriver er signekunst, hvor hun bruker salt og signebeder for å helbrede lokalbefolkningen. Karakteristisk for signekunsten var å bruke ritualer og gjenstander. Vanligvis besto signeriet i å blande urter, jord, salt og lignende elementer, som pasienten ble smurt med, eller skulle legge gjenstanden der det gjorde vondt.¹⁰¹ Signere anså seg ikke som syndere eller forbrytere. I flere prosesser fra Europa ser man eksempler på mennesker som bedrev signeri, og som sto frimodig frem med sin virksomhet. Lisbeth Nypan er ikke et unntak. Hun fortalte frimodig da fogden spurte henne hva slags kraft saltet inneholdte, hun sa at en part av saltet var meget ondt, og en annen part av saltet ikke var ondt.

2.2.5 Kari Okstads trolldomsanklager mot Ole Nypan

Neste vitne var Kari Larsdatter Okstad, hun fortalte for retten at for tjue år siden var hun en liten pike på elleve år og bodde hun hos sine foreldre på Senep. De hadde ti eller tolv geiter som fikk beite på Ole Nypans mark. Det var på denne tiden Ole var skysskaffer. En dag møtte hun sin mor og Ole ved Senepsgjerdet, hvor de sto og kranget om disse geitene. Ole hadde sagt at dersom hun ikke fikk styr på geitene innen to dager skulle han føre dem så langt bort at de ikke kunne se de mer.¹⁰² Ole hadde gjort som han hadde sagt, for like etterpå så var geitene borte. En liten gutt ved navn Jon Willemsen som var i tjeneste på Senep var hjemme hos sin far på Stokkaunet. Da han fire dagers tid senere satt i skyss på vei til Buvika, fikk han øye på geitene ved Øye-gjerdet. Han hoppet av, og fikk med seg geitene tilbake til Senep. Men geitene forsvant igjen, og den tredje gangen de fikk geitene tilbake til Senepet måtte de taue de fast. Når geitene ikke ville spise av marker tok de av tauene, men da reagerte de ved å styrte ned mot elven igjen.

Anders Senep som var stefar til Kari Larsdatter Okstad, kunne ikke benekte denne hendelsen på vegne av sin avdøde hustru, som hadde hørt det samme som sin stedatter. Men han selv visste ikke noe mer om denne saken. Anders Senep fremsto fortsatt i en nøytral rolle i forhold til rettsprosessen, hvor han verken anklaget eller benektet noen form for trolldom i saken.

Kari Larsdatter Okstad fortalte også at i de dagene geitene hadde gått i Ole Nypans mark hadde en liten hund av folket hans hisset seg opp mellom geitehovene. Hunden skal ha

¹⁰¹ Næss 1982: 123

¹⁰² Evensen 1881: 11

angrepet bjellegeiten, og bitt den i hjel, hvor geiten til slutt hadde falt under en bro mellom Klett og Senep. Denne hendelsen tilstod Ole Nypan foran retten, og sa at det var sant.¹⁰³

Kari Larsdatter Okstads bekjennelser var noe mer spesiell, da hennes vitnesbyrd om geiter som skiftet beite og en hund som bet i hjel bjellegeiten ikke har noe betydning for saken, annet enn at det var en krangel mellom Ole Nypan og hennes avdøde mor. Ifølge henne så hadde Nypan vært forbannet for at de gikk rundt på marken hans, og truet med at dersom de ikke flyttet dem ville geitene forsvinne ut av deres syne. Geitene forsvant like etter at Ole hadde truet med dette. Anders Senep, stefar til Kari, la beskjedent til at han hadde hørt det samme av moren til Kari. Mye tyder på at Kari Okstad hadde bekjentskap til demonologiske forestillingene, ved at Ole hadde kastet trolldom over sin egen mark, slik at geitene ikke ville beite av forbannet jord. Hun bruker også velkjente tallsymboler i folketradisjoner og demonologiens forestillinger, hvor geitene ble borte tre ganger og fraktet de tre ganger tilbake til Nypans mark, mens de tauet dem fast. Men å taue dem fast hjalp ikke, fordi de nektet å spise. Dermed måtte de slippe de løs, og den tredje gangen de hentet de inn igjen søkte de mot elven på ny igjen.¹⁰⁴ I det demonologiske tankegangen ville tallsymbolet 3 inneholde en latterliggjøring av den hellige treenighet. Hun fortalte også om en hund, eid av Nypan, som angrep bjellegeiten og bet han i hjel, noe Ole Nypan bekreftet var sant i retten. Hvorfor fortalte hun om en uheldig episode hvor en hund fra Nypan angrep sauene til Senep? Vitnesbyrdet hennes la opp til at tinget skulle tenke i demonologiske baner. Hunden er blitt ofte knyttet til demonologien i Norge, på lik linje som resten av Europa. Som eksempler kan man trekke frem Gøril Olsdatter fra Vadsø, som bekjente og erklærte seg i å være mester i å kaste trolldom over hunder og katter i 1621.¹⁰⁵ Gundelle Olsdatter fra Vardø bekjente, uten tortur, i 1624 at hun og flere trollkvinner hadde omskapt seg til hunder og andre dyr.¹⁰⁶ I barnesaken mot Maren Olsdatter i Finnmark fra 1663.¹⁰⁷

Fra Finn-Kirsten saken i Trondheim i 1674 hadde djevelen dukket opp som en svart hund.¹⁰⁸ Dette forteller meg at hunder kunne ha vært kjente demonologiske elementer også i Trøndelag. Dermed kan jeg anta at Kari Okstad ymtet frem på at Ole Nypan enten hadde kastet trolldom over hunden, omskapt seg selv til en hund, eller at hunden var en demonskikkelse som var i tjeneste for Ole Nypan i ens ærend for å ta geitene. Hvordan

¹⁰³ Evensen 1881: 12

¹⁰⁴ Evensen 1881: 12

¹⁰⁵ L. H Willumsen, *Steilneset, Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark*, Stamsund 2011: 27

¹⁰⁶ Willumsen 2011: 37

¹⁰⁷ Willumsen i *Heimen* 2011: 264

¹⁰⁸ Alm 2014: 32

allmuen og aktoratet forholdet seg til dette vitneutsagnet er uvisst da hunden ikke ble tatt opp igjen, men det kan ha satt spor for utviklingen av saken. Senere vil det komme frem at ekteparet Nypan må si seg skyldig eller uskyldig i drapet på buskapen til Okstad, dette vil jeg gå nærmere inn på i kapittel 3.

2.2.6 Lisbeth Nypans signevers

Etter at vitnesbyrdene hadde blitt hørt la Hans Edwardsen frem et skrift, som hadde blitt nedskrevet etter Lisbeth Nypans egne uttalelser. Dette var signeversene som Lisbeth brukte til hjelp i sine tjenester.

1) For Reene

Jesus reed over de Hee, han sted udaf og lagde i Leg, Herren i Hou og Huud med Been helt siden, som før. Guds Ords Amen.

2) For Ægt

Jomfru Maria sætte sig paa Steen, Jomfru Maria lagde Græssa heen. Guds ord Amen.
-Dette læses over Salt, som Folk gives at smøres med.

3) Ord for Rylla

Jesus gik ad Veien fram, der mødte gam Rylla den lede og gram; hvor vil du gange, siger Jesus? Jeg vil gaa til et sygt Menneske (i hvad han nu og kan hede N.N) hvad vil du der, siger Jesus; Jeg vil hans Blod lapt, jeg vil hans Been bidt, og hans Hænder slidt, jeg vil hans Hilse fortappe. Nei, siger Johannes Evangelist, det skal du intet gjøre. Mens Jesu Navn bitte Rylla; J.N bitte Ryll og Rylls Moer; J.N bitte Ryll og Rylls Broer; J.N bitte Ryll og Rylls Søster; J.N bitte Ryll og Rylls Sløgt; mens J. Navn mane dig af Bloe i Floe; J.N mane dig af Been i Steen; du til Verdens Ende; til denne Dag bliv staaende i Steen i Navn Faders, Søns og Hellig Aands.

4) Grebs=Ord

Christus gik sig til Kirke med Bog i Hænde, kom selver Jomfru Maria gangende; hvi selv du saaledes løs, min velsignede Søn? Jeg haver faaet stærke Greb, min velsignede Moder. Jeg lever dig ved sterke Greb, hoftegreb, Indvoldsgreb, Ryggegreb, Brystgreb, af Hold og Been i

strand og Steen, i Navn Gud Faders, Søn og Hellig Aands. – Dette læses over Salt, de give dem at smøre sig med etc. ¹⁰⁹

Disse signeversene var noen av de ord og bønner Lisbeth Nypan brukte for å hjelpe andre. Hun bekjente foran retten at hun kun brukte de da det var behov for det, og hun mente at det ikke skulle ha noe å si, fordi det var Guds ord.

Signeversene og bekjennelsene til Lisbeth Nypan ble passert videre til hennes sjelesørger og jordhusbonde, den hederlige Herr Ole Mentsen, som var nærværende under rettsprosessen. Ved dette tidspunktet så hadde ikke fogden i saken mer å fremlegge, og det ble satt en pause av saken frem til 16. august 1670.

Det kan se ut til at fogden Hans Edwardsen har hatt et forhør med Lisbeth Nypan. I rettsreferatet så står det at Hans Edwardsen leste opp et skrift, som var Lisbeth Nypans egne signe-bønner. Disse bønnene hadde kommet ut i fra Lisbeth egen munn, og deretter blitt skrevet ned og så lagt frem foran tinget, og ble deretter videreført til sogneprest Ole Mentsen. Signeversene til Lisbeth inneholdt flere katolske symboler som ble ansett som kjetteri av den lutherske kirkelæren etter reformasjonen i 1536. Alt som hørte pavekirken til ble demonisert og ble sett på som vranglære og avguderier etter reformasjonen. Utryddelse av gammel folkelige magi var et aspekt ved trolldomsforfølgelser.¹¹⁰ Det var hensiktsmessig å overlevere signeversene til Nypans sogneprest for å kunne følge opp en trolldomsprosess mot ekteparet.

2.4 Oppsummering av aktørenes stemmer

Ved gjennomgang av første del av rettsaken med fortløpende analyse har jeg sett på de ulike stemmene til aktørene. Vitnenes stemmer bevitner at dette var en nabokonflikt fra flere sider, som hadde eksistert i mange år. Det første rettsmøtet handlet i hovedsak om barnedåpen på Lilleleer, hvor Erik Kvenild beskyldte Ole Nypan for å ha påført han og hans ektefelle mystiske fysiske skader. Alle som var til stede på øl-forsamlingen, kunne bevitne at Kvenild beskyldte, og at Nypan sa seg skyldig. Kvenild truet med at den røde hane skulle gale over Nypan. Flere av naboene holdt seg i en nøytral posisjon, hvor de ikke tok noen standpunkt til trolldom, hvor en nabo påpekte at Ole Nypan var en dyktig drukken mann. Vendepunktet i ærekrenkelsessaken var da ekteparet Asgaard og Lilleleer fortalte om Lisbeths praksis som signekone, hvor de hadde fått hjelp og rådet andre til å søke råd hos Lisbeth Nypan. De kom

¹⁰⁹ Evensen 1881: 13

¹¹⁰ Alm 2014: 22

ikke med noen ondsinnede trolldomsrykter på Lisbeth, men Kari Okstad tok et oppgjør med Ole Nypan angående buskapet som oppførte seg merkelig på hans mark. Og dermed måtte ekteparet Nypan møte trolldomsryktet de hadde fått på seg i et lagting.

Mens Ole Nypan forholdte seg i bakgrunnen av rettsmøtet, med kun bekreftelser til vitneutsagnene, var Lisbeth Nypan noe mer fremtredende. Hun bekjente flere av vitnenes utsagn, hvor hun hadde utført signevers og brukt salt mot ulike sykdommer som lokalbefolkningen var plaget med. Hun forklarte også at én part av saltet var ondt, mens en annen part ikke var ondt. Hun lot også fogden skrive ned fire av versene hun brukte, for å hjelpe de syke og svake. Dette tillot Lisbeth, fordi hun mente at hun ikke bedrev noe kriminalitet, siden hun gjorde det med Guds ord.

Rettsens embetsaktører forholdte seg som sakførere og observatører i første rettsmøte. De kalte inn vitner, lot de vitne og henvendte seg til ekteparet for å få bekjennelse om vitneutsagnene var sanne eller usanne. Hans Edwardsen, fogden, skrev ned og leste opp signeversene til Lisbeth foran lagtinget før han formidlet at disse signeversene ville bli overbragt til ekteparet sjeleforsørger og sogneprest, Ole Mentsen.

I første del av rettsmøtet ser man hvordan saken ble snudd fra å være en ærekrenkelsessak, til å bli en trolldomsprosess. Sorenskriver og fogden hadde observert og bevitnet en skremt lokalbefolkning som mente at de hadde blitt angrepet på et magisk vis av lokalsamfunnets helbredere. Valget ble dermed å behandle saken på et lagting til over sommeren. I kapittel 3 skal jeg gå gjennom neste fase av saken mot ekteparet, hvor de i lagtinget ble stilt for trolldomsryktene.

3. Lagtinget

3.1. Rettsmøte 16. august 1670

Rettsaken ble løftet fra bygdeting til lagting, i mellomtiden ble ekteparet Nypan fengslet fra bygdetinget i slutten av mai og helt til dommen falt i september. De samlet seg på Trondheims lagtinghus, hvor Hans Mortensen Wesling og 12 dannede menn samlet seg for å føre saken mot ekteparet Nypan videre. Denne gangen var det Hans Moe, Tore Skjetne, Michel Skjetne, Ole Rød, Ole Solberg, Anders Pedersen, Kjell Storleer, Lars Skjefstad, Bjørn Eggen, Joen Rørum, Ingebrigt Kolstad og Jon Torgaard som var lagrettsmenn fra Leinstrand og Tiller. Hans Edwardsen førte rettsaken for øvrigheten. Ifølge embetsmennene så hadde Lisbeth erkjent i mai at hun hadde brukt Gudsbespottelige og meget kyndige bønner, som ble lest opp og brukt mot forskjellige tilfeller. Guds navn og hellige ord hadde blitt misbrukt, noe som stredet mot Gud og alle kristelige menneskers lover. Dermed ble Lisbeth og Ole Nypan videre avhørt foran retten etter to måneder med fengsling.

3.1.1 Lisbeths avhør angående signeri-bønner

Hans Edwardsen sto foran Lisbeth Nypan, og spurte hvem hun hadde lært slike bønner av. Lisbeth svarte at hun hadde lært bønnene av en kvinne på Hølonda, ved navn Guro som var gift med Erik Sivertsen. Lisbeth fortalte at hun hadde lært bønnene i sin ungdom. Edwardsen spurte deretter om hvor lenge hun hadde brukt på å lære bønnene, hvor Lisbeth svarte at hun hadde lært en bønn om dagen. Lisbeth fikk lære disse bønnene fordi hun hadde vært så grei og båret sekken til Guro. Lisbeth beskriver denne sekken som en tiggersekk. Samtidig så bekjente Lisbeth at det fantes en annen kvinne som også var kyndig og kunne lese de samme bønnene. Hun navnga en kvinne på Byåsen som het Ane Søbstad, på gården Ferstad.

Det var fogden som ledet dette rettsmøtet. Han spurte Lisbeth Nypan grunnleggende spørsmål med utgangspunkt fra den demonologiske doktrine, som innebar at trollfolk hadde en kollektiv sammensvergelse med djevelen. Hvem hadde Lisbeth lært signeversene av? Hvor lenge hadde hun gått i lære? Hvem andre kunne samme bønner? Lisbeth oppga navn på hvem som hadde lært henne bønnene. Kvinnen var visstnok en fattig kvinne, med tanke på Lisbeths beskrivelse av sekken. Signekunsten hadde Lisbeth lært i sin ungdom, på Hølonda. Lisbeth var en voksen kvinne på rundt 60 år under rettsmøtet i 1670, - at hun hadde lært

Gudsbespottelige signebønner og andre kunster i sin ungdom, beviste at hun var en farlig trollkvinne med mange års erfaring.

3.1.2 Ane Olsdatter Søbstats vitnesbyrd

I forhold til opplysningene Lisbeth ga, hadde bondelensmannen innkalt Ane Olsdatter Søbstad for retten. Ane fortalte at nå i vår så var det fire år siden hun var plaget med gikt i ryggen. Lisbeth kom til henne den fjerde påskedag, og Ane søkte om råd. Hun søkte om råd fordi det var i alle manns munn at Lisbeth kunne råde bot for slikt onde. Ane fortalte at Lisbeth hadde spurt Ane om hun hadde en uvenn som hun ville sette plagen sin på. Da svarte Ane nei, hun unnet ikke en gang sin aller verste fiende noe slikt ondt. Da skulle Lisbeth spurt hvor de da skulle gjøre av gikten, og spurte deretter om hun ikke hadde noen dyr hun ville sette det over på. Ane fortalte at hun hadde seks sauer på gjeld, som gikk nedenfor gården, hun kunne heller sette det på en av dem. Deretter hadde Lisbeth lest over ryggen til Ane, og hun ble kvitt gikten i ryggen.¹¹¹

I denne vitneforklaringen ble Ane Søbstad kalt for å vitne, fordi Lisbeth hadde oppgitt henne som kyndig i å lese bønner. Men Anes kyndighet i signevers ble ikke tatt opp i rettsmøtet. Ane vitnet heller om at «alle» viste at Lisbeth Nypan hadde kunnskaper og kunne gi råd mot det som var ondt. Ane var plaget med gikt i ryggen, og da Lisbeth kom på gården så søkte hun råd. Ane fortalte at Lisbeth oppfordret henne til å sette plagen over til en uvenn, noe Ane ikke ønsket, men de ble enige om å sette det onde over på en sau. Dette vitneutsagnet var svært alvorlig for Lisbeth, som hadde sverget at hun kun hjalp syke og svake med Guds makt. Å kunne overføre sykdommer, eller foreslå å overføre en plage til andre mennesker eller dyr, var alt annet enn signeri med hjelp av Gud.

Ane var tjenestepike for Karen Sivertsdatter, og hun bekjente i retten at det var uvisst for de to hvordan Lisbeth hadde ankommet og hvordan hun dro fra gården. Lisbeth på sin side under utspørringen erklærte alt de sa for løgn og fanteri.¹¹²

Her vitner Ane og matmor Karen om at de ikke visste hvordan eller på hvilken måte Lisbeth hadde ankommet eller hvordan hun dro fra gården den fjerde påskedag. Måten de fortalte det på, gjør at alternativer som til fots, på ski eller med hest virker utelukkende. De fremstilte det som om hun reiste på et mystisk vis. I etterkant dukket det opp vandrehistorier

¹¹¹ Evensen 1881: 16

¹¹² Evensen 1881: 16

om Lisbeth Nypan farkomster. Et av ryktene mener at hun har forvandlet naboen til en hest og ridd på han, et annet at hun har sendt Petter Dass gjennom skorsteinspipa på en sopelime og et tredje at hun har rodd på en kvernstein over Trondheimsfjorden til Stadsbygda.¹¹³ Disse vandrehistoriene kan hatt et grunnlag i dette vitneutsagnet, hvor de fremstilte at Lisbeth ankom gården på en uviss måte.

3.1.3 Da Ole Nypan gjorde datteren på Stav sinnssyk

Soldaten Ole Nilsen var tjenestegutt ved Selsbakk for syv år siden. Han vitnet ved rettsmøtet at Ole Nypan var på Wollan, hos Ole Nielsens bror, Håken Wollan. De hadde drukket mye alkohol, og da Ole Nypan ble full skulle han sagt at de på Stav var av skammens folk. Han hadde deretter gått hjem til Nypan. Da Ole Nilsen dagen etter skulle gå hjem fra mønstring gikk han innom Ole Nypan. Ole fortalte at han var så forferdelig sint, at han ikke kjente seg selv. Han var sint på datteren til Guro Stav, fordi hun hadde vært sammen med søstersønnen hans. Ole Nypan mente at datteren til Guro Stav tok fra søstersønnen, og solgte det hun tok for å kjøpe seg rød silke og klær. Han sa også at innen hun tok den åttende dagen skulle hun få en skarns ferd. Datteren til Ole Nypan skulle ha stått ved skorsteinspipen, og sagt at han skulle vokte seg for hva han sa og at han ikke var seg selv. Ole skulle ha sagt til datteren sin, at dersom hun gjorde det samme mot ham, slik datteren til Guro Stav gjorde mot sin stefar skulle hun også få samme ferd. Like etter denne hendelsen, ble datteren Gjertrud Ellingsdatter på Stav sinnssyk. Ole Nilsen fortalte at hun fortsatt var syk, og at folket på Stav måtte pleie henne.¹¹⁴

På nytt dukket det opp et vitne som vitner om at Ole Nypan var en tørst og sint mann. Han hadde drukket seg full og forbannet seg over datteren på gården Stav, som var ute etter nevøen. Ole truet med at hun skulle få en skarns ferd, noe som skjedde like etter hans trusler. Nilsen påsto at datteren til Guro Stav hadde blitt sinnssyk på grunn av Ole Nypans trusler. På denne måten virker det som om at Ole Nypans trollbruk fantes i ordet, og ikke i gjenstander og ritualer, slik som Lisbeth praktiserte. Denne hendelsen er ikke ulik Erik Kvenilds påstander, hvor han fortalte at Ole Nypan hadde utlovet ondt, og derfor ble ekteparet Kvenild rammet av ondt. Dette ser jeg på som forskjellen mellom Ole og Lisbeth Nypans trollbruk.

¹¹³ Mona 2004: 162

¹¹⁴ Evensen 1881: 17

3.1.4 Tidligere vitner kommer med nye bekjennelser

Et av de tidligere vitnene som kom tilbake i august, var Andgrim Lilleleer hustru, som bekjente i mai at hun hadde søkt råd hos Ole Nypans avdøde søster Ingeborg. Hun sto ved sin forrige bekjennelse, men la til at Nypans søster hadde flydd saltet til henne da Andgrim Lilleleer lå syk. Ingeborg Nypan skulle også ha sagt til henne at dersom hun og hennes mor ikke hadde vært til skulle de ha drept Andgrim for henne.¹¹⁵

Det er svært interessant å se at tidligere vitner kommer tilbake og vitner på nytt. Disse vitnene sto ved sin forrige bekjennelse, men ønsket å legge til ny informasjon som de hadde utelatt ved rettsmøtet i mai. I dette tilfellet hadde Lilleleers hustru vitnet om at Lisbeth hadde helbredet ektemannen for 22 år siden. Den nye informasjonen hun ville tillegge, var at Lisbeth hadde fortalt de at hun ønsket, og var i stand til å drepe Andgrim. Det ble også brukt ord som «flydd til», noe som kan bety at de mente at Lisbeth faktisk fløy på magisk vis til Lilleleer, - eller at hun bare var rask til å komme for å bistå med sine evner.¹¹⁶

Kari Larsdatter Okstad ankom også retten for å legge til ny informasjon til sin tidligere bekjennelse. Hun fortalte at den gangen Ole og hennes mor møttes ute i åkeren og kranglet om geitene hadde Ole sagt til hennes mor at hun skulle nøye seg med det hun har. Hun skulle ikke bare miste geitene, men hun skulle miste mer enn det. Like etter så skulle geitene og to kyr ha styrtet om.¹¹⁷ Kari Okstad fortalte også om at Lisbeth skulle ha vært sint på henne for fire år siden, fordi Kari mistenkte Lisbeth. Hva hun mistenkte fortalte hun ikke, men hun skulle ha sagt at døtrene hennes var så gilde. Like etterpå hadde Karis manns broderdatter blitt syk, hvor øynene hennes hadde vendt både hit og dit. Kari fortalte at det var vondt å se på, og at Lisbeth skulle ha sagt at det ikke var meningen at tjenestepiken skulle få det, men at det egentlig var Kari som skulle få elendigheten.¹¹⁸

Disse tilføyningene fra de tidligere vitneforklaringene har endret karakter fra mai til august. De ble mer alvorlige, med drapstrusler, flere drap på buskap og mer elendighet som hadde rammet lokalbefolkningen. Holdningene til at Lisbeth var en klok kone som praktiserte helbredende magi hadde endret seg. Hun ble fremstilt som en skadevoldende trollkvinne, som kunne helbrede like godt som hun kunne påføre død og fordervelse over alle slags skapninger.

¹¹⁵ Evensen 1881: 17

¹¹⁶ Evensen 1881: 17

¹¹⁷ Evensen 1881: 17

¹¹⁸ Evensen 1881: 18

3.2. Rettsmøte 20. august 1670

Lørdag den 20. august ble det innkalt et nytt rettsmøte i lagtinget. Strindafogd Hans Edvardsen, sorenskriver Willem Knutsen, lagmann Hans Mortensen Wesling og de tolv lagrettemennene fra Leinstrand og Tiller avhørte Lisbeth Nypan på nytt. Hun ble på nytt grundig avhørt, på grunn av de nye opplysningene de hadde fått i forbindelse med trolldomsryktene.

3.2.1 Demonologiske elementer i avhør

I dette avhøret ble Lisbeth avhørt som en trollkvinne. De spurte henne først om hun hadde tjent Satan vitende, med de forargelige og forbudte bønnene. Hun svarte at hun ikke hadde tjent Satan vitende med disse bønnene, det var uforstandig for henne. Retten ba henne si «*Tvi vorde dig, Satan*», noe som hun gjorde. Da hadde Hans Edvardsen sagt at de som bruker slike bønner, ærer Fanden mer enn vår Herre.¹¹⁹

Det andre spørsmålet Lisbeth fikk, var hvilken makt hun mente hun skulle ha brukt, for å hjelpe eller skade mennesker og dyr. Lisbeth svarte at hun kun hadde hjulpet andre mennesker og dyr, og det med hjelp av Guds makt. Hun la også til at ingen hadde skadet mennesker eller dyr.¹²⁰

Det tredje spørsmålet Lisbeth ble spurt var om hun visste om noen andre, både innenbys og utenbys, som kunne samme bønner, bortsett fra Ane Søbstad. Lisbeth svarte at hun ikke viste av noen andre, bortsett fra en huskone ved navn Marit, som var ugift ved Langlo-gjerdet på Leinstrand. Lisbeth hadde hørt Marit lest bønn for frost over en gutt ved navn Thomas, sønn av Nils Brandhaug ved Leer-broen.¹²¹

Det fjerde spørsmålet Lisbeth ble stilt, var om det ondet som tjenestepiken på Okstad overkom, om det var ment for Kari Okstad eller for tjenestepiken. Dette sa Lisbeth seg uskyldig i, slik som barnet som ligger i vuggen. Men hun hadde hørt at tjenestepiken hadde vært ute en aften i marken, hvor da hun kom hjem hadde hun fått *vederkast*. Hun viste ikke mer om tjenestepiken enn det.¹²² Vederkast er en tilfeldig illefinnende sykdom som plutselig

¹¹⁹ Evensen 1881: 19

¹²⁰ Evensen 1881: 19

¹²¹ Evensen 1881: 19

¹²² Evensen 1881: 19

oppstår, f.eks lammelser, som underjordiske kaster over mennesker.¹²³

Etter at vitnene hadde kommet med sine bekjennelser ble Lisbeth ble avhørt. Disse spørsmålene har flere demonologiske aspekter ved seg, og flere av spørsmålene hun hadde fått tidligere ble gjentatt. Her ble hun direkte koblet opp mot Satan, hvor hun ble spurt om hun tjente Satan vitende. Lisbeth sto på sitt, at hun kun brukte Guds makt til å hjelpe, og ikke skade mennesker eller dyr. Hun ble også spurt igjen om hun viste av flere trollfolk som kunne slike bønner. Lisbeth oppga en ny huskone ved navn Marit, som hadde lest bønn for frost over en gutt ved en bro. Og det siste spørsmålet hun fikk, var hvem Lisbeth egentlig mente å kaste trolldom over, ettersom Kari Okstad mente at sykdommen tjenestepiken fikk, egentlig var ment for Kari selv. Lisbeth sa seg uskyldig i denne hendelsen, men vinkler saken over til at tjenestepiken hadde fått vederkast. Ifølge overtroen er vederkast en plutselig og illebefinnende sykdom som de underjordiske kastet over mennesker. Dette kan vise til at overtroen sto sterkt hos lokalbefolkningen på Leinstrand.

3.2.2 Ingeborg Olsdatter vitner

I forbindelse med vitneutsagnet til Ole Nilsen, hvor Ole Nypan skulle ha gjort datteren på Stav sinnssyk kalte de inn datteren til Nypan som vitne. Ingeborg Olsdatter, gift med Thore Aune, ble spurt ut om de ordene som ble utvekslet mellom hennes far og soldaten Ole Nilsen. Lagmennene spurte om piken på Stav, som ble sinnssyk, om Ingeborg hadde noe forklaring på hva som hendte. Ingeborg svarte at for henne så var dette ganske uvisst, og kunne ikke huske at noe slikt hadde foregått. Sorenskriver legger til at ettersom Ingeborg er datteren til Ole Nypan så var ikke hennes forklaring pålitelig.¹²⁴

3.2.3 Sogneprest Ole Mentsen skussmål

Sogneprest og sjeleforørgeren til Ole og Lisbeth Nypan, Ole Mentsen ga retten et skriftlig skussmål som ble lest opp foran lagmennene og tilskuerne. Dette skriftlige skussmålet sørget Ove Bjelke, Norges kansler, for at presten fikk skrevet ned for ekteparet Nypan.

I dette skussmålet står det at presten ikke kunne nekte for at det hadde vært et rykte at de for med signerier og trolldom, noe som både han og tilhørerne i Leinstrand menighet ikke

¹²³ I. Ancher Hentzel, *Ranens beskrivelse 1834*, 1981: 177

¹²⁴ Evensen 1881: 20

skulle benekte. Så fremt at de ikke ville følge deres sannhet, og vitne løgn for Gud i himmelen, ønsket heller ikke Gud, som har det ugudelige vesen, å ville gi nåde, og at sannheten måtte komme for dagen. Det sådanne onde av menigheten, ved tilbørlige *poenitentse* og straff, kunne utryddes og bannlyses.¹²⁵ Dem skyldige rette omvendelse og poenitentses hjerter til deres begagne grove synders bekjennelse, en hjertelig anger og ruelse over synden, og endelig en fast tro til Kristis bæreskyld og fortjeneste, på det de på dommens dag kunne bli bevart til den evige arve del, som er i himmelen. Og ikke de med ugudelige og fordømte som henvises til den evige ild., som brenner natt og dag uten opphold evig.¹²⁶

Først og fremt vil jeg påpeke at ordlyden for skussmålet skiller seg ut fra rettsreferatet. Ordleggingen er mer pompøs og viser til at sorenskriver har klart å fange opp det personlige skriftet fra skussmålet til sognepresten. Sogneprest Ole Mentsen holder ikke noe tilbake i skussmålet sitt. Han påpeker at ekteparet har hatt et rykte om at de for med signier og trolldom, og at han ikke kunne nekte på at han visste om dette. Han har også forhørt seg med menigheten, som besto av hele Leinstrand. Han taler på vegne av menigheten, når han sa at de heller ikke kunne benekte ryktene. Han gikk hardt ut mot ekteparet Nypan og menigheten. Dersom ikke ekteparet ikke vil følge sannheten, og vitne løgn for Gud i himmelen så ville ikke Gud gi nåde den dagen sannheten kom frem, og han mener at det onde av menigheten skal utryddes og straffes. Dette skussmålet tror jeg ikke bare er tiltenkt ekteparet, men også menigheten. Dette mener jeg på grunnlag av at han skriver «de» og ikke ekteparet ved navn.¹²⁷ Sognepresten slår hardt ned på det ugudelige og de grove synder som trolldom innebærer, og minner alle sammen på at de ugudelige og fordømte henvises til helvete, hvor det brenner dag og natt i evig ild.

3.2.4 Allmuens redsel og nye vitnesbyrd

Den 20. august 1670 var nesten hele allmuen i Leinstrand samlet i rettsmøte. De fortalte at de ikke kunne nekte på ryktene om trolldom har pågått i mange år. Mange hadde av redsels skyld fødd sauer og andre smådyr for ekteparet Nypan. Dette hadde de gjort for å holde ondskap unna.¹²⁸

Ved dette rettsmøtet var store deler av Leinstrand lokalbefolkning samlet, hvor de vitnet

¹²⁵ Poenitentse kan oversettes som bot

¹²⁶ Evensen 1881: 21

¹²⁷ Evense 1881: 20

¹²⁸ Evensen 1881: 21

om gaver i form av smådyr og sauer de hadde gitt til ekteparet Nypan, for å holde ondskap unna gårdene deres. De påpeker at de gjorde det av frykt. Fryktet de at ekteparet Nypan ville sette ondskap på dem, dersom de ikke ga offergaver for å holde ondskap unna? Dette var alvorlige påstander fra allmuen, som rettens embetsaktører ikke kunne overse da dette tydet på at ekteparet hadde en slags makt over lokalsamfunnet. Disse påstandene og bekjennelsene fra lokalsamfunnet inntraff også etter flere måneder med tett oppfølging av sognepresten, prekener og etter at skussmålet til ekteparet ble presentert i retten. Sognepresten må ha blitt oppmerksom på disse gavene som oppfordret til djeveldyrkelse, overtro og trolldomsfrykt. Jeg tror at menigheten presiserer at de ga gavene på grunn av frykt for at de det innebar ikke skulle bli koblet opp mot oppfordring og bidrag til trolldom og djeveltilbedelse.

En kvinne ved navn Berit Einarsdatter, som var konen til snekkeren Jonas inne i Trondheim by, fortalte at hun hadde ligget syk i elleve ukers tid med brystmerter. Lisbeth Nypan og Berits mor hadde kommet inn til henne en onsdags ettermiddag, presis klokken tre. Lisbeth skulle ha fortalt henne at den tiden hun selv hadde vondt med brystmerter brukte hun ikke annet enn linfrø til å bli frisk igjen. Hun anbefalte Berit å ta linfrø, noe som hun også gjorde. Berit ble veldig syk av linfrøene, og sa at hun ble målløs og kraftløs da kvelden nærmet seg klokken ni. Smertene ble sterkere, og til slutt gjorde hun bud på Erik Andersen og andre nabokoner. Før Erik kom inn så kom det inn en person som var kledd i hvitt, og bad henne ta noe muld av hospitalsjord, noe salt og vann som skulle røres sammen i et beger og drikke det. Da hun drakk det, ble hun bedre etter et kvarter. Problemet var at Berit ikke kunne kjenne igjen, eller se hvem det var som kom innom. Nabokvinnene som var inne hos henne kunne ikke se at det var noen der. Denne hvitklede personen skulle ha gått ut igjen gjennom stuedøren og ut i hagen. Da Berit fortalte dette til nabokvinnene morgenen etter var de forundret over at de ikke hadde sett henne, den hvitklede personen. Da Lisbeth Nypan ble konfrontert med dette vitneutsagnet benektet Lisbeth at hun hadde vært hos Berit Einarsdatter. Men Lisbeth tilsto etterpå at hun hadde vært der, kun på ettermiddagen. Hun benektet fortsatt at hun ikke var hos henne på natten.¹²⁹

Dette vitneutsagnet forteller meg at Lisbeth Nypan ikke bare praktiserte i lokalsamfunnet på Leinstrand, men at hennes signekunnskaper var godt kjent og brukt i Trondheim by. Dette utsagnet forteller også videre om signepraktisen til Lisbeth, hvor hun brukte andre ritualer enn salt og signebønner. I dette tilfellet var det blitt brukt linfrø mot betennelse i brystet. Vitnet fortalte at Lisbeth hadde kommet tilbake om natten i en skikkelse av et spøkelse, eller

¹²⁹ Evensen 1881: 22

en hvitkledd person som ingen andre kunne se, og som etterlot seg spor. Her var det blitt brukt vann, salt og hospitalsjord som brygg. Lisbeth nektet først for å ha vært hos henne, men tilsto å ha vært der om ettermiddagen. Vitnet var sikker på at det var Lisbeth som dukket opp på natten, men Lisbeth nektet på den påstanden. Påliteligheten til Lisbeth ble ytterligere svekket da hun først nektet for å ha vært hos henne, deretter tilsto å ha vært der, men ikke om natten.

Lisbeth fikk spørsmål om hva slags kraft det er som finnes i saltet, ettersom hun brukte det på de syke, slik som Andgrim Lilleleer. Lisbeth svarte at saltet i seg selv ikke har noe kraft, men bønnene som hun brukte gjorde saltet kraftig. Og la til at det ikke spilte noe rolle hva slags salt man brukte.¹³⁰

Hans Edvardsen hadde sendt Lars Andersen Stav, Eskild Iversen og Ole Iversen Stav til Guro Stav, for å få hennes vitneforklaring angående Ole Nypan. De sto foran retten, og gjenfortalte hennes bekjennelser. Hun hadde fortalt til dem at Ole Nypan ikke hadde vært hos henne og begjæret at hun ikke ville klage på han. Hun hadde spurt Ole Iversen Stav om hva hun skulle klage på. Iversen hadde da svart at hun kunne klage på drukkenskap, men da skulle hun ha svart tilbake at det finnes så mange anklagere fra før av, og at han ikke skulle klage. Noe mer ønsket ikke Guro Stav å bekjenne for dem. Ole Nypan hadde nektet for at han hadde vært hos Guro Stav, men kunne nå bekjenne at han hadde vært nede i marken hos hestene sine, hvor han hadde gått opp bakken til Stav og snakket med Guro. Han hadde gitt henne en neve med tobakk, og klaget til henne at alle snakket ille om han. Dette var alt han hadde snakket med henne om.¹³¹

Lagtinget sendte menn ned til Guro Stav for å undersøke vitneforklaringene til soldat Ole Nilsen, som hevdet at Ole Nypan hadde forbannet og manet frem personlighetsforstyrrelser hos datteren til Guro Stav. Reisen til Stav viste seg å være mislykket da Guro Stav bekjente at Ole Nypan ikke hadde vært hos henne, eller at hun ville klage på han. Hun nevnte ikke at datteren hennes var blitt sinnssyk. Også Ole Nypan nektet for å ha vært hos henne, men endret mening etter å ha hørt forklaringen. Rettens embetsaktører mistenkte at Ole Nypan skal ha vært hos Stav, og truet Guro slik at hun ikke skulle anklage han. Ole tilsto å ha vært hos Guro hvor han hadde gitt henne en neve tobakk, og klaget på at alle var ute etter han. Det virker som at han ga lagtinget noe de ønsket å høre, og man kan ikke utelukke at tortur har blitt brukt for å få frem en tilståelse i dette vitneutsagnet. Jeg skal diskutere bruk av tortur i kapittel 5.

Det var ikke noen flere prov til vitne. Ole og Lisbeth ble bedt om å be til Gud for å be om

¹³⁰ Evensen 1881: 22

¹³¹ Evensen 1881: 23

hans nåde, og deres salighet ville bli tatt i betraktning. De ville ikke bekjenne noen flere synder, og dermed ble rettsdagen avsluttet. Saken ble utsatt i 8 dagers tid.¹³²

3.3. Tægtedagen

Tægtedagen var dagen da retten behandlet saken. Den ble satt til den 27. august, hvor Ole og Lisbeth Nypan ble ytterligere avhørt om deres mistanke om trolldom og kunstners bruk. I anledning til tægtedagen ble ekteparet spurt ut om anklagene de hadde fått mot seg, hvor de skulle enten si seg skyldige eller uskyldige i de påstandene. Det ble også innkalt flere vitner for å bevise kyndigheten ekteparet hadde i trolldomskunst.

3.3.1 Skyldig eller uskyldig

Ingeborg Pedersdatter ble innkalt som vitne for å få svar på anklagene fra Kari Okstad, som mente at ekteparet hadde kastet en sykdom på Ingeborg, men som egentlig var ment for henne. Ingeborg var tjenestepike hos bruksmannen i byen, men for tre år siden tjente hun hos sin faderbror, Anders Larsen, på Okstad. Hun fortalte at hun mistet helsen sin en søndagskveld, og at hun fortsatt var ufør, det var derfor hun gikk med krykker. Dette onde som hun var blitt påført, var egentlig ment for hennes matmor, Kari Okstad. Dette benektet Lisbeth og Ole Nypan for å ha gjort, eller å ha noe med å gjøre.

Det andre spørsmålet de fikk fra aktoratet, var om de ikke hadde påført Kvenild-paret den fordervelsen som hadde ødelagt helsen deres. Dette sa ekteparet Nypan seg uskyldig i.

Den tredje påstanden som angikk sykdommen til Andgrim Lilleleer sa Lisbeth seg skyldig i. Hun bekjente at hun hadde utlevert en saltknote til Lilleleer.¹³³

Det fjerde spørsmålet de fikk var om de var skyldig i å ha påført død over geitene og to kyr, som tilhørte Kari Okstads mor. Dette sa ekteparet Nypan seg uskyldig i.

Det femte spørsmål de fikk var angående Ane Søbstats sykdom på Leinstrand. Lisbeth svarte at hun ikke hadde skyld i sauen som døde, men hun benektet ikke at hun hadde vært hos henne, gjort henne bedre og at hun ikke brukte noen andre råd enn å lese en liten bønn, to ganger, over hennes rygg. Dette hadde gjort at Ane ble frisk.

Det sjette spørsmålet var angående den piken som ble sinnssyk på Stav. Det var noe som

¹³² Evensen 1881: 23

¹³³ Evensen 1881: 24

ekteparet nektet for at de hadde gjort, de nektet også for at de hadde bedt Guro Stav si at hun ikke skulle klage over Ole Nypan.¹³⁴

Det syvende og siste anklagen angikk Berit, Jonas Snekkers kone, i byen. Lisbeth hadde ikke nektet for at hun var der på ettermiddagen klokken tre, men hun nekter å ha vært der på natten.

Lisbeth og Ole Nypan ble deretter bedt om å gå til rette sannhets bekjennelse, men sorenskriver skriver at de var ganske ubevegelige og formaningen var forgjeves.¹³⁵

Disse bekjennelsene om de var skyldige eller uskyldige forteller meg hvordan ekteparet så på seg selv, og på sin praksis. De sa seg uskyldig i alle påstander som omhandlet maleficium. De nektet for å ha forårsaket fordervelse, sykdommer og død på husdyr. De punktene de sa seg skyldige i, var besøk og helbredelse hos de syke, som de hadde hjulpet. Dette var en tilståelse på at de bedrev en praksis innenfor signeri, som de virkelig trodde på, og at formålet deres var å hjelpe. Det de praktiserte og tilsto var trolldomskriminalitet, uten at de kanskje var klar over at det var en kriminalitet som ville få dem dømt.

3.3.2 Vitnesbyrd

Lisbeth hadde utlagt Marit Hansdatter på Lauglogjerdet for å være kyndig i å lese Gudsbespottelige bønner. Marit var innkalt til rettsmøtet, hvor hun benektet å kunne lese slike gudsbespottelige bønner. Men hun tilsto at hun hadde søkt råd og kjøpt en liten saltknote av Lisbeth Nypan i et lite sauefjøs, som hadde kostet henne 1 ort og 8 skilling. Lisbeth hadde tatt imot pengene og lest opp bønner for *grep*^{136 137}.

Lisbeth hadde utlagt Marit Hansdatter da hun bekjente for lagtinget at hun hadde overhørt Marit lest en bønn for frost over en gutt, som tilsynelatende skal ha falt i elven. Marit bekjente at hun ikke var kyndig i å lese bønner, men fortalte at hun hadde kjøpt saltknote av Lisbeth. Ved første rettsmøte fortalte Lisbeth at hun hadde fått skit som betaling for en behandling hun utførte for en tjenestepike fra Buvika, noe som tilsvarte et par skilling. Marit Hansdatter hadde betalt 1 ort og 8 skilling for en saltknote og bønner for grep, noe som kan anslå hva Lisbeth mente var anstendig pris for sine tjenester.

Aktoratet fant frem en gammel tingbok, som ble innført året før, den 15. mars da det ble

¹³⁴ Evensen 1881: 24

¹³⁵ Evensen 1881: 25

¹³⁶ Grep kan være smerter som har hengt fast over tid.

¹³⁷ Evensen 1881: 25

holdt vår-ting på Lunde gård, på Leinstrand. Ole Nypan ble innstevnet av Hans Edvardsen for å påhøre noen bekjennelser som handlet om ham, og det voksende bygdesnakkete ute i tinglaget. Espen Jensen skredder, husmann på Volden, sto frem i retten og fortalte at forleden vår kom Ole Nypan ned til sjøen og kjøpte en halvtønne fisk av en sjømann. Da Ole kom hjem så oppdaget at han fisken ikke var god, og kjørte kvelden etterpå ned til sjømannen med den samme halvtønne med fisk. Sjømannen var fra Hitra og het Jon Haspe. Ole leverte fisken tilbake til han, og fikk tilbake sine varer som han betalte for fisken med. Men under dette tilbakebyttet av fisk og varer fikk fiskeren så vondt i hoftene, at han lå til seng i fjorten uker. En stund etter gikk Ole Nypan ned til ham, og syntes synd på han siden han var så svak. Han skulle ha gitt han en klype salt, for renselse eller gikt. Han fikk en liten klype salt, som han strødde på en klut, og fikk beskjed om å stryke kluten på kroppen, noe som han gjorde. Men fiskeren ble ikke frisk igjen. Ole Nypan gikk ned til ham igjen med en annen type salt, for å se om det kunne gjøre han bra igjen. Men saltet virket like dårlig som det forrige. Dette tilsto og bekjente Ole Nypan var sant for retten.¹³⁸

Dette vitneutsagnet kom fra en tredjepart, skredder Espen Jensen, som fortalte om en hendelse som hadde foregått mellom Ole Nypan og en fisker fra Hitra. Ifølge vitnet så skal Ole Nypan påført fiskeren smerter i hofteregionen, etter en uheldig handel. Vitnet fortalte at fiskeren lå sengeliggende i flere uker før Ole Nypan fikk dårlig samvittighet og ville gjøre opp skaden han hadde påført ved å helbrede han. Dette er det andre eksempelet med motmagi, hvor Ole Nypan ble anklaget for å ha påført maleficium, før han prøver motmagi med signeri. Vitnet fortalte at Ole var nede hos fiskeren to ganger med to forskjellige typer salt for å få bukt med gikten i hoftene. Dette konkluderte sorenskriver og fogden som Satans gjøgleri, hvor motmagi ble anvendt.

3.4 Tægtedagens sensur til Hans Mortensen Wesling av Hans Edvardsen

Som konklusjon for tægtedagen skriver Hans Edvardsen til Hans Mortensen Wesling, for å legge frem bevisene og sensur mot ekteparet Nypan. Lagmann Wesling var fraværende under dette møtet, og dermed måtte fogden og sorenskriver skrive et forslag om en besluttende dom til lagmannen.

På grunn av rettens innhold så ser Hans Edvardsen ingen andre muligheter, enn å stille Ole Olsen Nypan og hans kvinne Lisbeth, for trolldom, signeri og misbruk av Guds ord. Det

¹³⁸ Evensen 1881: 26

fantas ingen større trolldomssynd enn å misbruke Guds og Jesu ord. De ikke bare hadde utøvet og brukt på mennesker, men også i salt og annen djevlesk kunst og lesing, etter Satans vilje og innfall. Ekteparet var vantro, imot Guds ord og bud, og var under djevelens lærdom og hadde hengitt seg til djevelen, i mot deres dåpspakt og Herrens eget laug, ved å bruke Guds og Jesu navn forfengelig.¹³⁹

Sorenskriver og fogden dømte ekteparet på tre punkter. Det første var trolldom, det andre for signeri og det tredje var for misbruk av Guds ord. De gikk også inn på at de hadde hengitt seg til djevelen, var under hans lærdom og hadde gått i mot deres dåpspakt. Dette var hentet fra og var typisk for demonologien, hvor diabolismen sto i sentrum for trolldomskriminaliteten. Dette er et klassisk eksempel på at de lærde embetsmenn fokuserte på det åndelige frafallet fra Gud, som var å gå mot sin egen dåpspakt.

For det andre var ekteparet i kraftig villedelse, selv om de hadde lovet og tilsagt deres neste ondt, som ble bekreftet i forrige akt. Med hjelp av djevelens forfølelse, ble de ført inn i vantro, og var av Satans tjenere, hvor de elsket å drive hans kunst. På grunn av dette hadde noen mistet sitt vett og forstand lever og må lide under ekteparets harde løfter, andre må lide under kramper og krøpler, med øynene på en side, nese og munn på en annen side. Noen hadde fått ørene sine nedgjort over skuldrene, og øyne overhenget av øyenbrynshår. Deres syn hadde blitt fratatt dem ved deres bruk av djevelens kunster og kraft. Flere hadde blitt nedlagt på sykeseng under langvarig bruk av Satans makt, slik at ekteparet måtte komme til unnsetning med god helbredelse etterkant. Både hud og hår, og mer til når det hadde behaget de, for således igjen ved deres djevleske lærdom og lesing ved Satans gjøgleri, lesing i salt, saltknuter og gjort bønner herut og over de syke, som hadde hjulpet.¹⁴⁰

På dette tiltalepunktet gikk sorenskriver og fogden nærmere inn på grunnlaget for påklagepunktene. Disse vitneutsagnene var bevisene embetsmennene la hovedvekt på. De mente at ekteparet Nypan hadde med Satans makt og kunster påført skade og fordervelse på naboene sine. Vitneutsagnene til Erik Kvenild, Kari Okstad, Andgrim Lilleleer, soldat Ole Nilsen og skredder Espen Jensen ble tatt i betraktning her. De gikk også inn på påstander om motmagi som ble omtalt som Satans gjøgleri.

For det tredje er og i denne forfalne prosessen overbeviste om at de som skal ha vært belastet med verk og sykdom, og hadde avhjulpet, spurt om de hadde noen uvenner som de ville besvære. Dette er så vidt mennesket angikk, å vite at Herren ikke tillot slikt, men at det var etter Satans vilje og egenskap. Når djevelen ikke vil forlate sin bolig hadde ekteparet

¹³⁹ Evensen 1881: 27

¹⁴⁰ Evensen 1881: 28

henvist ondskaperen over på hjelpeløse dyr. Dette ble tidligere i rettsaken bevist da Lisbeth hadde ført over Ane Søbstdads sykdom over til en gjeldsvær, som han etter deres vilje og innvirkning hadde inntatt og formørket.¹⁴¹

Vitneutsagnet til Ane Søbstdad om at Lisbeth ønsket å sette hennes plager over på en uvenn ble også tatt med i betraktning av denne dommen. På grunn av denne påstanden ble Lisbeths ord om at hun handlet med Guds hjelp kraftig imøtegått. De beskriver også plagene som djevelen selv, som har tatt bolig i mennesket. Det at Lisbeth hadde makt til å overføre ondskaperen på hjelpeløse dyr, var etter Satans vilje og egenskaper, - og ikke Gud ifølge de lærde. Da Lisbeth overførte sykdommen på sauene inntok djevelen bolig i sauene og formørket sauene så ille, at de døde. Selv om Lisbeth nektet for dette og kalte det for løgn og fanteri, ble det tatt med i dommen.

For det fjerde viser de til ekteparets prest, Ole Mentsens skussmål, hvor deres onde rykte, forhold til ondskap, trolldoms omgjengelse og medfart, Jesu navns forakt, og deres vantroe gjerninger til neste skade. Det samme kunne hele allmuen i Leinstrand tinglag bevitne. Ekteparet hadde rykte på seg at de alltid for med djevelens kunster og gjerninger, slik at naboene hadde vært redd for dem. På grunn av dette måtte naboene etterlate det de begjærte for å unngå at noe ondt skulle påfølge dem.

Rettens embetsaktører henviste også til skussmålet til sognepresten, da dette hadde mye å si for sakens utfall. Et godt skussmål kunne ha opprettholdt ærekrenkelsessaken, men sognepresten hadde tett oppfølging med menigheten i de månedene ekteparet Nypan satt fengslet. Gjennom prekener og samhörighet med menigheten kunne sognepresten opplyse befolkningen i Leinstrand om Satans virke og demonologi.

Hans Edwardsen og sorenskriver Willem Knutsen har fulgt rettsprosessen fra første akt, og mener at på grunn av deres utøvende trolldoms gjerninger, burde deres legemer lide til bål og brann. Hans Edwardsen skriver at hoved-dommen er lagt til lagmann Hans Mortensen Wesling, og at til tross for nærmere bekjennelser om deres trolldomsbedrift og harde avhør, har det brakt mange forstokkede og rett Satans forbudte synders hjerter til en sann kristelig anger og bekjennelse.

3.5 Ole til halshugging og Lisbeth levende til bål og brann 5. september 1670

Etter Hans Edwardsen sendte sensur av rettsprosessen til ekteparet Nypan til lagmannen Hans

¹⁴¹ Evensen 1881: 28

Mortensen Wesling fikk de svar på dommen. Ekteparet av Leinstrand tinglag, Ole Olsen Nypan og Lisbeth Pedersdatter Nypan var begge beryktet og beskyldt for signeri og for å være kyndig i trolldomskunst. Deres sogneprest Ole Mentsen hadde skriftlig bekreftet at han ikke kunne benekte at de i mange år hadde vært rykter angående deres djevelkunst, og at menigheten i Leinstrand allmue også kunne bekrefte det, i tillegg til at mange var redde og levde i frykt for at noe ondt skulle skje de.

Lisbeth Nypan bekjente selv at hun hadde brukt gudsbespottelige bønner, meget grove, utillatelige og syndige ord med salt, som hun hadde lest over svake og skrøpelige. Hun mener å ha hjulpet, men hadde krenket den aller høyeste hellige navn og hans gudommelige ære, noe som var vederstyggelighet for den aller helligste Gud selv, som det i skriftet står er forbudt. Foruten dette fantes det bevis mot forskrekkelige og vederstyggelige bedrifter, noe som de ingenlunde hadde kunnet benektet for, med mindre de hadde lært det av djevelen selv. De hadde etter mange flittige avhøringer og forhør, ikke funnet grunn eller funn for å ville bekjenne. Det var også forgjeves med offentlig bønn i prekestol hvor Gud selv barmhjertelighet ville føre dem til deres synds kunstskep og bekjennelse, som kunne begagne deres grove synder. Men det finnes ingen spor av anger eller ruelse på noen måte, og dermed var de uten tvil så sterkt forbundet med fanden at de ikke så lett kunne komme til den rette sannhets bekjennelse. Det ukristelige og forkastelige vesen måtte rettsindig bli utryddet og utfeiet, og også utilhørighet hos kristne. Hadde de ransaket Guds lov, hvor slikt forbydes, dernest kristelige kongers lover og regler jevnført, at slike gjerninger og kunster skal straffes. Denne lov er på Guds lov grundet. Derfor fant Hans Mortensen Wesling det på rett grunnlag som rådfører i denne saken, at disse to personene på grunn av deres lange tid av trolldomskunster, skal fremstå som eksemplar til fremtidige merkelig avsky og eksempel. Etter påfølgende tortur bør de dø, hvor hun som er mer fullkommen i trolldomskunsten ble dømt levende til bål og brann. Men øvrigheten tillater at han skal halshugges. Dermed var retten avsagt, og aktoratet undersignet dommen med sin signatur. Hans Mortensen Wesling understreket selv at han hadde overværet noen dager av saken.

Lagmann Wesling gjentok og godkjente påklagepunktene som sorenskriver og fogden foreslo. Han tok også i betraktning at Lisbeth Nypan hadde erkjent å ha bedrevet en bedrift, som innebar Gudsbespottelige bønner, signeri og syndig lesing over salt, - som hun mente å ha hjulpet syke. Lagmannen mente at ekteparet hadde lært disse av djevelen selv og at disse kunstene var vederstyggelighet ovenfor Gud. Dette var noe ekteparet ikke bekjente, og la til at de hadde fått flere muligheter til å stå frem og bekjenne sine grove synder. Ekteparet Nypan

viste ingen tegn til anger, dermed konkluderte lagmann Wesling at de var i så sterk pakt med Fanden, at de ikke kunne komme til den rette sannhets bekjennelse. Den rette sannhets bekjennelse hadde selvsagt vært at de sto i pakt med Satan, og at de brukte hans makt for å hjelpe og forderve livene rundt seg, - for penger. En slik sannhet fantes ikke, og dermed bekjente heller ikke ekteparet dette, selv etter forhør, fengsling og tortur. Lagmannen mente at Lisbeth Nypan var en mer erfaren og kyndig trollkvinne, enn sin ektemann. Dermed ble hun dømt levende til bål og brann, mens hennes ektemann, Ole Nypan, ble dømt til halshugging før hans levninger ble begravet. Å brenne dømte trollfolk var en del av de demonologiske ideene, hvor ilden hadde den funksjon å brenne bort alt av levninger, samtidig å rense sjelen for det onde.¹⁴² På denne måten kunne ikke dømte trollfolk tilslutte seg Satans hemmelige allianse selv etter sin død.

3.6 Oppsummering

I andre del av vitnesbyrdene kunne man se nye og tidligere vitner dukke opp for å tilføye nye bevis i trolldomsprosessen mot ekteparet Nypan. Vitneutsagnene inneholdt mer demonologi, i den forstand at trolldomsbeskyldningene ble grovere. Tidligere vitner dukker opp for å legge til ny informasjon, hvor de legger frem drapstrusler og drap på buskap. De nye vitnene fremlegger også kun maleficium som bevis, hvor ekteparet var skyld i mentale og fysiske lidelser. Mye tyder på at de nye demonologiske bevisene ikke kom bevisst fra befolkningen, men at de hadde blitt påvirket av geistligheten. Det var flere måneders opphold i saken, hvor saken fikk stor oppmerksomhet både i byen, og hos bøndene på Leinstrand. Presteskapet måtte ta grep for og ikke la frykt og andre ugudelige ideer spre seg, samle inn bevis, og for å skrive skussmål til Nypan, på oppfordring fra Ove Bjelke.

Lisbeth og Ole Nypan ble satt i en ny posisjon i andre del av rettsprosessen. De ble siktet for trolldomsryktene som hadde blitt avslørt for de lærde embetsmennene i første rettsmøte. Men verken fengsling, forhør eller tortur ser ut til å ha hatt noen innvirkninger på holdningene til ekteparet. Lisbeth var fortsatt frimodig, og beskrev sin signepraksis uten å tenke på konsekvensene. Ole Nypan fremsto også på samme måte som i første rettsmøte, hvor han hadde en tilbakeholdene rolle.

Rettsens embetsaktører ledet trolldomsprosessen etter loven, hvor de fulgte demonologiens lære etter boken. De prøvde å kartlegge Lisbeths praksis, ut i fra hvem hun hadde lært

¹⁴² Hagen 2003: 182

kunstene fra, hvor lenge hun hadde gått i lære, fra hvilke makter hun fikk kreftene fra, hvem andre som kunne samme praksis. Etter å ha hentet bevis fra vitner fulgte de opp rettsaken som en diabolisme-sak, hvor de konkluderte med at ekteparet sto i sterk pakt med Satan, slik at de ikke kunne komme til den riktige bekjennelsen. De avrundet saken med å dømme ekteparet for trolldom, signeri og misbruk av Guds ord, hvor Ole Nypan ble halshugget og brent, mens Lisbeth ble brent levende på bål for å rense sjelen deres.

4. Komparasjon fra bygdeting til lagting

I dette kapittelet skal jeg sammenligne det første rettsmøtet med andre del av rettsgangen. Bygdetinget i slutten av mai ble hevet til lagting i midten av august 1670. I mellomtiden var ekteparet fengslet og lokalsamfunnet hadde fått tid til overveie og reflektere over hendelsene. Jeg vil knytte flere spørsmål til sammenligningen. Hadde vitnene endret karakter? Hadde det demonologiske elementet endret seg fra første til andre del? Hvem har hatt størst innflytelse på rettsprosessen? Forhåpentligvis vil en komparasjon dekke flere av disse grunnleggende spørsmålene.

4.1. Vitneforklaringene fra første til andre del av rettsprosessen

I første del av rettsprotokollen som utspilte seg i mai var det hovedsakelig vitnene og ekteparet Nypan av aktørene som hadde ordet. Vitnene som var kalt inn prøver å fremstille ekteparet for trolldoms kriminalitet, mens aktoratet forholder seg som observatører til det man kan kalle for Trøndelags største nabokrangel. Vitneforklaringene fortalte om en nabokonflikt, som toppet seg i et bars-øl hos Lilleleer hvor den ene parten anklaget den andre parten for å ha påført sykdom ved hjelp av trolldom. Dette resulterte til at begge partene oppsøkte hverandre jevnlig på hverandres eiendom, med andre naboer som tilskuere, for å beskyldes hverandre for baksnakking og trolldom.

De innkalte vitnene i forhold til bars-ølet og den pågatte nabokranglingen, kunne vitne til at det var opphetet stemning mellom de to partene. Vitnene kunne bekrefte at den ene parten anklaget den andre for trolldom, men de kunne også vitne til at den andre parten sa seg uskyldig i anklagene og at han ofte befant seg i beruset tilstand under konfliktforløpet.¹⁴³

Trolldomsanklagene i første del av rettsprosessen var beskjedene i forhold til den andre delen av prosessen som fortsatte i august. Vitneutsagnene var preget av folkelige forestillinger om magi, dermed har jeg valgt å dele opp trolldomsanklagene i to kategorier, signeri og maleficium. Begge kategoriene er en del av de folkelige forestillingene og senere vil jeg se tydeligere spor av at holdningene til vitnene ble endret. I første del av rettsaken vitnet Andgrim Lilleleer og hans kone om signeri, helbredende magi, da Lisbeth hadde lest opp bønner over en saltknote da Lilleleer var sengeliggende av sykdom.¹⁴⁴ Den samme

¹⁴³ Evensen 1881: 7

¹⁴⁴ Evensen 1881: 10

signekunsten kunne Asgaard og hans kone vitne til da han var plaget med blødende sår og søkte råd hos Lisbeth Nypan. Asgaards kone hadde også fulgt en tjenestepike fra Buvika til Nypan for å få råd mot sykdom.¹⁴⁵ Den andre kategorien, maleficium, var det kun den tiltalte ærekrenkende parten, Erik Kvenild og vitnet Kari Okstad som ville bekjenne skadebringende magi. Kvenild kunne vitne til et anspent naboforhold, hvor Nypan skulle ha vært sint på han, og var forbannet på både han og konen. Kvenild beskrev helseproblemer og forvandlinger av utseende over natten, som Nypan angivelig skal ha kastet over dem. Ører som hadde vokst ned til skuldrene, kvinnebryst på en mann og øyenbrynshår som skal ha vokst så mye at det hindret synet var noen av tilfellene av skadebringende trolldom Kvenild beskylder Nypan for.¹⁴⁶ Kari Okstad fortalte om geiter som nektet å beite fra Nypans mark, og en hund som tilhørte Nypan hadde angrepet og drept bjellegeiten.¹⁴⁷ Dette skal ha skjedd etter en krangel mellom Ole Nypan og hennes avdøde mor, og kvalifiseres som maleficium.

Den andre delen av rettsaken var da bygdetinget ble løftet opp til lagtinget den 16. august 1670. Vitnene la frem vitnebevis på både signeri og maleficium, men i denne delen av rettsaken var bevisene mot skadebringende trolldom i større omfang enn i bygdetinget. Den eneste vitneforklaringen som ikke inneholder skadevoldende magi i lagtinget var da Marit nektet for Lisbeths beskyldninger for å kunne signevers, men fortalte at hun hadde betalt 1 ort og 8 skilling for en saltknote og noen bønner Lisbeth leste opp for henne.¹⁴⁸ Ane Søbstad hadde også blitt utlagt for å kunne signe bønner av Lisbeth. Men hun benektet også disse beskyldningene, og fortalte heller om da Lisbeth hadde helbredet henne for gikt i ryggen. Men i forbindelse med denne helbredelsen hadde Lisbeth spurt om hun hadde noen fiender Ane ville legge plagen over på. Ifølge Ane hadde de blitt enige om å sette den over på en sau, som ifølge rettsreferatet skal ha dødd etter at Lisbeth hadde satt hennes gikt over til sauene. Ane og hennes matmor Karen Sivertsdatter bekjente også i retten at det var uvisst på hvilken måte Lisbeth hadde ankommet og forlatt gården.¹⁴⁹ Et annet vitneutsagn ble fortalt av snekkerkonen Berit Einarsdatter, som bodde i Trondheim sentrum. Lisbeth hadde gitt henne linfrø mot brystmerter, noe Berit ble veldig syk av. Hun mente også at Lisbeth kom tilbake i spøkelsesskikkelse på kvelden, for å gi henne en drikke bestående av hospitalsjord, salt og vann som hun ble frisk av. Hun var ikke sikker på om det var Lisbeth, siden hun ikke kunne

¹⁴⁵ Evensen 1881: 10

¹⁴⁶ Evensen 1881: 6

¹⁴⁷ Evensen 1881: 12

¹⁴⁸ Evensen 1881: 25

¹⁴⁹ Evensen 1881: 16

kjenne igjen personen, men antok at det var henne.¹⁵⁰

Ifølge vitneutsagnet til soldaten Ole Nilsen skal Ole Nypan ha vært sint på datteren til Guro Stav, fordi hun skal ha hatt et forhold til søstersønnen hans. Han skal ha truet med at hun skulle få en vanskelig ferd, og like etterpå skulle datteren til Guro Stav ha blitt sinnssyk.¹⁵¹ Ole Nypan skulle også ha påført en fisker fra Hitra voldsomme plager i hoftene etter en dårlig handel. Ifølge vitnet, skredder Jensen, hadde Ole Nypan syntes synd på fiskeren og prøvd å hjelpe han to ganger, ved å gi ham salt for å smøre på hoftene. Fiskeren ble ikke frisk, og dette ble senere beskrevet som Satans gjøgleri av fogden. Dette tolkes som at Ole Nypan hadde påført skade ved hjelp av sort magi og at motmagien ikke fungerte da han ville rette opp skaden med helbredende magi.¹⁵²

Kari Okstad kom også tilbake og ville legge til ny informasjon til sitt forrige vitneutsagn. Hun legger til at Ole Nypan skal ha truet med at hennes avdøde mor skulle miste mer enn bare geitene. Deretter skulle geitene og to kyr ha mistet livet.¹⁵³ Kari Okstad la til en hendelse hvor Lisbeth skulle ha vært sint på henne, og at Karis tjenestepike hadde fått et illebefinnende. Dette illebefinnende var egentlig ment å ramme Kari selv, og ikke tjenestepiken, noe som både Kari og tjenestepiken Ingeborg Pedersdatter ga vitneforklaring på.¹⁵⁴ Tjenestepiken ankom retten i krykker, som hun ble avhengig av etter at Lisbeth Nypan hadde kastet trolldom over henne.¹⁵⁵ Andgrim Lilleleers kone kom også med et supplerende vitneutsagn, hvor Ole Nypans søster og Lisbeth hadde uttrykt at de var i stand til å drepe Andgrim Lilleleer, i stedet for å helbrede han.¹⁵⁶

4.2 Sogneprestens skussmål og påvirkning av rettssaken

Hva var det som fikk lokalbefolkningen til å legge til nye forklaringer til tidligere vitneutsagn, og hvorfor ble anklagene mot ekteparet Nypan mer alvorlige og demonologiske etter oppholdet i rettsaken?

Fra rettsdagen den 30. mai 1670 ble Kvenild anklaget av Ole Nypan for å ha hisset opp presten i Klæbu på han. Ifølge Anders Senep skulle dette ha skjedd for tre år siden, i 1667,

¹⁵⁰ Evensen 1881: 22

¹⁵¹ Evensen 1881: 20

¹⁵² Evensen 1881: 26

¹⁵³ Evensen 1881: 17

¹⁵⁴ Evensen 1881: 18

¹⁵⁵ Evensen 1881: 23

¹⁵⁶ Evensen 1881: 17

hvor Hans Pedersøn Bernhoft skal ha tatt over som prest i Klæbu i 1666.¹⁵⁷ Dette er ikke samme prest som ble betegnet som Nypans sogneprest og sjelesørger, Ole Mentsen, som skal ha en mer betydeligere rolle senere i rettsgangen. Likevel avdekker dette at det var flere prestesogn som ble oppmerksomme på trolldomsryktene i lokalsamfunnet på Leinstrand.

Et skussmål var en vandelsattest, som kunne komme til uttrykk både muntlig og skriftlig. I denne rettssaken ble skussmålet til ekteparet Nypan lest opp av strindafogden Hans Edvardsen, som Sogneprest Ole Mentsen hadde skrevet og undertegnet for ekteparet. Dette var på anbefaling av Ove Bjelke, som i første omgang hjalp Ole Nypan å stevne Erik Kvenild for ærekrenkelse for å befri Nypan for trolldomsryktene. Jeg har valgt å tro at Bjelke søkte skussmål fra sognepresten for å forbedre saken, fordi et godt skussmål kunne hjelpe saken betraktelig.

Hensikten med skussmålet var å øke troverdigheten til den av partene som fikk en god vandelsattest, og selv om presten hadde ansvaret for å utstede skussmålet, kunne lokalsamfunnets medlemmer påvirke innholdet.¹⁵⁸ Ekteparet Nypan fikk et dårlig skussmål av sogneprest Ole Mentsen. Han bekreftet at ekteparet var beryktet for trolldomsutøvelser, noe som også hans tilhørere i Leinstrand menighet bekreftet. Han mente også at dersom de ikke kunne komme til riktig sannhet så burde de bli skikkelig straffet. Han oppfordret ekteparet til vise anger for sine gjerninger for å kunne bli bevart i himmelen, og om ikke skulle de fordømmes og brennes i evigheten.¹⁵⁹

Et dårlig skussmål var et offisielt og formelt uttrykk for at ekteparet Nypan var mistrodd i sitt eget lokalmiljø. Når tiltalte i en trolldomssak fikk et dårlig skussmål av prest og naboer var også dette et uttrykk for at tiltalte ble stående alene som den tapende part i en lokal konflikt. Underretten som besto av lagrettemenn fra dette lokalsamfunnet måtte legge vekt på et slikt sosialt faktum ifølge Næss.¹⁶⁰

Dette skussmålet ble lest opp i retten 20. august 1670, hvor menigheten på Leinstrand og sogneprest Ole Mentsen hadde flere måneder på å holde prekener om trolldom, djevelen og ekteparets rykter ved Gudstjenester. En kan tenke seg at lokalbefolkningen allerede var opprørt fra rettsdagen 30. mai, og at ekteparet Nypan og trolldom var sommerens heteste samtaleemne. Det hersker ingen tvil om at sognepresten hadde vært i dialog med

¹⁵⁷ «Klæbu prestegård»,

<https://lokalhistoriewiki.no/index.php/K1%C3%A6bu_presteg%C3%A5rd>(08.01.2016)

¹⁵⁸ Næss 1982: 196

¹⁵⁹ Evensen 1881: 21

¹⁶⁰ Næss 1982: 196

lokalbefolkningen, da han referer til menigheten på Leinstrand som sine tilhørere og at de sammen ble enige om at det hadde vært rykter om trolldom:

«...Haver været udi rye og rygte at de for med signerie og trolldom skulde omgaaes, hvilket mine tilhørere af Leenstrandens menighed ikke skal kunne benekte.»¹⁶¹

Ole Mentsen omtalte også ekteparet, og menigheten som følger deres sannhet, som «det onde av menigheten» og at de burde utryddes. Dette kan fortelle meg at han deler opp menigheten sin i det onde, og det gode. På den onde siden hadde man ekteparet som drev med signeri og trolldom som «sin sannhet», og de av menigheten som lot seg påvirke av denne sannheten. På denne måten lar presten menigheten på Leinstrand få velge om de skulle være en del av det onde, som trodde på trolldom og benyttet seg av trolldomstjenester, eller være en del av den gode menigheten som tok avstand fra djevelens virksomhet. Presten truet med at det onde av menigheten skulle utryddes og da tror jeg han mente at det onde var trolldomstroen. Dette kunne ha spilt en rolle hos befolkningen, hvor Leinstrands allmue forklarer for retten den 20. august, at de hadde gitt ekteparet sauer og andre smådyr i frykt for at ikke noe ondt skulle skje de. Kanskje påpekte de at de gjorde det i frykt slikt at det ikke ble forvekslet med tilbedelse av trolldom og djevelkunst.¹⁶² I demonologien tolket de det første budet, «du skal ikke ha andre Guder en meg», i de ti bud som en direkte advarsel om djevledyrking.¹⁶³ Ifølge presteskabet var det en synd å benytte seg av signere og signekunster. Lars Petter Marthinsen fant i sin undersøkelse 37 menn, som ble dømt for å ha benyttet seg av signetjenester på 1600-tallet. Han påpeker at lokalsamfunnet ofte kviet seg for å dømme folk til samme straff som signere bare fordi de hadde benyttet seg av signetjenester.¹⁶⁴ Folkelige forestillinger om hvit og sort magi var i og for seg kjetteri og kirken måtte ha verdslig assistanse for å kunne gjennomføre sine prosesser. Kirkens menn kunne ikke utøve vold, henrette dømte kjettere eller utføre tortur.¹⁶⁵ Når bygdetinget besto av menn fra lokalsamfunnet var det vanskeligere å få satt i gang en prosess med å beskyldre og straffe naboer for å benytte seg av signetjenester. Dermed tror jeg kirken og presten hadde et ekstra press på å få bukt med trolldomstro innad i menigheten. Fra prekestolen kunne presten spre

¹⁶¹ Evensen 1881: 20

¹⁶² Evensen 1881: 21

¹⁶³ M. Njåstad, Kunnskapen som forsvant, Demonologien som vitenskap, i Hatlen, J.F og Sandvik P.T, *En sann historiker, festskrift til Svein Henrik Pedersen*, Trondheim 2007: 63

¹⁶⁴ Marthinsen 2008:33

¹⁶⁵ Njåstad 2007: 62

demonologiske forestillinger til allmuen. Når de folkelige forestillingene ble satt i forbindelse med Satan ville det sette i gang en reaksjon hos befolkningen. Beskyldningene og vitneutsagnene ble grovere i andre del av rettsgangen, spesielt med tanke på Kari Okstad og Berit Lilleleers nye tillegg til sine eldre vitneutsagn.

Kirken og sognepresten kan hatt en stor innvirkning på å spre demonologiske ideer ut til allmuen under påvente av lagtinget. Willumsen har jaktet på den personlige faktoren i sine analyser. Hun har sett etter en eller flere individer i posisjoner som gjør de vedkommende i stand til å starte en heksejakt, fortsette jakten eller i stand til å introdusere demonologiske ideer.¹⁶⁶ Skotske John Cunninghams virksomhet på 1620-tallet i Finnmark kan være et eksempel på en slik personlig faktor. Han hadde med seg flere demonologiske ideer fra Skottland som han introduserte i Finnmark. De ble spredt blant allmuen og førte til heftige kjedeprosesser.¹⁶⁷ Leinstrand og Strinda amt hadde ikke en så aggressiv figur som John Cunningham hos seg, men sognepresten satt i en posisjon som gjorde han i stand til å spre demonologiske ideer hos allmuen i forkant av lagtinget.

Når Hans Edvarlsen og Hans Mortensen Wesling avgjør dommen over ekteparet viser de begge to til sogneprest Ole Mentsens skussmål. De legger stor vekt på at skussmålet skriftlig beviste prestens og menighetens bekreftelse på at ekteparet hadde rykter på seg for å ha bedrevet djevelkunster og at de levde i frykt over at noe ondt skulle skje de.¹⁶⁸ Dette skussmålet var spikeren i kisten for ekteparet Nypan, da et godt skussmål kunne ha hjulpet de ut av dødsdommen som trolldomskriminalitet kunne gi. Ifølge Næss ble det fremlagt godt skussmål for tiltalte i omtrent 46 norske trolldomssaker, hvor de fleste ble frikjent for trolldom, halvparten av disse tilfellene daterte seg fra 1661-1680.¹⁶⁹

Man kan også stille spørsmål til forholdet mellom sogneprest Ole Mentsen og Strindafogden Hans Edvarlsen. I 1676, seks år etter ekteparets dom skal Hans Edvarlsen ha giftet bort sin 18 år gamle datter, Riborg Hansdatter, til sognepresten.¹⁷⁰ Dette kan tyde på at Strindafogden og sognepresten hadde et godt forhold, eller utviklet et godt forhold i forbindelse med rettsaken til ekteparet Nypan.

¹⁶⁶ Willumsen 2013: 394

¹⁶⁷ Willumsen 2013: 400

¹⁶⁸ Evensen 1881: 28

¹⁶⁹ Næss 1982: 234

¹⁷⁰ S. Haraldsen, *Prestene på Veøya, i J. Sanden, Romdalsmuseets årbok, 2008: 362*

4.3 Rettens embetsaktørers vektlegging av vitnebevisene

Hvilke demonologiske elementer og vitnesagn legger rettens embetsaktører vekt på under rettsaken og dommen? Ifølge rettsreferatet dokumenteres det ulike embetsaktører fra første til andre del av rettsaken. Et embete var en stilling som innehaveren ble utnevnt av kongen i statsråd. I første del fant vi Ove Bjelke, som var Norges kansler og amtmann over Trondheim. Han opptrådte som en slags forsvarer for Ole Nypan, da han stevnet Erik Kvenild for ærekrenkelse.¹⁷¹

I første del av rettsaken fremsto embetsaktørene som observatører. Vitnene fikk legge frem sine bevis, og ved noen tilfeller ble ekteparet pålagt å tilstå eller benekte påstandene som lagt frem. Sorenskriveren hadde kun lagt ved en hendelse fra første del, hvor fogden legger frem et skrift som han hadde fått fra Lisbeth Nypan etter at alle vitneutsagn ble hørt. Dette skriftet inneholdt signevers, som Lisbeth selv hadde fortalt til fogden. Dette fremla Hans Edvardsen foran lagtinget, og meddelte at dette skriftet ble overlevert til sognepresten Ole Mentsen.

I andre del av rettsaken stiller Strindafogden Lisbeth Nypan til retten for trolldomsryktene med lagmann Hans Mortsensen Wesling til stede. Domstolens vurderinger av bevismaterialene var avgjørende for prosessutfallet. Vitnebevisene fra første runde var god nok for fogden til å drive rettsaken videre, spesielt med tanke på at han hadde fått utlevert signeversene Lisbeth brukte. Fogden prosederte sin sak på demonologiens premisser. Hvem hadde Lisbeth lært sine signevers av? Hvor lenge hadde hun brukt på å lære disse bønnene? Hvem andre kunne slike bønner?¹⁷² Hadde hun tjent Satan vitende? Fra hvilken makt brukte hun for å hjelpe eller skade mennesker og dyr? Igjen, om det var noen flere, både innenbys og utenbys som også var kyndige i å lese bønner? Hvem av kvinnene på Okstad var ondskapen ment for? Hvilken kraft fantes det i saltet hun brukte?¹⁷³ Alle disse spørsmålene ble stilt fra den demonologiske forståelsen om djevelpakt og av at trollfolk ikke opererte alene og hadde kollektive trolldomsaksjoner, dermed var utleggelse av andre et sikkert stikk for å sikte den trolldomstiltalte. Dette kunne føre til kjedeprosesser, hvor de utlagte trollfolkene også ble dømt.¹⁷⁴ I Nypans sak ble ikke utfallet en kjedeprosess, selv om Lisbeth Nypan utla tre andre kvinner i sine forklaringer. To av kvinnene ble kalt inn for å vitne, men vitneutsagnene falt hardere på Lisbeth, og de slapp unna. Dette kan vitne til at lagtinget og lokalbefolkningen var kun ute etter å få fjernet ekteparet fra lokalsamfunnet.

¹⁷¹ Evensen 1881: 3

¹⁷² Evensen 1881: 15

¹⁷³ Evensen 1881: 19

¹⁷⁴ Willumsen 2010: 18

Etter at embetsmennene hadde fått hørt vitneutsagnene skulle de avgjøre sakens dom. Det var sorenskriver Willem Knutsen og Strindafogden Hans Edwardsen som var til stede under denne dagen og stadfestet dommen, men sendte et referat til lagmann Hans Mortensen Wesling som bekreftet dommen. Ekteparet ble avhørt nærme om anklagene de hadde fått i mot seg, og erklære seg skyldig eller uskyldig i utsagnene. Disse utsagnene som står oppført i referatet var de vitnebevisene som embetsmennene la størst vekt på. Blant alle vitneforklaringene var det syv påklagepunkter de måtte erklære seg skyldig eller uskyldig. Det første var angående sykdommen som hadde blitt kastet på Kari Okstads tjenestepike, som egentlig var ment for Kari selv. Det andre var de mystiske helseskadene ekteparet Kvenild hadde fått. Det tredje var sykdommen til Andgrim Lilleleer. Det fjerde var om de hadde påført død over geiter og kveg som tilhørte Kari Okstads mor. Det femte var om Lisbeth hadde skyld i den sauene som døde, da hun skulle overføre Ane Søbstats diagnose til en uvenn. Det sjette spørsmålet angikk datteren til Guro Stav som hadde blitt sinnssyk, og om de hadde bedt Guro Stav om og ikke klage på Ole Nypan. Den syvende anklagen angikk snekkerkonen Berit i byen, og om Lisbeth hadde vært der på natten.¹⁷⁵

Selv om Lisbeth og Ole Nypan sa seg uskyldig i flere av anklagepunktene sa de seg skyldig i bruk av saltknuter og lesing av bønner. Sorenskriver og fogden stilte ekteparet Nypan for å være kyndig i trolldomskunst, signeri og misbruk av Guds ord. De hadde utøvet djevelens kunst på mennesker, salt og dyr etter Satans vilje, noe som gikk imot deres dåpspakt. Ekteparet hadde også påført naboer store helseskader og sinnsskader ved bruk av Satans makt og gjøgleri. Embetsmennene la stor vekt på skussmålet til sognepresten Ole Mentsen, som erkjente at det hadde vært rykter om trolldom, og at menigheten hans også var klar over ryktene. Ifølge fogden og sorenskriveren burde ekteparet dømmes til bål og brann, da ekteparet ikke kunne vise til anger eller komme til en kristen bekjennelse. Også lagmann Hans Mortensen Wesling var enige i utfallet som sorenskriver og fogden ønsket. Han mente at ekteparet uten tvil var i et sterkt forbund med Fanden, som gjorde at de ikke kunne komme til den rette sannhets bekjennelse. Ifølge hekseforfølgeren Jean Bodin var taushet like godt som en tilståelse. Et annet eksempel på dette var Vadsøkvinnen Ane Larsdatter som ble brent for trolldomskriminalitet i 1621. Hun ble spurt hvorfor hun ikke kunne gråte eller tilstå noe før hun ble utsatt for vannprøven.¹⁷⁶ Hun hadde svart at den onde djevel bandt tungerothen på henne, slik at hun ikke kunne bekjenne. Men i møte med vannprøven så hadde det iskalde

¹⁷⁵ Evensen 1881: 24

¹⁷⁶ R. Blix Hagen, «Vannprøven», <<https://snl.no/vannpr%C3%B8ven>> 2015 (12.05.2016)

vannet løst henne fra Satans grep.¹⁷⁷ Ekteparet Nypan ble ikke utsatt for vannprøve, men likheten med det demonologiske elementet ved at Satan kan binde tungeroten for å unngå tilståelser var tilstede i begge sakene.

Trolldomsprosessen til Lisbeth og Ole Nypan fikk et annet utfall enn hva de hadde forventet. Det som startet som en ærekrenkelsessak endte opp med å bli en trolldomssak. Lisbeth var frimodig ved å erkjenne de helbredende kreftene, som hun mente var Guds ord og var til for å hjelpe de syke og svake. Flere naboer vitnet om at de hadde blitt friske av de rådene de fikk og ekteparet Nypan ble anklaget for trolldom og signeri i første del av rettsaken. I andre del av rettsaken kom det flere anklager på skadevoldende magi, hvor Lisbeth og Ole Nypan skulle ved hjelp av maleficium gjøre andre om til krøplinger og gjøre de sinnssyke, overføre sykdommer fra en person til en uvenn, eller et dyr. Når embetsaktørene skulle avgjøre dommen ender ikke saken opp med anklager om signeri og maleficium. Ifølge lagmann, sorenskriver og fogden hadde ekteparet gått imot sin dåpspakt til Gud, hengitt seg til djevelens lærdom og være i så stor pakt med Satan at de kunne komme til en sann bekjennelse. Dermed hadde de gått bort i fra signeri og maleficium, og over til diabolisme, hvor trolldomssynet innbar at mennesket hadde inngått en djvelpakt. Dette er et klassisk eksempel på hvor forbrytelsens karakter endret seg fra å handle om hvilket konkret skadeverk trollfolk hadde utført, til å handle om forbrytelsens «åndelige» dimensjon, som da var frafallet fra Gud og overgivelsen til Satan.¹⁷⁸ Embetsmennene brydde seg ikke om hva slags magi eller trolldom som var brukt, men heller om opphavet til makt og magi, som kom fra en pakt med Satan.

4.4 Lisbeth og Ole Nypans forhold til rettsaken

Analysen av rettsaken har også hjulpet meg til å danne et bilde av ekteparet Nypan, og hvordan de stilte seg i forhold til sin egen trolldomsprosess. I første del av rettsaken var det æren til ekteparet som sto på spill. De anklaget Kvenild for ærekrenkelse da han tok et oppgjør med trolldomsryktene til ekteparet i dåpsgildet på Lilleleer. Ekteparet ble stevnet til rettsmøtet for å påhøre hva som ble fortalt og hva utfallet ville bli. Ole Nypan besvarte alle spørsmål han fikk rettet mot seg under møtet ved å bekrefte om vitneutsagnene var sanne eller

¹⁷⁷ Hagen 2003: 186

¹⁷⁸ Alm 2014: 23

falske. Lisbeth Nypan på sin side var mer frimodig. Hun beskrev sine signeritualer og hvordan kunsten fungerte, slik de fleste signere gjorde, da de ikke anså sin praksis som en forbrytelse. Ifølge Lisbeth så handlet hun i Guds ord, hjalp de svake og syke og at hun var uskyldig i trolldomskriminalitet.

Ved andre del av rettsaken ble saken snudd, og ekteparet ble anklaget for trolldomskriminalitet. Lisbeth ble utsatt for demonologiske avhør, hvor hun fortalte hvem hun hadde lært signeri-bønnene av, og utla to kvinner som også skulle kunne de samme bønnene. Hun fordømte djevelen ved å si «tvi vorde dig Satan» i retten, og sa at hun ikke hadde tjent Satan med vilje, men at hun hadde brukt Gud makt og ikke hadde skadet mennesker og dyr. Ekteparet sto på sitt. De innrømmet å ha brukt salt og bønner for å hjelpe de menneskene som søkte om råd, og at de tok betalt for tjenestene. Anklager som omhandler skade, drap og andre helseplager sier de seg uskyldige i. Da de flere ble ganger bedt om å komme til «rette sannhets bekjennelse» og bekjenne anger så ble de beskrevet som ubevegelige. Ekteparet Nypan nektet å tilstå for de ugjerningene de ble anklaget for, som ifølge de var usanne og falske.

Mens Lisbeth Nypan talte frimodig i retten om sin praksis var hennes ektemann Ole taus. Jeg har ikke sett noen stor forskjell på ekteparets fremtreden fra første del til andre del av rettssaken Han ble beskrevet som en kranglevoren mann som ofte drakk alkohol. Men han fremstår også litt stakkarslig, i forbindelse med besøket oppe hos Guro Stav. Han skulle ha gitt henne en neve tobakk, og fortalt hvor vanskelig det var for ham når alle pratet så mye ondt om ham. I trolldomsprosessen gjør han ingenting ut av seg, han forholder seg rolig og svarer kun på spørsmål rettet mot seg. Kanskje var det bildet på en stakkarslig alkoholisert mann, i ekteskapet med en erfaren trollkvinne som gjorde at han fikk en mildere straff en sin kone.

To ganger under hele rettsprosessen dukket penger opp som tema. Den første gangen var angående tjenestepiken fra Buvika, som Lisbeth mente hun fikk skit som betaling for sine tjenester. Sorenskriver la til i rettsprotokollen at skit betød kun et par skilling, noe som forteller meg at Lisbeth mente at betalingen var tarvelig.¹⁷⁹ Den utlagte huskone som nektet for å kunne signebønner fortalte at hun hadde betalt 1 ort og noen skilling for å få en saltknote av Lisbeth.¹⁸⁰ Denne betalingen var mye høyere og det ble ikke kommentert om det var en god nok betaling eller ikke for Lisbeth Nypans tjenester. I den demonologiske doktrine så var materielle goder, slik som penger, et motiv for å inngå en pakt med djevelen. Dette ble ikke

¹⁷⁹ Evensen 1881: 10

¹⁸⁰ Evensen 1881: 25

tatt opp i trolldomsprosessen mot ekteparet. Men jeg kan påstå at penger muligens var et motiv for praksisen til ekteparet. De var oppført som leilendinger i skatteregnskapene og i tillegg til gårdsdrift så hadde Ole tidligere jobbet som skysskaffer.¹⁸¹ Å ha flere inntekter og tjene mer penger kan ha vært et motiv for signetjenestene ekteparet utførte.

4.5 Oppsummering av komparasjonen

Ærekrenkelsessaken som startet i bygdetinget tok seg fort opp til å bli en trolldomsprosess. Vitneutsagnene var tidlig preget av overtro og folkelige forestillinger hvor ekteparet skulle på hver sin side ha manet frem skadevoldende trolldom og utførte signetjenester hos lokalbefolkningen på Leinstrand. Strindas fogd og sorenskriver observerte og noterte bygdetinget før de fant gode nok bevis til å stille ekteparet Nypan for lagtinget i Trondheim. I påvente av at lagtinget skulle fortsette hadde sognepresten mulighet til å bruke sin posisjon til å spre demonologiske ideer hos allmuen. Resultatet er at vitnebevisene inneholdt større grad av skadevoldende magi som embetsmennene kan bruke som bevis mot ekteparet Nypan, hvor de førte en trolldomsprosess med bruddstykker av diabolisme. Ekteparet Nypan holdt seg til sine vitneforklaringer uten å komme med demonologiske bekjennelser. De tilsto å ha bedrevet praksis hvor signeri og hvit magi ble anvendt for å hjelpe mennesker.

¹⁸¹ Lauglo 1957: 404

5. Redegjørelse rundt trolldomsprosessen

I dette kapitlet vil jeg ta opp faktorer rundt trolldomsprosessen som ikke inngår i rettsreferatet. Jeg vil se nærmere på nabokonflikter, fengsel, tortur, kostander og kjedeprosesser for å redegjøre forholdene rundt Nypans trolldomsprosess. Oppgaven avsluttes med en konklusjon i slutten av dette kapitlet.

5.1 Nabokonflikter

Det var trolldomsrykter og nabokrangling som førte til at ekteparet Nypan havnet i en trolldomsprosess. Nabokonflikter som motiv for trolldomsanklager er nevnt i de aller fleste typer rettsaker.¹⁸² Willumsen skriver at analysene av enkeltsaker viser detaljer gjennom vitneforklaringer om hvordan nabokonflikter oppsto og at trolldomssaker kunne oppstå av tilfeldige hverdagslige konflikter. Hun mener at det var fremdriften fra vitnenes side etter å trekke konfliktene inn i forklaringer som var relevante i forhold til utøvelse av trolldom.¹⁸³ Denne forklaringen passer godt inn i Nypans sak, hvor Kvenild opplever sine plager som overnaturlige og legger skylden på Nypan. Ekteparet Kvenild beskrev kroppslige fordervelser, kvinnebryst på mann, lange ører og øyenbrynshår. Dette er etter min mening aldersplager som Kvenild opplevde som skadevoldende magi. Påstandene til Kvenild kom ikke fra løse luften da det var allmennkjent at ekteparet Nypan hadde en signepraksis.

Ekteparet tok betalt og utførte tjenester både i lokalsamfunnet og i Trondheim by. Ifølge den folkelige forstillingen om magi så kunne en person som satt på magiske krefter utføre hvit og sort magi. Når noe uforklarlig hadde skjedd i lokalsamfunnet var det ikke vanskelig å anklage de som hevdet at de satt på magiske krefter. I tillegg hadde det kommet frem i rettsreferatet at lokalbefolkningen hadde gitt gaver til ekteparet Nypan for å holde ondskap unna gårdene deres, dette gikk utover de sosioøkonomiske forholdene i samfunnet. Willumsen har funnet ut gjennom sine kvantitative analyser at sosioøkonomiske relasjoner skapte spenninger i lokalsamfunn i Skottland og i Finnmark. De anklagede personene oppga ofte konflikter av denne type karakter som motiver for å kaste trolldom over noen, og at i begge områdene kom

¹⁸² Willumsen 2013: 385

¹⁸³ Willumsen 2013: 385

de fleste trolldomsanklagene fra allmuen.¹⁸⁴

Det finnes ingen tvil om at det var spenninger i lokalsamfunnet på Leinstrand. Det ble vitnet om en årrekke med nabokrangling, signepraksis, gaver i form av smådyr og penger, alkohol og trusler som ikke ville vært holdbart over flere år. Utfallet ble at lokalbefolkningen vendte seg mot ekteparet Nypan og sørget for rettslig assistanse for å bli kvitt hovedårsaken til spenningene i samfunnet. Ifølge Næss så fantes det mangfoldige episoder, men kun to hovedtyper av konflikter som dannet de sosiale konfliktene rundt trolldomsprosessene. I den ene konfliktgruppen fant han at særlig fattige kvinner og menn i sin nød ofte ba naboer om en håndsrekning som de ikke så seg i stand til eller ikke ønsket å gi. Dette førte til at vedkommende som ble nektet hjelp utløste forbannelser over den andre parten.¹⁸⁵ Dette tilfellet passer godt til Finn-Kirsten som var en omstreifer av samisk herkomst, og ble dømt i Trondheim i 1674. Den andre hovedgruppen for konflikter oppsto når signere mislyktes i sitt arbeid. Signere fikk store fortjenester i form av penger, husdyr og mat for sine tjenester. Når uhell og sykdom rammet de som hadde betalt signeren for det motsatte resultatet, skapte det en frykt blant allmuen.¹⁸⁶ Denne konflikttypen er noe som treffer ekteparet Nypan. Marthinsen mener at det ikke er noen fasit på etnisitet, kjønn, alder eller sosial status og at trolldomsprosessene var en metode for å kvitte seg med brysomme naboer og mennesker.¹⁸⁷

5.2 Fengsel, tortur og kostnader

Bruken av tortur hadde en stor betydning for utviklingen i de europeiske trolldomsprosessene, hvor de brukte ulike torturmidler for å effektivt bevise om den mistenkte var trollfolk. Tortur ble ofte brukt i slike prosesser, men er vanskelige å avdekke, da denne informasjonen sjeldent ligger direkte i kildene. Når tortur ble anvendt kan det ligge eksplisitt eller implisitt angivelse av tortur i kildene. Ved eksplisitt angivelse av tortur står det i kildene at det ble anvendt. Ifølge Willumsen ble implisitt anvendelse av tortur brukt som forskjellige uttrykk, ved at sorenskriver anfører at den mistenkte bekjente upint, frivillig eller godvillig like etter at en

¹⁸⁴ Willumsen 2013: 384

¹⁸⁵ Næss 1982: 258

¹⁸⁶ Næss 1982: 326

¹⁸⁷ H. E Sandnes, «Ingen kvinnejakt», *Forskning.no* 2009 <http://forskning.no/religionshistorie-kjonn-og-samfunn/2009/03/ingen-kvinnejakt> Lastet ned 05.05.2016

person faktisk hadde blitt utsatt for tortur.¹⁸⁸ Bruk av tortur før dom var ulovlig ifølge lovgivingen til Christan den 3.s resess av 1547, senere gjentatt i Koldingske resess av 1558, hvor § 19 fortalte at ingen skulle pinlig forhøres uten at personen fra før var lovlig dømt til døden for ugjerningen.¹⁸⁹ Likevel var det flere tilfeller hvor embetsmennene ikke fulgte loven, og tillot tortur før dommen ble avsagt. Ble det anvendt tortur under rettsprosessen mot ekteparet Nypan?

Mellom det første bygdetinget i mai på Leinstrand og fortsettelsen i Trondheim lagtinghus i august ble Lisbeth og Ole Nypan fengslet. Ifølge regnskapene til Strinda fogderi ble de separert ved fengslingen. Den ene ble satt i fengsel på Kongsgården (Erkebispegården), og den andre satt i byfengselet. Kost og losji i fengselet kostet ekteparet 12 riksdaler. I tillegg så fikk ekteparet utdelt et gammelt bolster til 1 ort, et stivt bolster til 3 ort, 2 hodeputer til 1 ort og to skinnfeller til 1 riksdaler.¹⁹⁰ Bolster kan oversettes som liggeunderlag av lin eller bomull som de hadde under fengselsoppholdet.¹⁹¹ Klimaet i fengselscellene ville vært kjølig på sommeren ettersom cellene var av mur og stein. Mestermannen, bøddelen, var oppført som kostander etter rettsaken til Nypan. Det ble oppført at han fikk 5 riksdaler for å halshugge Ole Nypan, og deretter begrave han i jorden. For å brenne og henrette Lisbeth Nypan fikk mestermannen 6 riksdaler.¹⁹² Det står ikke oppført at han hadde fått betaling for tortur før, under eller etter rettsaken. Dermed kan jeg ikke konkludere med at det var brukt ulovlige torturmetoder under fengselsoppholdet til ekteparet Nypan selv om de ble dømt til tortur etter at dommen var avsagt og før henrettelsen skulle finne sted. Jeg har også tenkt på at ekteparet var over 60 år da trolldomsprosessen fant sted. Tortur under lagtinget kan derfor ha forårsaket død, og dette var noe embetsmennene antagelig ville unngå på grunn av loven. Knutsen fant tre kvinner i Vestfold fra 1624 som ble utsatt for vannprøven som tortur, hvor den ene kvinnen døde under omstendighetene som sorenskriver måtte forklare seg om.¹⁹³ Hagen har dokumenter minst 13 kvinner landsbasis som døde under fengselsoppholdet. Noen av disse kvinne begikk påståtte selvmord. De påståtte selvmordene og dødsfallene var ofte et resultat av brutale torturmetoder som ble anvendt for å få en trolldomstilståelse.¹⁹⁴ Sorenskrivers unngåelse av å oppføre eksplisitt anvendelse av tortur kan trolig bety at de tok loven på alvor.

¹⁸⁸ Willumsen 2013: 278

¹⁸⁹ Alm 2014: 14

¹⁹⁰ Trondhjems amtregnskaper 1670, RA. <<http://www.edd.uio.no/cgi-bin/ikos/heksepdf.pdf?fysDokId=2086®Id=508>> (30.03.2016)

¹⁹¹ V. Kølpe, «Bolster», <<http://snl.no/bolster>> (12.05.2016)

¹⁹² Trondhjem amtregnskaper 1670 RA.

¹⁹³ Knutsen 1998: 118

¹⁹⁴ G. Johansen, «Forsker på hekser trolldom», <<http://www.an.no/kultur/forsker-pa-hekser-og-trolldom/s/1-33-233862>> 2002 (10.05.2016)

Vannprøven ble ikke ansett som tortur av rettsmyndighetene og ble skrevet åpent om i rettsreferatene.¹⁹⁵

I rettsreferatet ser jeg spor etter forhør, spesielt med tanke på første rettsmøte, hvor Strindafogden Edwardsen hadde skrevet ned signeversene til Lisbeth. Disse versene hadde han skrevet ned etter hennes egen munn. Ved første rettsmøte i lagtinget utlegger Lisbeth også Ane Søbstad for å ha kunnet lese slike signevers, og hun ble kalt inn i samme rettsmøte for å forsvare seg. Dette tyder også på utenomrettslige forhør. Men det er ingen tegn til implisitt eller eksplisitt angivelse av tortur i kildene, foruten da det står at de skulle tortureres og bli levende brent på bål. Både Lisbeth og Ole Nypan benekter også enkelte påstander, men endret meninger underveis i avhøret, noe som kan gi mistanke om tortur eller press under forhør.¹⁹⁶ Den største form for bruk av tortur under avhøringene, er psykisk tortur hvor ekteparet får urettferdige anklager mot seg, fengsling, prestens skussmål og embetsmennenes beordringer om å komme til en sann bekjennelse. De ble flere ganger bedt om å skrifte offentlig, vise anger og botferdighet noe ekteparet ikke valgte å gjøre, og ble dermed anklaget for å være på djevelens side.

For å se nærmere på torturbruk i Trondheim amt kan jeg sammenligne saken med Finn-Kirsten, som ble brent på bål fire år etter ekteparet Nypan. Hun fikk gjennomgå flere runder med tortur i fengselet. Disse to sakene hadde forskjellige embetsmenn, lagmann Wesling, strindafogden Edwardsen og sorenskriver Knutsen hadde ingen rolle i Finn-Kirsten saken, før lagmann Drejer torturerte Finn-Kirsten og hun oppga Edwardsens kone som heks.

Hans Edwardsen skal i forhold til Finn-Kirsten saken ha anmeldt embetsmennene i hennes sak, da hans egen kone ble utgitt av Finn-Kirsten for å være en trollkvinne. Edwardsen mente at de hadde bedrevet med utenomrettslige forhør som var ulovlige. De skulle ha anvendt tortur før dommen var avsagt for å få navn på medsammensvorne. Ifølge Ellen Alm måtte Edvardens ha ment at de ulovlige forhør var rystende illegalt, da han hadde vanskelighet med å tro at lagmann Drejer hadde vært med på forhørene og tillatt de grove torturformene. I denne saken gikk han hardt ut, da det var hans egen kone som sto mistenkt etter de ulovlige forhørene av Finn-Kirsten.¹⁹⁷ Tillot han selv tortur under forhør av ekteparet Nypan? På den ene siden visste han at tortur ble anvendt i saken til Finn-Kirsten, spørsmålet var om dette var en vanlig praksis i Trondheim amt, og at det var derfor han visste at det ble anvendt tortur. På den andre siden reiste han sak mot Gauldalens øvrighet, fordi han mente at torturbruken var

¹⁹⁵ Willumsen 2013: 279

¹⁹⁶ Evensen 1881: 23

¹⁹⁷ Alm 2014: 114

ulovlig. Var Edvardsen en ærlig mann som fulgte loven til punkt og prikke? Jeg har sett i Trondhjems amtregnskaper fra 1670, for å dekke kostander som skal indikere til torturbruk. Dette kan for eksempel ha vært kostander til bøddel, tau og rep eller andre midler som kan støtte opp teorien om tortur før avsagt dom. Jeg har ikke funnet slike kostander i fogdens regnskaper. Men det betyr ikke at det ikke ble anvendt tortur. De kan ha brukt eksisterende redskaper eller midler, uten å måtte føre det opp som kostander. Hans Eivind Næss sidestiller langvarige fengselsopphold med tortur, da trollfolk som oftest ble fastlenket i mørke kjellere, skur og jordhull. Det var fare for at de fryste eller sultet ihjel, og innen rettssaken kom opp var de tiltalte både utmattet og desillusjonert.¹⁹⁸ Ekteparet Nypan satt litt over tre sommer måneder i fengsel, og utgiftene på skinnfeller, tepper og hodeputer antyder at de ikke skulle ha frosset under oppholdet. Det var også oppført 12 riksdaler på kost under oppholdet noe som indikerer at de ikke skal ha sultet.

Trondhjem amtregnskaper har også oppført booppgjøret og formuen til ekteparet Nypan, som var på 85 riksdaler og 3 ½ ort, noe som trolig tilsvarer at ekteparet ikke levde i fattige kår.¹⁹⁹ Fra en kjedeprosess i Finnmark fra 1621 samlet myndighetene verdier fra fire kvinner på en samlet sum på 84 riksdaler. Hagen mener at summen tydelig viser at kvinnene var velstående.²⁰⁰ Dermed kan jeg anta at Nypans formue som leilendinger på 85 riksdaler i 1670 trolig var over gjennomsnittet, uten at jeg kan hevde det sikkert.

Det har vært sprikende meninger om hvor Lisbeth og Ole Nypan ble henrettet. Det har tidligere vært ment at de ble henrettet i Erkebispegården eller på fisketorget i Trondheim.²⁰¹ I senere tid har det også kommet forslag om at ekteparet ble henrettet på Galgeberget i Ila, noe som er mer sannsynlig. Ellen Alm har poengtert at det var uvettig å bygge bål i sentrum hvor det var mye trebebyggelse. Hun viser til «situations cart over Trondhiems bye og fæstninger» av Johan Nicolai Eckleff fra 1761, hvor manuskriptet viser retterstedet i Trondheim med en markert galge ved Steinberget. Dette var stedet Finn-Kirsten Iversdatter ble brent 1674, fire år etter ekteparet Nypan.²⁰² Det ville vært kostbart å bygge et nytt anlegg for henrettelser kort tid etter henrettelsen til Nypan. Dermed velger jeg å tro at ekteparet Nypan ble henrettet på Galgeberget i Ila. I amtregnskapene ble det også oppført at Ole Nypan ble begravet. Det står ikke oppført hvor han ble begravet og om det var i vigslet jord.

¹⁹⁸ Næss 1982: 172

¹⁹⁹ Trondhjem amtregnskaper 1670 RA.

²⁰⁰ Hagen 2015: 160

²⁰¹ «Lisbeth Nypan», <https://no.wikipedia.org/wiki/Lisbeth_Nypan>, (08.04.2016)

²⁰² Alm 2014: 81

5.2 Trolldomsprosess uten kjedeprosess

Det demonologiske verdensbildet innebar en kollektiv sammensvergelse blant trollfolk. De sto ikke alene med Satan, men hadde en allianse med flere trollfolk. De lærte djevelkunst sammen og av hverandre, deltok jevnlig på heksetreff og gjorde djevleskap sammen. Ifølge Willumsen ble den første personen i en kjedeprosess som oftest fengslet på grunn av trolldomsrykter, det var viktig for embetsmennene å få denne personen til å utlegge flest mulig andre.²⁰³ Forskningen på trolldomsprosessene i Finnmark har hatt et stort fokus på *hvorfor* kjedeprosessene oppsto, og har pekt tilbake på at det var på grunn av de spredde demonologiske forestillingene blant de lærde og allmuen som forårsaket kjedeprosessene. For at en kjedeprosess skal oppstå måtte det være en forbindelse mellom en individuell pakt og et kollektivt element. Willumsen sikter til at deltagelse på samlinger med andre trollfolk var avgjørende for at en kjedeprosess skulle oppstå.²⁰⁴ Næss kaller dette fenomenet for diabolismeprosess.²⁰⁵

Gjennom analysen har jeg avdekket flere tilfeller hvor Lisbeth Nypan har blitt avhørt og bedt om å angi andre mennesker for å kunne samme kunster som seg selv. Det har vært på folkemunne at saken til ekteparet Nypan ikke førte til noen kjedeprosess, fordi Lisbeth ikke anga andre hekser. Ifølge rettskilden anga Lisbeth tre kvinner for å kunne samme signe-bønner. Den første hun anga var sin læremester Guro fra Hølonda som hadde en tiggersekk. Beskrivelsen av denne sekken gjør at man antar at kvinnen var en omstreifer. De andre kvinnene Lisbeth anga, var tjenestepiken Ane Søbstad og huskonen Marit Hansdatter. Disse to kvinnene ble kalt inn for å vitne. Begge nektet for å ha kunne signekunstens bønner, men de fortalte at de hadde benyttet seg av Lisbeths tjenester. Jeg har ikke funnet navnene deres i noen trolldomsregister, noe som gjør at hekseprosessen til ekteparet Nypan ikke førte til noen kjedeprosess. Hvorfor førte navneutgivelser til kjedeprosesser i enkelte saker, men ikke i Nypans sak? Jeg har flere teorier for at det ikke ble noe kjedeprosess. Den første teorien er at ekteparet var mislikt og skapte mishag for lokalsamfunnet, og at enkleste utvei var å fjerne dem fra samfunnet for godt. De utlagte kvinnene hadde et bedre ståsted i samfunnet og vitneutsagnene deres hadde større troverdighet enn ekteparets ord under avhøringene. Den andre teorien er at ekteparet ikke kom med noen demonologiske bekjennelser. Willumsens

²⁰³ Willumsen 2013: 363

²⁰⁴ Willumsen 2013: 363

²⁰⁵ Næss 1982: 95

påpekte at den avgjørende faktoren for kjedeprosesser, var innrømmelsen av å ha deltatt på et kollektivt heksetreff.²⁰⁶ Heksetreff eller andre samlinger som innebar djeveldyrkelse kom aldri opp under trolldomsprosessen mot Nypan da ekteparet benektet all form for kontakt med Satan og sataniske ritualer. Lisbeth navnga kvinnene for å kunne lese opp signe-bønner, ikke noe annet. Uten bruk av press eller tortur under rettsforløpet ville ikke det mistenkte ekteparet komme med demonologiske bekjennelser og innrømme deltagelse på kollektive heksetreff. Dette ville ha dratt de andre kvinnene i en kjedeprosess. Dette viser til at tortur og bekjennelser av diabolisme var et avgjørende middel for å kunne før en trolldomsprosess til en kjedeprosess.

5.2.1 Dømt for signeri og trolldom

Ekteparet Nypan har blitt registrert som signeri og trolldom-sak i de aller fleste kildene jeg har gjennomgått. I amtregnskapene fra Trondhjem i 1670 står det at ekteparet Nypan ble dømt for signeri og trolldom.²⁰⁷ Det har vært vanskelig å kategorisere trolldomsprosessen til ekteparet Nypan på grunn av at embetsmennene har benyttet seg av ordene signeri og trolldom, i stedet for kun signeri, maleficium eller diabolisme. Marthinsen mener at trolldomsprosessen til Nypan var vanskelig å kategorisere fordi Nypan var anklaget for flere brudd på trolldomslovgivningen, både signeri og trolldom. Han gikk ut fra at trolldom dreide seg om maleficium.²⁰⁸ Jeg ønsker å understreke at i Nypans tilfelle handlet dommen om maleficium, skadevoldende trolldom.

Det er problematisk å kategorisere trolldomsprosesser når saken inneholder flere brudd på trolldomslovgivningen og i tillegg inneholder form for diabolisme. Det var ekteparet Nypan som hevdet at de drev en signepraksis. Lokalsamfunnet anklaget ekteparet Nypan for maleficium, hvor de påsto at ekteparet hadde påført naboer og buskap fordervelse og død. Allmuen hevdet også å ha blitt frisk av tjeneste til Lisbeth. Da saken til Nypan ble løftet opp fra bygdeting til lagting knyttet embetsmennene ekteparet til djevelpakt. Dommen lød at de ble stilt for trolldom, signeri og misbruk av Guds ord. Ekteparet Nypan ble ikke dømt kun for å ha utført trolldom, men for å ha stått i ledtog med Satan og benyttet djeveldyrkelse. I dommen lød det at de hadde tatt avstand fra sin egen dåpspakt, gått i mot Guds ord og bud, vært under djeveldyrkelse. De hadde bedrevet djeveldyrkelse, vært Satans tjenere og bedrevet

²⁰⁶ Willumsen 2013: 363

²⁰⁷ Trondjem amtregnskap 1670 RA.

²⁰⁸ Marthinsen 2008: 54

Satans gjøgleri ved å lese i salt, saltknuter og lest opp bønner. Ekteparet hadde heller ikke kommet til riktig sann bekjennelse fordi de sto et sterkt forbund med Satan. Dette beviser at trolldomsprosessen til ekteparet Nypan inneholdte bruddstykker av diabolisme.

Ekteparet tilsto verken djevelpakt eller sabbatdeltagelse, noe som kunne ha ført til en kjedeprosess på lik linje med prosessene i Finnmark. Disse anklagepunktene var ifølge Næss vesentlige for at en diabolismeprosess skulle oppstå.²⁰⁹ I Nypans trolldomsprosess var det øvrigheten som kom med påstander om et eksisterende forhold mellom djevelen og ekteparet. I de aller fleste saker hvor allmuen tok initiativ til trolldomsprosesser ville man få vitneprov om maleficium. Når myndighetsapparatet stevnet trolldomsmistenkte kunne man forvente større eller mindre bruddstykker av diabolisme der retten var ute etter bevis for forbindelser med Satan. Dette knyttes tilbake til demonologiens doktrine, hvor embetsmennene ikke skilte mellom signeri eller maleficium, men opphavet til kraften bak trolldomskunstene. Nypans rettsak var ikke en diabolismeprosess fordi ekteparet hadde ingen demonologiske bekjennelser som førte til kjedeprosess. Nypans trolldomsprosess inneholdt bruddstykker av diabolisme som kom fra den demonologiske doktrine.

Det finnes enkeltsaker på lik linje med Nypans sak som erkjenner signeri, men som ikke eskalerte til en trolldomsprosess. Som eksempel kan man se på en enkeltsak fra Kiberg i Finnmark, hvor en kvinne ble utlagt som medskyldig i en trolldomsprosess i 1662. Sigri Olsdatter bekjente i retten at hun hadde kjennskap til signeri og at hun hadde avslått djevelpakt i et møte med djevelen selv. En av signeønnene som ble lagt frem i retten mot Sigri var ikke ulik Lisbeths signevers. Sigris vitneutsagn fortalte at hun hadde klart å avstå djevelen ved å ha tro på sin Gud. Dermed ble historien til Sigri en bekreftelse på at guddommen var intakt. Hun ble dømt til utvisning av landet.²¹⁰ Ekteparet Nypan bekjente for retten at de hadde anvendt signeønner og salt for å hjelpe mennesker med Guds makt, men embetsmennene fant tilstrekkelige bevis fra vitneutsagnene for å dømme ekteparet til døden. Når det gjaldt Sigri så kom hun seg ikke unna Kiberg før avhørene av de andre mistenkte kvinnene hentet henne inn igjen. De nye og grovere beskyldningene ble rettet mot Sigri, hvor hun til slutt innrømmet flere anklagepunkter i prosessen og endte på et bål med to andre kvinner.²¹¹ Dette viser at vitneutsagn og grovere beskyldninger har en betydning for prosessenes utfall også i andre enkeltsaker.

Trolldomsprosessene som et fenomen begynte å opphøre på slutten av 1600-tallet. Det ble

²⁰⁹ Næss 1982: 95

²¹⁰ Hagen 2015: 180

²¹¹ Hagen 2015: 185

satt sterkere krav til bevisførsel. Som eksempel kan man se på inkvisitoren Alonso de Salazar Frias som foretok undersøkelser av heksehysteriet ved Pyrenéene rundt 1610. Han foretok undersøkelsene uten tortur eller tvang som viste at avhørene hadde store selvmotsigelser, uklarheter og åpenbare fantasier. Han mente at det beste man kunne gjøre var å la sakene ebbe ut i stillhet.²¹² I ettertid har inkvisitoren Frias blitt omtalt som heksenes advokat. Det fantes slike personlige faktorer i Norge også. Hagen skriver om lagmannen Mandrup Pederssøn Schønnebøl som trollkvinnenes advokat i nord boken *Ved porten til helvete*. Han stilte sterke krav til vitnehabilitet som førte til en viss sterkere rettssikkerhet ovenfor nordnorske trolldomsmistenkte. Fra 1647 og utover brukte han datidens lovverk for å finne smutthull for å frikjenne mennesker for trolldomsanklagene. Et av prinsippene han fulgte var at ingen tidligere dømte personer kunne vitne mot andre. Han tok aktivt i bruk skusmålsordningen fordi de mistenkte hadde ifra loven rett til å renvaske seg med ed fra naboene. Schønnebøl avviste også tortur som vannprøven, fordi det ikke fantes lovgrunnlag for anvendelse av det.²¹³ Schønnebøl var den første fagdommeren som tok til motmæle mot forfølgelsene av nordnorske trolldomsmistenkte på lik linje med inkvisitoren Frias i Baskerlandene. Disse personene er bevis på at de individuelle faktorene var avgjørende for trolldomsprosessenes forløp og gjenspeilet avviklingsfasen prosessene sto ovenfor i begynnelsen av 1700-tallet.²¹⁴ På en måte gjenspeiler også trolldomsprosessen mot Nypan avviklingsfasen, hvor embetsmennene valgte å følge loven angående tortur før avsagt dom. Men tidsrommet var en fase hvor individuell faktor hadde størst påvirkning på prosessene og demonologien sto fortsatt sterkt hos embetsmennene under Trondheim lagting i 1670.

5.3 Konklusjon

I denne oppgaven har jeg hovedsakelig gjort rede for rettsreferatet til ekteparet Nypan fra 1670 av den transkriberte publikasjonen av Lorents Evensen fra 1881. Ved hjelp av narratologisk analyse og komparasjon gjennom redegjørelsen ønsket jeg å finne ut hvordan en narratologisk tilnærming ville avsløre demonologiske elementer i rettsaken. Løsningen ble å gjøre en nærlesing av kilden hvor jeg trakk ut og kommenterte relevante vitneutsagn for å belyse ekteparet Nypans trolldomsprosess og gjøre en sammenligning fra bygdeding til lagting.

Ekteparet Nypans rettsreferat kan fortelle generelt om trolldomsprosessene som rammet

²¹² Njåstad 2007: 65

²¹³ Hagen 2015: 212

²¹⁴ Hagen 2015: 241

enkelte samfunn på slutten av 1600-tallet. Forutsetningene for at en troldomsprosess skulle oppstå var at embetsmennene hadde kunnskap om demonologi og ønsket å følge den demonologiske doktrine. Det var nødvendig å sette vitnebevisene inn i demonologiske sammenhenger for å kunne felle vedkommende for troldomsryktene. I de fleste demonologiske troldomsprosessene var tortur avgjørende for å få frem tilståelser om djevelpakt, djeveldyrkelse og kollektive troldomsoperasjoner slik at det kunne oppstå diabolske kjedeprosesser. Resultatet av nærlesingen av troldomsprosessen til Nypan og amtregnskapene fra Trondheim fra 1670 viser ingen tegn til anvendt bruk av tortur. Dette er trolig på grunn av at embetsmennene fulgte lovgivningen til Christan 3.'s recess fra 1547 § 19, hvor tortur før avsagt dom var ulovlig. Uten bruk av tortur måtte embetsmennene få gode bevis fra vitneutsagnene for å kunne dømme Nypan for troldomskriminalitet. I bygdetinget ble det fremlagt bevis på både signeri og maleficium, men ettersom det opprinnelig var ærekrenkelsessak måtte ekteparet bli stilt for lagtinget for troldomsryktene. I mellomtiden har jeg sett på sogneprest Mentsen som den personlige faktoren. Han satt i en posisjon hvor han kunne spre demonologiske ideer til allmuen før lagtinget, slik at vitnene kunne fremlegge skadevoldende bevis for embetsmennene. Dersom embetsmennene fikk gode nok bevis som omhandlet svart magi kunne de forbinde forestillingene til Satan. Dette var noe embetsmennene benyttet seg av i saken mot ekteparet Nypan.

Ekteparet Nypan hadde tilstått bruk av salt og signevers med hjelp av Gud makt i ens ærend for å hjelpe andre mennesker. Uten hjelp av tortur og andre pressmidler fikk ikke embetsmennene en tilståelse i samsvar med den demonologiske doktrine, slik de ønsket. Med god hjelp av sogneprestens påvirkning blant menigheten på Leinstrand, kunne de bruke vitneutsagnene for å bevise at ekteparet sto i tjeneste med Satan og drev med djevelkunster. Når vitneutsagnene inneholdte bruk av signeri og motmagi mente embetsmennene at det var Satans gjøgleri. Embetsmennene argumenterte også for at Lisbeth ikke hadde brukt Guds makt, da Gud ikke ville ha tillatt å la sykdommer overføres til uskyldige dyr. Ekteparet Nypans tilståelse om bruk av signeri var grunnlag nok til å få dem dømt for brudd på troldomslovgivningen, om ikke til bål og brann, ville det hvert fall ha ført til utvisning av landet. Embetsmennene fremsto som lovryttere i saken mot Nypan. De skulle følge troldomslovgivningen, den demonologiske doktrine og loven om bruk av tortur. Det resulterte i at de ikke anvendte tortur før dommen ble satt og de brukte vitneutsagnene for å fremlegge demonologiske bevis i saken mot Nypan. På denne måten inneholdt troldomsprosessen til Nypan flere bruddstykker av diabolisme som ikke var uvanlige for

enkeltstående trolldomsprosesser. Saken endte ikke som en diabolismeprosess ettersom embetsmennene ikke anvendte tortur eller press for å få ekteparet til å komme med demonologiske bekjennelser. Dette viser til at trolldomsprosesser må ha embetsmenn med demonologiske kunnskaper, en personlig faktor som kunne spre demonologiske forestillinger til allmuen. En vitneforsamling som kunne legge frem bevis som inneholdt sort magi, og at bruk av tortur var avgjørende for å få demonologiske bekjennelser.

Trolldomsprosessen til Lisbeth og Ole Nypan er ikke ulik andre trolldomsprosesser som fant sted ved ulike samfunn på slutten av 1600-tallet over hele Europa. Etter at ekteparet Nypan i flere tiår hadde praktisert og utført signeritjenester, begynte lokalbefolkningen å tro at ekteparet hadde manet frem og kastet mørk trolldom over buskap og folk. For å få bot med de ondsinnede trolldomsryktene og for å beholde ære valgte flere å gå til sak. Det var ikke uvanlig at trolldomsprosesser startet med en ærekrenkelsessak, slik som ekteparet Nypan og ekteparet Rosland fra Klepp i 1651, da de berørte måtte opprettholde ære etter å ha fått rykter på seg. Når man ikke forsvarte seg etter å ha fått trolldomsrykter ble man sett på som skyldig i ryktene.

Trolldomsprosessen inneholdt embetsmenn med demonologiske kunnskaper, noe som var en forutsetning for at trolldomsprosesser skulle opprettholdes. På slutten av 1600-tallet forsvant hekseprosessene gradvis i Europa ved at rettsinstansene avskaffet tortur og la sterkere krav til vitner og bevis. Dette var en prosess i seg selv som kan gjenspeiles i saken mot Nypan. Embetsmennene anvendte trolig ikke tortur i denne saken, men la fortsatt sterk hovedvekt på vitnebevisene. Selv da embetsmennene sluttet å føre trolldomsprosesser på 1700-tallet opphørte ikke trolldomsanklagene mot enkelte grupper i samfunnet. Det er viktig å fremheve at det var personlige faktorer som drev trolldomsprosesser frem. Finnmark hadde to motstridende eksempler for slike personlige faktorer på 1600-tallet. På den ene siden hadde man den demonologiske forkjemperen Cunningham, og på den andre siden hadde man Schønnebøl som ikke fant noen god tro i demonologien. Trolldomsprosessenenes forløp og utfall satt i hendene på de ulike embetsmennene med sine personlige egenskaper og verdensbilde.

Store deler av lokalsamfunnet på Leinstrand vitnet mot ekteparet Nypan. Vitneutsagn og vitnebevis ble sterkt vektlagt under tinget. I de aller fleste vitneutsagnene ble det presentert en folkelig oppfatning av trolldom i hekseprosessene. Vitnene ga bevis på både hvit og svart magi i bygdetinget mot Nypan, men etter at sognepresten hadde belært menigheten med demonologiske forestillinger ble befolkningens holdninger endret. I lagtinget vitnet de om

grovere anklager om svart magi som passet inn i den demonologiske doktrinen.

Skussmål er også noe man finner ofte igjen i trolldomsprosesser. Det finnes eksempler på hvor et godt skussmål hadde frikjent trolldomsmistenkte for ryktene, Schønnebøl brukte aktivt skussmålsordningen i Finnmark for å frikjenne trolldomsmistenkte. Alle som ba om et skussmål hadde rett på å få vandelsattesten. Skussmålet i denne saken ble skrevet av den personlige faktoren som spredde læren om djevelens virke blant folket, og det resulterte i et dårlig skussmål.

En trolldomsprosess genereres rundt mistenkte personer. Undersøkelser av andre trolldomsprosesser viser at det ikke fantes noen fasit på etnisitet, kjønn, alder eller sosial status. I denne saken dreide det seg om et ektepar på over 60 år fra et bondesamfunn utenfor en stor handelsby. Hva var så spesielt med ekteparet Nypan som gjorde at deres trolldomsprosess ble husket og gjenfortalt på folkemunne i mange generasjoner? Alm har påpekt at Ekteparet Nypan var godt intrigert i lokalsamfunnet på Leinstrand, de hadde en stor familie og hadde utført signetjenester for å hjelpe andre i flere tiår. I tillegg var Trondheim en stor handelsby på slutten av 1600-tallet hvor handelsmenn fra hele Norge og Europa kunne vitne til heksebrenningen som fant sted ved Galgeberget i Ila. En annen årsak er også at Lorents Evensen transkriberte og publiserte rettsaken. Etersom publikasjonen fantes i stortingspresident Christies personlige samlinger, ser det ut til at publikasjonen vakte en interesse hos folket også i senere tid. Det jeg kanskje mener henger igjen fra de folkelige fremstillingene om ekteparet, er at de fremsto som uskyldig dømt. I verste fall har det blitt sett på som justismord i etterkant. Ekteparet kom ikke med noen demonologiske bekjennelser og hevdet at de var uskyldige i trolldom da de kun hadde hjulpet mennesker med Guds makt i sine signetjenester. Dette skyldes trolig manglende bruk av tortur som trolig ville gitt en annen tilståelse. Utfallet av rettsaken hadde midlertidig blitt omtrent den samme dersom de hadde kommet med demonologiske tilståelser. Lisbeth ble dømt til ild og bål, mens Ole ble dømt til halshugging og ble dermed gravlagt. Hvor Ole Nypan ble gravlagt og om det var i vigslet jord vet jeg ikke. Dersom ekteparet hadde kommet med demonologiske bekjennelser ville begge to ha blitt dømt til ild og bål for å rense sjelen fra Satans grep.

Etter å ha jobbet med denne oppgaven i to år har det vært et gjentakende spørsmål jeg har fått fra de rundt meg, og det var om Lisbeth Nypan var ei heks eller ikke. Lisbeth Nypan er kanskje den mest kjente og realistiske trolldomsdømte personen man kan kalle for ei ekte heks. Hun tilsto å ha brukt ritualer med salt og signevers som hun leste over mennesker som søkte råd hos henne og tok seg godt betalt for tjenestene. De djevelske forholdene og

påstandene ekteparet ble dømt under tilhørte en virkelighet som også rammet andre troldomsdømte grovere i sin tid.

Det siste ordet om troldomsprosessen til ekteparet Nypan er ikke blitt sagt enda. Det finnes flere muligheter for å undersøke fenomenet rundt Nypans troldomsprosess. Jeg skulle ønske jeg hadde hatt tid til å se på ettervirkningene av rettsaken. Hvordan oppsto de folkelige fortellingstradisjonene rundt Lisbeth Nypan i ettertid? Hvilken effekt hadde ekteparets henrettelse på lokalsamfunnet? For eksempel så ble Leinstrand kirke bygget og sto ferdig stilt på ekteparets eiendom i 1673 kun tre år etter henrettelsen av Nypan. Dette kan vitne til at lokalsamfunnet på Leinstrand ble bedre og sterkere etter at de hadde blitt kvitt de brysomme naboene.

Kilder og litteratur

Kilder

Evensen, Lorents, *Act og Dom mot Ole Olsøn Nypen og hans Kone Lisbeth Pedersdatter angaaende hexeri og Trolddom 1670*, Throndhjem 2. utg 1881

Evensen, Lorents, *Anmærkninger over Norske=Lovs Vte Bogs 5te Capitels I Articul om Odels Gods*, Trondhiem 1764

Kilder på nett

Act og dom over Ole og Lisbet Nypen 1784, <<http://marcus.uib.no/instance/manuscript/ubb-ms-0189-d.html>>, Aksessert 12.05.2016

Trondhjem amt regnskap 1670 RA., < <http://www.edd.uio.no/cgi-bin/ikos/heksepdf.pdf?fysDokId=2086®Id=508> >, Aksessert 30.03.2016

Jæren og Dalane tingbok nr.18 1650-1654, fol.22b,39a-b. SAST, <http://www.edd.uio.no/perl/search/media_fil.cgi?id=9744444 >, Aksessert 12.05.2016

Litteratur

Alm, Ellen, *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600- tallet*, hovedoppgave Tromsø 2000

Alm, Ellen, *Trondheims siste heksebrenning*, Trondheim 2014

Alver, Gullveig Bente, *Heksetro og trolddom*, Oslo 1971

Ankarloo, Bengt og Henningsen, Gustav, *Häxornas Europa 1400-1700*, Lund 1987

- Broedel, Hans Petter, «The Malleus Maleficarum and the construction of witchcraft», i Darren Oldfridge (Red.) *The witchcraft reader, second edition*, London 2010
- Bull, Ida og Dybdahl, Audun, *Trøndelags historie bind 2: Fra pest til poteter, 1350-1850*» Trondheim 2005
- Cawthorne, Nigel, *Witch hunt: the History of Persecution*, London 2003
- Ginzburg, Carlo, *Nattens ekstase, en dechiffring av heksesabbaten*, Oslo 2002
- Hagen, Rune Blix, *Hekser: Fra forfølgelse til fortryllelse*, Oslo 2003
- Hagen, Rune Blix, *Dei Europeiske Trolldomsprosessane*, Oslo 2007
- Hagen, Rune Blix, «Onde kvinner som gjør menn glatte i skrittet: Malleus Maleficarum - verdens mest ekstreme bokutgivelse», *FORTID, Historiestudentenes tidsskrift*, UiO, 7. årgang, nr.3-2010
- Hagen, Rune Blix, *Ved porten til helvete, trolldomsprosessene i Finnmark*, Tromsø 2015
- Haraldsen, Signy, «Prestene på Veøya», i *Jarle Sanden, Romdalsmuseets årbok*, Romsdal 2008
- Hentzel, Iver Ancher, *Ranens beskrivelse 1834*, Mo i Rana 1981
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den engang var*, Oslo 1999
- Knutsen, Gunnar W, *Trolldomsprosessene på Østlandet*, hovedoppgave Oslo 1998
- Knutsen, Gunnar W, *Servants of Satan and masters of demons. The Spanish Inquisition's Trials for Superstition, Valencia and Barcelona, 1478-1700*, Oslo 2004
- Lauglo, Erling, *Leinstrand bygdebok, bind 1*, Trondheim 1957

Lauglo, Erling, *Leinstrand bygdebok, bind 2*, Trondheim 1958

Løyland, Margit, «Tankar om trolldom i pietismens tid», *Heimen* 2010

Macfarlane, D.J Alan, *Witchcraft in Tudor and Stuart England. A regional and comparative study*, London 1970

Marthinsen, Lars Petter, *Anklagede menn i trolldomsprosessene i Norge*, hovedoppgave Oslo 2008

Njåstad, Magne, «Kunnskapen som forsvant, Demonologien som vitenskap», i Hatlen, J.F og Sandvik P.T, *En sann historiker, festskrift til Svein Henrik Pedersen*, Trondheim 2007

Næss, Hans Eivind, *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600 tallet*, Oslo 1982

Rimol, Arnold, «skuespillet om Lisbet Nypan», i Per Christiansen, *Lys i mørket*, Heimdal Historielag 2014

Robbins, Russell Hope, *The Encyclopedia of Witchcraft and Demonology*, New York 1959

Prestvik, Torbjørn, *Lisbet Nypan, Den siste hekseprosess i Trøndelag som førte til bål og brann*, Trondheim 1962

Thomas, Keith, *Religion and the decline of magic studies on popular beliefs in sixteenth and seventeenth century England*, Oxford 1971

Willumsen, Liv Helene, *Trolldomsprosessene i Finnmark. Et kildeskrift*, Tromsø 2010

Willumsen, Liv Helene, Barn anklaget for trolldom i Finnmark – en narratologisk tilnærming, *Heimen, nr. 3*, 2011

Willumsen, Liv Helene, *Steilneset, Minnested over ofrene for trolldomsprosessene i Finnmark*, Stamsund 2011

Willumsen, Liv Helene, *Dømt til ild og bål*, Stamsund 2013

Øverland, Ole Andreas, *En Hekseproces fra Guldalen*, Kristiania 1896

Litteratur på nett

Balsvik, Rønning Randi, «Trollkvinner i nord. Om Liv Helene Willumsens faglitterære forfatterska», <<http://prosa.no/minibiografien/trollkvinner-i-nord-om-liv-helene-willumsens-faglitteraere-forfatterskap/>>, Aksessert 09.11.2015

Falkanger, Thor, «Lorentz Ewensen» <https://nbl.snl.no/Lorentz_Ewensen>, Aksessert 13.05.2016

Johansen, Geir, «Forsker på hekser trolldom», <<http://www.an.no/kultur/forsker-pa-hekser-og-trolldom/s/1-33-233862>> 2002 Aksessert 10.05.2016

Kølpe, Vibeke, «Bolster» <<http://snl.no/bolster>> 2009 Aksessert 12.05.2016

«Kyndelsmesse», <<https://snl.no/kyndelsmesse>>, Aksessert 19.11.15

Hagen, Rune Blix, «Lisbet Nypan», <https://nbl.snl.no/Lisbet_Nypan>, 2014 Aksessert 08.04.2015

Hagen Rune Blix, «Vannprøven», <<https://snl.no/vannpr%C3%B8ven>> 2015 Aksessert 12.05.2016

Hagen, Rune Blix, Lisbet Nypan, <<http://ansatte.uit.no/rune.hagen/nypan.htm>>, 2014 Aksessert 08.04.2016

Hagen, Rune Blix, «Vitenskap eller fyllevrøl? Paradokset Jean Bodin» 2012,

<<http://ansatte.uit.no/rune.hagen/bodin2.htm>>, Aksessert 11.12.2015

«Lisbeth Nypan», <https://no.wikipedia.org/wiki/Lisbeth_Nypan>, Aksessert 08.04.2016

Murray, Margaret Alice, «The God of Witches» 2001,

<<https://docs.google.com/file/d/0B8mO5roJ5mw0RXVYUTFIcEhHeDA/view?pref=2&pli=1>>, Aksessert 09.05.2016

Nyborg, Christ, «Klæbu Prestegård»,

<https://lokalhistoriewiki.no/index.php/Kl%C3%A6bu_presteg%C3%A5rd>, Aksessert 08.01.2016

«Den røde hane», <https://snl.no/den_r%C3%B8de_hane>, Aksessert 18.11.15

Sandnes, Heidi Elisabeth, «Ingen kvinnejakt», 2009 <<http://forskning.no/religionshistorie-kjonn-og-samfunn/2009/03/ingen-kvinnejakt>>, Aksessert 09.05.2016

Nettressurser

Database over dokumenter som omhandler hekseprosesser,

<[http://www.edd.uio.no/ikos/heksearkiv/ Lastet ned](http://www.edd.uio.no/ikos/heksearkiv/Lastet_ned)>, Aksessert 09.05.2016

Feilberg, Henning Fredrik, «Bidrag til en ordbog over jyske almuesmål»,

1886<<https://archive.org/details/bidragtilenordb01samfgoog>>, Aksessert 17.11.15

Schmidt, Olaus, Det kongelige norske videnskaber Selskabs Matrikkel 1760-1960,

<http://www.dknvsjubileum2010.no/images/dknv/matrikkel_1760-1960.pdf>, Aksessert 05.05.2016

Søraa, Trine og Sørensen, Tom Erik, «Historiske Trondheim»,

<<http://www.nrk.no/trondelag/1.11928743>>, Aksessert 09.12.2014

